

**A KÖZVETLEN TÁMOGATÁSOK
FELTÉTELEZETT CSÖKKENTÉSÉNEK
TÁRSADALMI-, GAZDASÁGI- ÉS
KÖRNYEZETI HATÁSAI**
(első megközelítés)

**Budapest
2008**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató Intézet

Főigazgató:

Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:

Dorgai László, Kapronczai István, Kartali János,
Kovács Gábor, Mihók Zsolt (titkár), Popp József, Potori Norbert
Udovecz Gábor

Készült:

A Vidékfejlesztési Igazgatóság
Vidékpolitikai Osztályán

Szerkesztette:

Dorgai László

Szerzők:

Dorgai László
Ludvig Katalin
Márkus Péter
Molnár András
Pesti Csaba
Székely Erika
Tóth Erzsébet
Udovecz Gábor

Közreműködött:

Ady István
Czárli Adrienn
Lámfalusi Ibolya

Opponensek:

Halmai Péter MTA doktor, egyetemi tanár, Szent István Egyetem, Gödöllő
Illés Iván, MTA doktor, tudományos tanácsadó, MTA Regionális Kutatások Központja

Tartalomjegyzék

Bevezetés, módszertani kérdések.....	5
1. A közvetlen termelői támogatások (kifizetések) alakulása	9
1.1. A közvetlen támogatások az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszerében	9
1.2. A támogatások mértéke, fajlagos mutatói.....	10
2. A támogatások haszna, gazdasági-társadalmi indokai	19
2.1. Mezőgazdasági termelésünk térben eltérő természeti-termőhelyi és egyéb adottságok között	19
2.1.1. Földhasználat, különös természeti értéket képviselő területek, veszélyeztetett területeink.....	24
2.1.1.1. Mezőgazdasági földhasználat	24
2.1.1.2. Értékkörzés, különleges értéket képviselő területek.....	25
2.1.1.3. A mezőgazdasági termelés által veszélyeztetett környezet.....	27
2.1.2. Intenzív talaj- és tájhasználatok, ültetvényes gazdálkodás	29
2.1.2.1. A szőlőtermelés és borászat	29
2.1.2.2. Gyümölcsstermelés	31
2.2. A mezőgazdaság nemzetgazdasági kapcsolódásai.....	32
2.2.1. A gazdasági teljesítmények változása és területi különbségei	32
2.2.2. Demográfiai viszonyok, foglalkoztatás és jövedelemszerzési lehetőségek	33
2.2.2.1. Demográfiai viszonyok és a népesség lakhatási feltételei	34
2.2.2.2. A gazdasági aktivitás és foglalkoztatottság	34
2.2.2.3. Jövedelemszerzés, megélhetés, szociális helyzet	37
2.2.3. Területi differenciálódás és differenciáltság kistérségi szinten.....	39
2.2.3.1. Kistérségek tipizálása gazdasági fejlettség szerint	39
2.2.3.2. A gazdasági aktivitás, munkanélküliség és foglalkoztatás különbségei.....	43
2.2.3.3. A lakosság jövedelmi- és szociális helyzete	45
2.2.3.4. A vállalkozói aktivitás alakulása.....	45
2.2.3.5. A stagnáló és lemaradó térségek legfontosabb jellemzői	46
2.3. Agrár külkereskedelmünk alakulása.....	48
3. A támogatások csökkenésének valószínűsíthető következményei.....	51
3.1. Pénzügyi hatások, a jövedelmi viszonyok változása.....	51
3.1.1. Támogatáscsökkenés és térségi összefüggései.....	51
3.1.2. A gazdálkodás pénzügyi eredményeinek változása.....	52
3.1.2.1. Az üzemi eredmény alakulása	53
3.1.2.2. Ágazati eredmény a főbb érintett ágazatokban.....	56
3.2. A mezőgazdaság munkaerőigényének megváltozása, a foglalkoztatás csökkenés gazdasági-szociális következményei	58
3.3. Regionális aspektusok, különös tekintettel a kritikus helyzetű kistérségekre.....	61
3.4. A természeti környezettel összefüggő hatások	65
3.5. A mezőgazdaság kibocsátása, a termékinálatra gyakorolt hatás	68
Összefoglalás, következtetések.....	69
Summary & Conclusions	75
Kivonat.....	83
Abstract.....	84

Irodalomjegyzék	87
Függelékek.....	103
Az alkalmazott statisztikai megfeleltetési eljárás lényege	103
A közvetlen termelői támogatások jogi háttere és magyarországi formái.....	107
A sorozatban eddig megjelent tanulmányok.....	111

Bevezetés, módszertani kérdések

A Közös Agrárpolitika (KAP) és eszközrendszere a bevezetése óta folyamatosan vita tárgya, a vita hevesége és konkrét kérdései az Unió belső erőviszonyaitól és a világgazdasági helyzettől függően változnak. Az utóbbi években a szokásos időközi felülvizsgálat, újabb nevén a „health check” kapcsán felerősödött a vita, ami azt sejteti, hogy a következő tervidőszakra akár jelentősebb változtatást sem lehet kizárni. A KAP és pénzügyi eszközrendszerének mostani felülvizsgálata az Európai Unió költségvetésének napirenden lévő felülvizsgálatának része és egyben kiemelten kezelt területe, hiszen az EU költségvetésében a kiadások többségét a mezőgazdasági és a strukturális politika megvalósítása köti le. A költségvetés revíziója és az ahhoz kapcsolódó reform az eredeti költségvetési struktúrát gyökeresen átalakíthatja.

A KAP célrendszere és támogatási rendszere már az eddigi reformok során is lényegesen változott, ezek között az egyik lényeges elem, hogy **szerves része lett a vidékfejlesztés**, beleértve a környezet védelmét, a vidéki közösségek megtartását, különböző vidéki értékek megőrzését is. Már az előző tervidőszak előkészítésekor is felvetődött, most újra előkerült, hogy a KAP elnevezésében is tükrözze az új pillérrel való kibővülést¹ – legyen Közös Agrár- és Vidékpolitika (KAV) –, melynek legfontosabb irányelvei:

- **A fenntarthatóság.** Nemcsak környezeti vonatkozásban, hanem gazdasági és társadalmi vetületében is. A fenntarthatóság része a gazdaságilag életképes üzemek támogatása, fejlesztése, verseny- és eltartó-képességük növelése. A gazdasági fenntarthatóság jótékony hatással van a vidék társadalmára, a vidéki népesség életminőségére, szociális helyzetére.
- **A piacorientáltság erősítése.** Ezt elsősorban a közvetlen támogatások és a termelés teljes szétválasztása, továbbá az uniós szabályozás egységesítése szolgálja. Következmenyeként a termelők piaci védettsége csökken (intervenció megszűnése), viszont agrárpiaci-fejlesztési programokkal, piaci koordinációval, válság- és kockázat menedzseléssel növelhető a piaci biztonság és erősíthető a termelők alkupoziója is.
- **A közjavak szolgáltatásának és megtartásának anyagi elismerése.** Ide kapcsolódik például az élelmiszerbiztonság, a környezetvédelmi, állatjóléti követelmények betartása, a kultúrállapot megőrzése (fenntartása) és védelme. Az e célra eszközölt ráfordításokat, és működtetett erőforrásokat átalánytámogatás formájában, helyi adottságokhoz igazodó juttatások formájában elismeri a támogatáspolitikai.
- **A versenyképesség erősítése.** A versenyképesség erősítéséhez hozzátartozik a korszerűsítés, a rugalmas alkalmazkodás, az erőforrások hatékonyabb kihasználása. E tekintetben kiemelt fontosságú a mezőgazdaság szerkezeti korszerűsítése, a szakképzettség, az innovációs készség fejlesztése, a gazdasági tevékenység diverzifikációja, a népesség helyben tartása, a megélhetés biztonságának növelése.
- **Helyi kezdeményezések ösztönzése.** Az agrár- és vidékpolitika egyszerűbb, könnyebben átlátható rendszere a helyi közösségek kezdeményezéseit az eddigiekhez képest jobban ösztönzi.

Az agrártámogatások ellenzői régóta felvetik a támogatások csökkentését, sőt megszüntetését is, mert szerintük ennek egy rövid „alkalmazkodási időszak” után semmilyen káros hatása nem lenne. Az érvrendszerükben szerepel például: a mostani támogatásokból eleve jelentős az „elszivárgás”, vagyis igen jelentős részük el sem jut a termelőhöz; az esetleges termelési volumen

¹ Common Agricultural and Rural Policy for Europe (CARPE)

csökkenésére a feldolgozó-forgalmazó fázis szereplői úgy reagálnának, hogy a profitjukból egy kicsit átengednék a gazdáknak, és a mostanihoz hasonló szinten életben tartanák a termelőket; sőt pozitív hozadéka is lenne, mert jelentős versenytorzító hatásoktól mentesülne a gazdaság.

Ezzel az anyaggal hármas célt szeretnénk elérni: a főbb kapcsolódások logikai feltárását; a kapcsolódások (hatások, következmények) számszerűsítését; továbbá **ráirányítani a figyelmet a főbb veszélypontokra.**

A számszerűsítésnél a jelenlegi vizsgálatban abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a támogatások csökkentésén túl a **mezőgazdálkodásra ható egyéb tényezők (gazdasági, természeti) nem változnak.** Természetesen tudjuk, hogy ez nem igazán reális feltételezés, mert közben biztosan lesznek – vannak is – a mezőgazdaság és a vidék helyzetét kedvezőtlenül és kedvezően befolyásoló változások egyaránt, amelyek konkrét hatásait majd lehet és kell is modellezni, több változatot lehet majd mérlegelni. Épp ezért a mostani tanulmányunkra úgy tekintünk, mint ami **egy többlépcsős munka első, alaplépése.** Abban meg reménykedünk, hogy ebben az első lépésben bemutatásra kerülő a legrosszabb változat, a majdani valóság ettől csak kedvezőbb lesz!

A kutatás további lépéseinél, a modellezések során többek között a következők mérlegelésére, modellezésére gondolunk:

1. Amennyiben tényleg felére csökkennének a közvetlen agrártámogatások, akkor feltehetően ennek megfelelően csökkennének a tagországok, így hazánk közös kasszába történő befizetési kötelezettsége is. Az sem kizárt, hogy ebben az esetben a tagországok a be nem fizetett összeget részben, vagy egészen a mezőgazdasági termelők támogatására fordíthatnák.
2. A Bizottság újra és újra felmerülő próbálkozása, hogy a közvetlen támogatások egy részét vidékfejlesztési intézkedésekre átcsoportosítsa (moduláció). Ha így történne, az sem lenne mindegy, mely intézkedésekre, mert a közvetlen hatásait tekintve az egyes intézkedések különbözőek. Van olyan intézkedés (agrárkörnyezeti programok), mely a közvetlen támogatásokhoz hasonló bevételt jelent a gazdálkodó számára, egy másik (mezőgazdasági beruházások támogatása) lényegében fejlesztési forrás, de van olyan is (falumegújítás), melynek a közvetlen hatás elenyésző.
3. Valószínűsíthető, hogy – elsősorban két-három nagy népességű ország életszínvonal emelkedése miatt – az élelmiszerek iránti kereslet növekedése tartós lesz. A növekvő kereslet „felfelé húzza” az élelmiszerek árát, ami a közvetlen kifizetések megszűnését jórészt ellensúlyozná.
4. Az alternatív energiahordozók köztük például a biomassa, a biodízel, az etanol iránti kereslet is növekszik, ezek nagyobb mérvű felfutása az élelmiszertermelés konkurenciája lehet, ugyancsak árfelhajtó hatással.
5. Ha a klímaváltozás valóban kockázatosabbá teszi a mezőgazdasági termelést, annak ugyancsak élelmiszerár felhajtó hatása lehet.
6. Az energiaárak növekedése nem hagyja érintetlenül mezőgazdaságot sem, egyrészt a közvetlen energiafelhasználáson (például olajszármazékok), másrészt az energiaigényes input termékeken (például műtrágyák) keresztül. A növekvő energiaárak és az egyéb input termékek árváltozásai valószínűleg lényegesen rontják az agrártermelés jövedelmezőségét.
7. Az agrártámogatások kapcsolódási pontjai egyébként is egy rendkívül összetett rendszert alkotnak, melynek számos elemét csak becsléssel lehet megfogni, mert a társadalom szinte már „beárazta”, például a személyes jövedelmek, vagy a szociális juttatások, sőt esetleg az élelmiszerárak alakításába.

Tanulmányunk elsődleges célja tehát nem a támogatási érvrendszer erősítése, vagy gyengítése, bár egy alfejezet címében a támogatások gazdasági-társadalmi indokai is szerepelnek. A sokrétű és terjedelmes érvrendszerben kifejtendő problémakört csak a legszükségesebb mértékben tárgyaljuk, többek között azért, mert a kapcsolódó nézetek ütköztetése önmagában kitenne egy tanulmányt. Persze szeretnénk, ha megállapításaink érvekként is megállnának, és még inkább, ha egyben a felkészülést-felkészítést is segítenék arra az esetre, ha tényleg bekövetkezne jelentősebb támogatás csökkenés. Mindezekre tekintettel arra törekszünk, hogy feltárjuk a főbb „érzékeny- illetve veszélypontokat”, ahol **jelentősebb negatív hatások** valószínűsíthetők. Tehát tudatosan a veszélyek, a negatív hatások bemutatása kap nagyobb súlyt, noha tudjuk, a termelés felhagyásának lehetnek pozitív következményei is, mondjuk az élővilágra, a biodiverzitásra nézve. Elsősorban azért, mert a mai növénytermelési technológiák eléggé szegényes élővilágot „engednek” a művelt területeken. Az biztonsággal állítható, hogy a hatások, és különösképp a gazdálkodók reakciói csak késleltetve, esetleg néhány év elteltével jelentkeznek. A mezőgazdálkodás ugyanis olyan tevékenység, amelyben – a gyakorlati tapasztalatok szerint – egyértelműen **érzékkelhető egyfajta tehetetlenségi nyomtérkép**, vagyis ha egy gazdaság (gazdasági tevékenység) veszteségesse válik, a tulajdonosok nagy valószínűséggel nem szüntetik be azonnal a tevékenységet.

Számszerűsítésre törekszünk, noha tudjuk, hogy az effajta számszerűsítéseknek nincs kidolgozott módszertana és a kiinduláshoz szegényes konkrét adatszerű információk állnak rendelkezésünkre. A számszerűsítés előzményeként először logikailag kellett tisztázni a mezőgazdaság és a természeti, valamint társadalmi-nemzetgazdasági környezetének kapcsolatát, pontosabban **az említett kapcsolatoknak azon elemeit, melyekről feltételezhető, hogy a támogatások lényeges csökkentése esetén kimutatható lesz valamilyen hatás**. A természeti-termőhelyi tényezők vonatkozásában a földhasználat, a természeti értékek megőrzése, a mezőgazdasági termelés által veszélyeztetett területek, az intenzív talaj- és tájhasználat (ültetvényes gazdálkodás) került látókörünkbe. Nagyobb részükről konkrét számszerű információkat találtunk. A nemzetgazdasági kapcsolódásból a mezőgazdaságnak a nemzetgazdaság teljesítményében és a népesség foglalkoztatásában betöltött szerepét, a gazdasági aktivitást, a foglalkoztatási és szociális helyzetet, továbbá a demográfiai viszonyokat emeltük ki, jellemzően a vidék nézőpontjából.

Tekintettel arra, hogy **hazánk semmilyen szempontból nem homogén**, az ország különböző szintű területi egységei a gazdasági teljesítmény, a foglalkoztatási helyzet, a mezőgazdasági termelés adottságai, a mezőgazdaság gazdasági teljesítményben játszott szerepe – és még sok más tényező – szerint is különbözőek, minden **vizsgálatunkban fontos szerepet kap a regionális megközelítés**, különösképp a hatások és következmények regionális bemutatása. Szándékainkat nem mindig sikerült megvalósítani, hiszen a vizsgálati adatok jelentős köre csak nagyobb területi egységekre (megyék, vagy régiók szintjén) áll rendelkezésre. A kistérségi szintű vizsgálat a 2004. január 1-én hatályba lépett – 168 területfejlesztési-statisztikai kistérséget tartalmazó – besorolás szerint történt. A kistérségek gazdasági fejlettség szerinti tipizálását – amely a gazdasági-társadalmi helyzetet és ennek változását jelző mutatókat a vidéki (Budapest nélküli) átlaghoz viszonyítja – a KSH végezte el és publikálta (Faluvégi, 2000; 2004). A gazdasági fejlettség öt térségtípusát különítették el, nevezetesen: dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, stagnáló és lemaradó kistérségeket. A térségi vizsgálatok jelentős részét erre a „vázra” építettük, megkülönböztetett figyelmet fordítva a gazdaságilag legkevésbé fejlett, illetve leginkább sérülékeny „stagnáló” és „lemaradó” kistérségekre. A szokásos területi statisztikai adatok mellett az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000); Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ 2005); Mikrocenzus 2005; Munkaerő-felmérés; Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) adatait is felhasználtuk.

A regisztrált gazdaságokról, illetve a közvetlen támogatásokról településszintű üzemsoros alapadatokat (így: gazdálkodási forma, a támogatási összeg jogcímei szerint, a támogatás kifizetések mennyiségi alapjai) a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivataltól (MVH) kaptunk. Ez az adatállomány lehetővé tette a támogatások elemzését különböző területi szintekre gazdálkodási formák (egyéni gazdaságok és társas vállalkozások) és gazdasági méretek szerint is, egyszerűbb statisztikai módszerekkel. A gazdálkodási formáknál társas vállalkozásnak tekintettünk minden olyan támogatást igénylő szervezetet (szövetkezet, részvénytársaság, korlátolt felelősségű társaság, egyesület, betéti-, közkereseti társaság, vadásztársaság, önkormányzat, egyéb szervezeti forma), mely támogatást kapott, de nem egyéni gazdálkodó.

Az MVH támogatási adatait a kutatási céloknak megfelelő adatbázisba rendeztük, ebben már csak azoknak a regisztrált gazdaságoknak az adatai szerepelnek, amelyek támogatásban is részesültek.² A kifizetett támogatásokat jogcímei szerint is elemeztük, vagyis aszerint, hogy a gazdálkodó a jogosult terület alapján, állatlétszám szerint, vagy mindkét jogcímen (terület alapján és állatlétszám szerint is) igényelt és kapott támogatást. Néztük a támogatást méretkategóriák szerint is, kiemelve a kisösszegű támogatásban részesült gazdaságokat. Az adatállomány lehetővé tette egyéni gazdaságoknál a gazdaságvezetők korösszetételének vizsgálatát is. **Az ültetvényes gazdálkodással megkülönböztetett figyelemmel foglalkozunk, elsősorban magas fajlagos élőlétszám-igénye, illetve térben jól körülhatárolható eltartó-képességben betöltött különleges szerepe miatt.**

A közvetlen támogatást igénybe vevő gazdaságok gazdálkodásának eredményéről, a hatékonyságukról, a foglalkoztatottak számáról semmi konkrét információt nem tudtunk szerezni. Az viszont nyilvánvaló, hogy a támogatások csökkentésének gazdasági-társadalmi hatásairól nem elégséges csak általános, logikai úton levezethető megállapításokat megfogalmaznunk (visszaesik az eredmény, sok gazdaság tönkremegy, csökken a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe), igazi hasznót a szóban forgó megállapítások számszerűsítése jelenthet. A számszerűsítésben nagy szerepet kapott az úgynevezett **statisztikai megfeleltetés**, vagyis amikor a támogatásban részesült gazdaságok hiányzó adatait tesz-tüzelemi és GSZÖ tényadatokra adatokra alapozott becsléssel határoztuk meg, az 1. függelékben ismertetett módszer szerint.

A támogatási adatok 2006-ra, az utolsó olyan évre vonatkoznak, amikor a támogatásokra és a jövedelmi viszonyokra is rendelkezésünkre álltak tényadatok. Egyéb adatoknál is igyekeztünk erre az évre (adathiány esetén 2005-re) adatokat szerezni, de esetenként hosszabb időszakok (tendenciák) bemutatása is indokolt volt. A vizsgálati év megválasztása tudatos, hiszen 2006 az EU csatlakozást követően ez első, minden tekintetben „bejáromott” támogatási mechanizmust felmutató év. Munkánk **nem dinamikus vizsgálat, nem modellezés**, amely előre jelezne, hogy mi várható majd 2013 után, hanem a mezőgazdaság 2006. évi teljesítményét és a felére csökkentett közvetlen támogatásokat veti egybe és erre alapozva vázol, számszerűsít következményeket.

Tanulmányunk négy nagyobb szerkezeti egységre tagozódik. Az első nagy fejezet a közvetlen támogatások különböző szempontok szerinti feldolgozása. A második a támogatások gazdasági-társadalmi haszna, illetve indítékai közül azokat veszi számba (környezet, gazdasági teljesítmény, foglalkoztatottság), melyek terén valamilyen társadalmi következmény (kár) jelentkezne a támogatások csökkentésének hatására. A harmadik fejezet a bevezetőben említett módszerek alkalmazásával valószínűsített hatások, a következmények számszerűsítésével foglalkozik. A negyedik fejezet egyrészt a tanulmány tömör összefoglalóját adja, másrészt a főbb megállapításokat, következtetéseket rendszerezi.

² Egyébként az úgynevezett „szankcionált gazdaságok” aránya (vagyis, amelyek igényeltek támogatást, de valamilyen ok miatt nem szereztek jogosultságot, és végül nem kaptak támogatást) nem érte el az egy százalékot.

1. A közvetlen termelői támogatások (kifizetések) alakulása

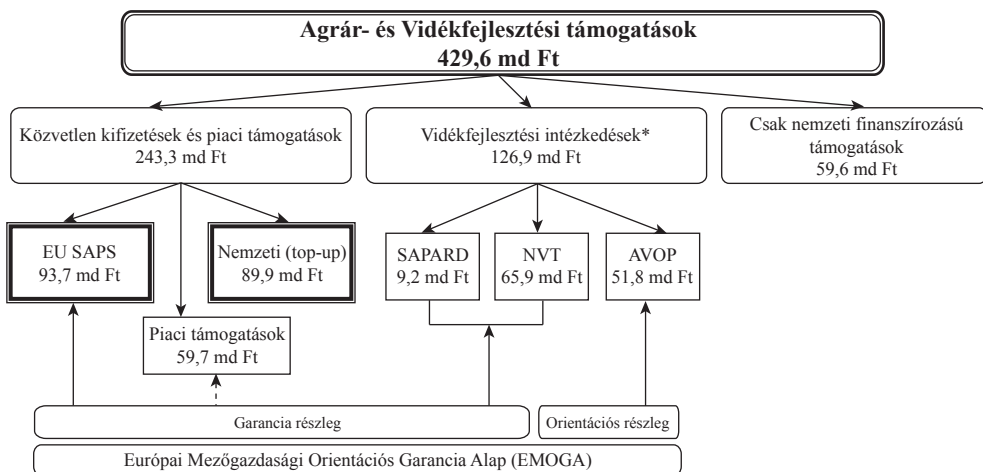
1.1. A közvetlen támogatások az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszerében

Az Európai Unió Közös Agrárpolitikáját (KAP) az 1990-es évek elejétől jelentős hangsúlyváltások, a megújítások jellemzik. A már minket is érintő, 2000-tól ható változások a korábbi, termeléshez kötött, így esetenként piactorzító ártámogatások helyett (bázisterület és referenciahozam előírásával) a termelők közvetlen jövedelemtámogatására helyezték a hangsúlyt, egyben a KAP szerves részévé vált az úgynevezett második pillér, a vidékfejlesztés. A mostani tervidőszakban a reform központi eleme a közvetlen támogatások termeléstől való függetlenítése (decoupling) és a kifizetések egységes rendszerbe (Single Payment Scheme, SPS) foglalása volt. A termeléstől elkülönített támogatások a piac szabályozó szerepének erősítését, a termelők kiegyensúlyozottabb támogatását, valamint – kötelező forrásátcsoportosítás révén – a vidékfejlesztés lehetőségeinek bővítését szolgálják. A közvetlen kifizetések rendszerének átalakításakor a reformok több terméknél az agrárpiaci rendtartást (a piaci támogatásokat) is érintették.

A közvetlen kifizetések, a piaci támogatások és a vidékfejlesztési támogatások pénzügyi forrása 2007-ig az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap (EMOGA) volt, amely egészen a legutóbbi időkgig az Unió költségvetésének legnagyobb (50%-ot meghaladó) tétele. Az alap Garancia Részlegének meghatározó részét a közvetlen kifizetések és a piaci támogatások kötik le, és 2006-ig innen finanszírozták a vidékfejlesztési intézkedések egy részét (az úgynevezett kísérő intézkedéseket) is. Az Orientációs Részleg a vidékfejlesztési intézkedések másik csoportját (strukturális intézkedések, mint például bizonyos fejlesztések, erdősítés) finanszírozta. Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszerét és a források 2006. évi felhasználását a 1. ábra szemlélteti.

1. ábra

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszere és felhasználása 2006-ban

* EU + nemzeti forrásból

Forrás: FVM

Az agrár-és vidékfejlesztési támogatások – az MVH pénzforgalmi, a naptári év kifizetéseit tükröző adatai szerint – 2004-2006 között megduplázódtak (204,9 milliárd forintról 429,6 milliárd forintra nőttek), az összes forrásból az uniós támogatások részesedése 2006-ban megközelítette a 60%-ot (252,3 milliárd forint; 58,7%). A csatlakozási szerződés alapján azonban az egy hektár mezőgazdasági területre jutó támogatások szintje még alig haladta meg az EU átlag 70%-át (Kovács, 2008).

Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások 2006-ban **kifizetett** összegének³ (429,6 milliárd forint) 56,6 százalékát (243,3 milliárd forint) a közvetlen kifizetések és a piaci támogatások kötötték le. A források mintegy 30%-a (126,9 milliárd forint; 29,5%) a vidékfejlesztési intézkedéseket szolgálta, a csak nemzeti forrásból folyósított (agrár-kárenyhítés, kártalanítás, árfolyamkockázat kompenzálása, speciális szövetkezők támogatása, erdészeti közcélú feladatok, kamattámogatás, stb.) támogatások összege közel 60 milliárd forint (14%) volt.

A **közvetlen kifizetések** aránya 2006-ban az agrár- és vidékfejlesztési támogatásokon belül 42,7%. A kifizetések 183,6 milliárd forintos összegének több mint 50%-a (93,7 milliárd forint; SAPS) uniós forrás, a másik fele pedig nemzeti kiegészítés (89,9 milliárd forint, top up).

A tanulmány elemzései nem az ábrán is szereplő éves pénzforgalmi adatokon (kifizetéseken), hanem a **támogatások eredményeszemléletű kimutatásán** alapulnak. Így aztán a 2006-ban jogosult, de 2007-re áthúzódó kifizetéseket is tartalmazzák. Az így kimutatott **2006-ra vonatkozó közvetlen támogatások összege 198,4 milliárd forint**, amelyből 123,2 milliárd forint (62,1%) SAPS támogatás, fennmaradó hányada (75,2 milliárd forint; 37,9%) pedig kiegészítő nemzeti támogatás.

1.2. A támogatások mértéke, fajlagos mutatói

Közvetlen támogatásokra 2006-ban 205 422 igénylés érkezett, kifizetésben 203 139 gazdaság részesült. A támogatott gazdaságok gazdasági formák szerinti megoszlása a jelenlegi szervezeti rendszer és a termelési szerkezet főágazati arányait tükrözi, amit természetesen a támogatási rendszer konkrét szabályozása is befolyásolt. **A közvetlen támogatásban részesültek 96,8%-a (196 702 gazdaság) egyéni termelő**, 3,2% (6437 gazdaság) társas vállalkozás. A kérelmezők kilenczete (90,6%; 183 892 gazdaság) kizárólagosan a területalapú, tehát növénytermelési jogcímen vett igénybe támogatást. Állattenyésztéshez kapcsolt támogatást a kérelmezők mindössze 2,0%-a (4110 gazdaság) kapott. A gazdaságok fennmaradó hányada (7,5%; 15 137 gazdaság) mindkét jogcímen igényelt és kapott támogatást.

A támogatott gazdaságok területének és a támogatási összegek megoszlása követi az adott területi egységek (megyék, régiók) mezőgazdasági területének méretét és a mezőgazdasági termelésből való részesedését.⁴ Legtöbb igénylés a mezőgazdasági termelés igen jelentős hányadát adó Észak- és Dél-Alföldről, valamint a Dél-Dunántúlról érkezett. A támogatások közel felét (47,1%) a két alföldi régió gazdaságai kapták, a többi régió részesedése megközelítően azonos, 10-10% körüli volt.

A közvetlen támogatások (198,4 milliárd forint) 88,5%-át (174,3 milliárd forint) területalapú támogatásként, 12,2%-át (24 milliárd forint) pedig az állattartáshoz kapcsolódóan (állatlétszám, tejkvóta szerint) vették igénybe a termelők. A kifizetések tehát döntő mértékben a növénytermelési főágazat jövedelempozícióját javították. A közvetlen kifizetések 64,5%-a csak területalapú támo-

³ Az itt közölt adatok az MVH adatközlésén alapuló, az agrárgazdaság 2006. évi helyzetéről készült beszámolóéból származnak. (Jelentés az agrárgazdaság 2006. évi helyzetéről, FVM, 2007.)

⁴ A területi elemzések során az igénylő lakhelyét/telephelyét vettük alapul.

gátást igénylő gazdaságokhoz, 0,9%-a csak állattartás alapján igényelt, 34,6%-át pedig a mindkét jogcímen igénylő termelők kapták⁵.

A közvetlen kifizetések fontosabb összegző adatait az 1. táblázatban közöljük.

1. táblázat

A 2006. évi közvetlen támogatások néhány összegző adata

Megnevezés	Összesen	Csak területalapú	Csak állatlétszám szerinti	Mindkét
		jogcím alapján		
Támogatott gazdaságok: száma	203 139,0	183 892,0	4 110,0	15 137,0
aránya, %	100,0	90,5	2,0	7,5
Egyéni gazdaságok: száma	196 702,0	178 520,0	3 981,0	14 201,0
aránya, %	100,0	90,8	2,0	7,2
Társas vállalkozások: száma	6 437,0	5 372,0	129,0	936,0
aránya,%	100,0	83,5	2,0	14,5
Közvetlen kifizetések, millió Ft	198 350,6	127 911,2	1 745,2	68 694,1
megoszlása, %	100,0	64,5	0,9	34,6
Egyéni gazdaságok, millió Ft	104 432,1	81 600,6	795,2	22 036,2
- megoszlása, %	100,0	78,1	0,8	21,1
Társas vállalkozások, millió Ft	93 918,5	46 310,6	950,0	46 657,9
- megoszlása, %	100,0	49,3	1,0	49,7
Egy gazdaságra jutó kifizetés összege, ezer Ft/ gazdaság				
Támogatott gazdaságok átlaga	976,4	695,6	424,6	4 538,2
Egyéni gazdaságok átlaga	530,9	457,1	199,8	1 551,7
Társas vállalkozások átlaga	14 590,4	8 620,7	7 364,3	49 848,2

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

A támogatott egyéni gazdaságok a társas vállalkozásokhoz képest nyilván kisebb méretűek, hiszen „azonos mérce” ellenére a támogatási összeg 56 százaléka (a két alföldi régióban 60-65%-a) került az egyéni gazdaságokhoz, pedig a támogatást igénylők számából 96,8 százalékkal részesednek. **Egy gazdaság átlagosan 976,4 ezer forint támogatáshoz jutott**, a társas vállalkozások átlaga 14 590,4 ezer forint, az egyéni gazdaságoké 530,9 ezer forint. Látszanak térségi különbségek is, a legkisebb megyei üzemi átlag Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (488 ezer forint), legnagyobb pedig Komárom-Esztergom megyében (1512 ezer forint) figyelhető meg.

Az egy gazdaságra vetített támogatások összege az igénybevétel jogcímétől, a jogcímek számától függően, de leginkább a gazdaságok mérete szerint differenciált. A legkisebb összegű (átlagosan 425 ezer forint) támogatást a csak állattartási jogcímen igénylők kapták, közöttük az egyéni állattartók átlaga 200 ezer forint, a társas vállalkozásoké 7364,3 ezer forint volt. A csak növénytermeléshez kapcsolódó kifizetések egy gazdaságra jutó átlaga közel 700 ezer forint, a társas vállalkozásoké

⁵ Az arányok természetesen nem jelentik a termelési profil szerinti megoszlást, hiszen közvetlen támogatást a gazdaság csak a meghirdetett jogcímekhez kapcsolható földterületre, illetve állattenyésztésre igényelhető, így például két jelentős állattenyésztési ágazatra (sertés, baromfitartás) nem jár közvetlen támogatás.

8620,7 ezer forint; az egyéni gazdaságoké 457,1 ezer forint. A „kettős jogcímű” gazdaságok támogatási átlaga a legmagasabb (4538,2 ezer forint), ezen belül a társas vállalkozásoké 49 848 ezer forint; az egyéni gazdaságoké 1551,7 ezer forint.

Az átlagadatok azonban eltakarnak egy figyelemre méltó tény, nevezetesen, hogy a támogatást igénylő egyéni gazdaságok közül **mintegy 114 ezer igénylő kisösszegű támogatásban részesült**⁶ (az összes gazdaság 56,6%-a), és ezek a gazdaságok a közvetlen támogatások keretéből 5,1 százalékot, megközelítően 10 milliárd forintot kaptak (2. táblázat).

2. táblázat

A kisösszegű támogatást igénylők főbb adatai

Megnevezés	A támogatott gazdaságok							
	száma	támogatási összege, millió Ft	mezőgazdasági területe, ezer ha	anyatehén	anyajuh	hízóbika	anyajuh kiegészítő	szarvasmarha extenzifikáció
				állománya, db				
Egyéni gazdaságok	196 702,0	104 432,1	2 849,8	69 686,0	922 239,0	36 291,0	424 260,0	31 957,0
Társas vállalkozások	6 437,0	93 918,5	2 235,5	42 708,0	155 213,0	35 089,0	112 447,0	30 845,0
Összes gazdaság	203 139,0	198 350,6	5 085,4	112 394,0	1 077 452,0	71 380,0	536 707,0	62 802,0
ebből: kisösszegű támogatást kapott	114 982,0	10 058,0	307,0	2 678,0	5 198,0	3 601,0	4 280,0	33,0
kisösszegű támogatásban részesülők aránya %	56,6	5,1	6,0	2,4	5,4	5,0	0,8	0,1

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

Ha a kisösszegű támogatásban részesült egyéni gazdaságokat a támogatási összeg nagysága szerint még tovább részletezzük (3. táblázat), akkor kiszámítható, hogy az **egyéni gazdaságok 38%-a csak annyi közvetlen támogatáshoz jutott, mint ami megfelel egy havi minimálbérnek és közterheinek!** A két táblázat alapján eléggé egyértelmű: a kisösszegű támogatások nagyon sok, több mint százezer vidéki családot érintenek, viszonylag csekély összeggel, ami azonban a szociális helyzetük felől nézve nem lebecsülendő! Ugyanis, mint később bemutatjuk, például a **60 évesnél idősebb gazdálkodók 60 százalékának (közel 38 ezer főnek) átlagosan 1,4 hektár az „üzemmérete”!**

A kisösszegű támogatásokon belül **különösen jelentős a 70 ezer forintnál kevesebb támogatást kapó gazdálkodók csoportja, az összes egyéni gazdaságok megközelítően egynegyedével (26,3%).** Részarányuk kiemelkedő Heves (50,7%), Borsod-Abaúj-Zemplén (39,9%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (33,1%). Ezeknek a megyéknek a közös jellemzőjük, hogy a szegényebbek közé tartoznak, és tevékenységükben jelentős a kisméretű ültetvényeken (szőlő, gyümölcsös) folytatott gazdálkodás, vagyis a tipikusan részmunkaidős mezőgazdasági tevékenység. Azokban a megyékben ahol az árutermelő jellegű mezőgazdasági tevékenységet folytatók aránya magasabb és kevésbé

⁶ Kisösszegű támogatásnak tekintjük az üzemenkénti 210 ezer forintot meg nem haladó támogatást, ami megközelítően 6 hektár jogosult területre jutó támogatási összeg. Egyébként ekkora területen átlagos termelési szerkezet mellett megközelítően 2 EUME közeli fedezeti összeg állítható elő.

jelentős az ültetvényes gazdálkodás, ott a 70 ezer forintnál kisebb támogatást igénylők aránya jóval átlag alatti. Ilyenek Fejér (18,2%), Komárom-Esztergom (18,0%), Békés (16,4%) megyék.

3. táblázat

**A kisösszegű támogatásban részesült egyéni gazdaságok
megoszlása a támogatási összeg szerint**

Megnevezés	Gazdaságok részesedése az egyéni gazdaságok							
	számából,	támogatási összegéből, millió Ft	mezőgazdasági területéből, ha	tehén	juh	hízott-bika	anyajuh kiegészítő	szarvasmarha extenzifikáció
35 ezer Ft alatti	17 632	335	13 518	18	4 188	0	91	0
35,1-70 ezer Ft	33 997	1 736	54 413	87	8 678	296	224	0
70,1-105 ezer Ft	23 685	2 041	61 426	752	10 280	772	556	2
105,1-140 ezer Ft	16 666	2 024	61 314	489	8 648	821	877	3
140,1-175 ezer Ft	12 370	1 940	57 769	597	11 786	873	972	8
175,1-210 ezer Ft	9 895	1 898	55 872	732	12 508	833	1 435	20
210 ezer Ft-nál kevesebb	114 245	9 974	304 312	2 675	56 088	3 595	4 155	33

	Gazdaságok részesedése az egyéni gazdaságok							
	számából	támogatási összegéből	mezőgazdasági területéből	tehén	juh	hízott-bika	anyajuh kiegészítő	szarvasmarha extenzifikáció
35 ezer Ft alatti	9,0	0,3	0,5	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0
35,1-70 ezer Ft	17,3	1,7	1,9	0,1	0,9	0,8	0,1	0,0
70,1-105 ezer Ft	12,0	2,0	2,2	1,1	1,1	2,1	0,1	0,0
105,1-140 ezer Ft	8,5	1,9	2,2	0,7	0,9	2,3	0,2	0,0
140,1-175 ezer Ft	6,3	1,9	2,0	0,9	1,3	2,4	0,2	0,0
175,1-210 ezer Ft	5,0	1,8	2,0	1,1	1,4	2,3	0,3	0,1
210 ezer Ft-nál kevesebb	58,1	9,6	10,8	3,8	6,1	9,9	1,0	0,1

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

Egyébként hasonló következtetésekre jutunk, ha a támogatott terület méretkategóriái felől közelítjük meg a kisösszegű támogatásokat, amit igen jól érzékeltet a 2. ábra is.

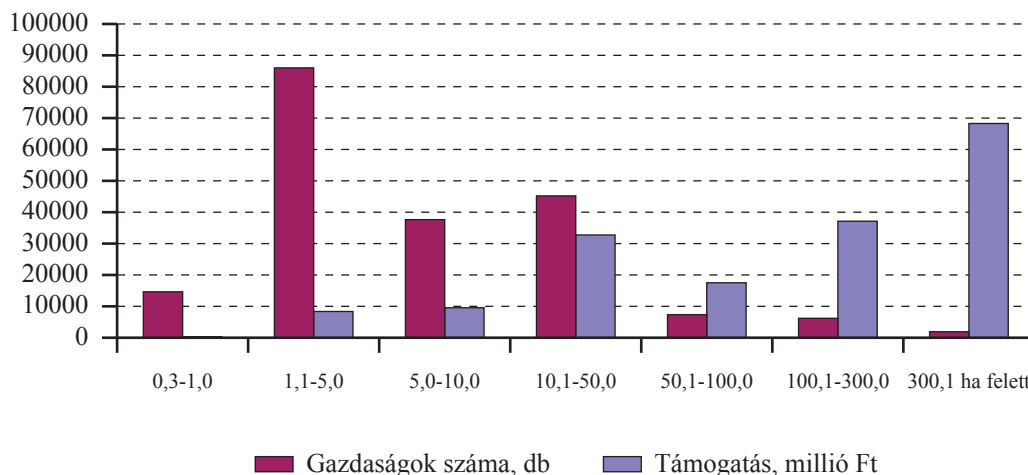
Az természetesen elgondolkodtató, hogy a kisösszegű támogatások ilyen méretű folyósítására ésszerű-e az Uniónak (és nekünk) komoly szervezetet, eszközparkot, ellenőrzési rendszert fenntartani, vagy jóval egyszerűbben is el lehetne jutni az érintettekhez. Nem új keletű felvetés ez, hiszen hasonló indokok és megfontolások alapján régóta foglalkoznak az egész rendszer egyszerűsítésével.

Az MVH adatai, a regisztrációs adatbázis lehetővé teszi a regisztrált egyéni gazdálkodók korösszetételének vizsgálatát. Korstruktúrájuk kedvezőtlen, hiszen **nagy többségük (62%, a 196 ezer egyéni gazdálkodóból 121 ezer fő) az 50 év feletti korosztályba tartozik**. Különösen magas (33,3%) a 60 évnél idősebbek aránya, a fiatalabb, 30 év alattiak azonban csupán 5,5%-ot képviselnek, létszámuk mindössze 11 ezer fő! A fiatalok aránya jelentős eltérést nem mutat ország-részek szerint, az időseké (60 év feletti) viszont igen. A „legelöregedettebb” a két alföldi régió,

a megyék közül pedig Heves, Nógrád és Zala megye. A 60 év feletti gazdálkodók (64,4 ezer fő) az összes támogatott mezőgazdasági terület 13%-át (670 ezer hektár) művelik. A korosztályhoz tartozók 60%-ának (38 ezer fő) 5 hektár alatti regisztrált területe van, 1,4 hektár átlagos mérettel. A 60 éven felülieknek mindössze 3,5%-a (2287 fő) rendelkezik 50 hektárnál nagyobb – tehát, viszonylag biztonságos megélhetésre esélyt adó – regisztrált területtel.

2. ábra

A támogatott gazdaságok száma és a támogatás összege a támogatott terület méretkategóriái szerint, 2006

Forrás: MVH 2006. évi adatai alapján

A területalapú támogatások jellemzői

Területalapú támogatást 2006-ban 199 ezer gazdaság számára folyósítottak. A támogatott mezőgazdasági terület 5085 ezer hektár volt, amely az ország – potenciálisan támogatható⁷ – mezőgazdasági területének 87,4 százalékát érintette. A támogatható és a támogatott terület művelési ágak, és régiók szerinti alakulását a 3. ábra szemlélteti. Egy gazdaság támogatott területének átlagos mérete 25 hektár volt. A mezőgazdasági területen belül a legnagyobb kiterjedésű **szántó művelés ág döntő hányada (93,2%-a) részesült támogatásban**, az üzemi átlag 24,4 hektár. Mivel közvetlen támogatás csak a megfelelő kultúrállapotban tartott gyepterületekre igényelhető, a gyepeknek csak 72 százalékára igényeltek támogatást, üzemi átlagban 17,9 hektár területre. Az ültetvények háromnegyede (75,4%-a) részesült támogatásban, az átlagos méret a 3 hektárt alig haladja meg.

Az összes támogatott terület művelési ágak szerint az alábbi megoszlást mutatja: 82,7%-a szántó, 2,9%-a ültetvény, 14,4%-a gye (6. melléklet). Az adott régió támogatott területének művelési ágak szerinti összetételéből néhány területi jellemző is kiolvasható:

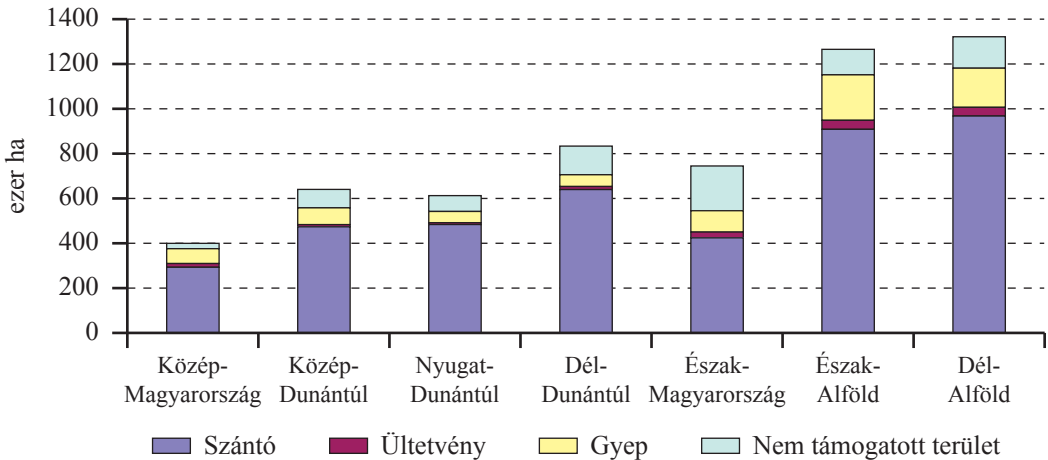
- A szántóterület közvetlen jövedelempótló támogatását a termőhelyi alkalmasságotól függetlenül igyekeznek kihasználni a termelők. A köztudottan rossz adottságú Észak-Magyarországon közel ugyanannyi (78-80% körüli) a támogatott szántó részesedése, mint a jóval kedvezőbb talajminőségű észak-alföldi régióban.
- A dunántúli megyékben a támogatott szántó aránya átlagosan 10%-ponttal, néhány megyében pedig, 20%-ponttal (például Nyugat- és Dél-Dunántúl megyéiben) meghaladja az Alföldre jellemző értékeket. Ebben szerepet játszhat a koncentráltabb birtokszerkezet, a társas vállalkozások nagyobb arányú jelenléte.

⁷ A földterület statisztika (KSH) 2006. évi adatai szerint az érintett művelési ágak területét tekintjük potenciálisan támogathatónak.

- Jól kirajzolódnak az ültetvényes gazdálkodás jellemző területei. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a támogatott ültetvények aránya háromszorosa (10,5%) az országos átlagnak, viszonylag magas (6-8%) még Heves és Bács-Kiskun megyében is.

3. ábra

A potenciálisan támogatható terület támogatott művelési ágak szerint, régiónként

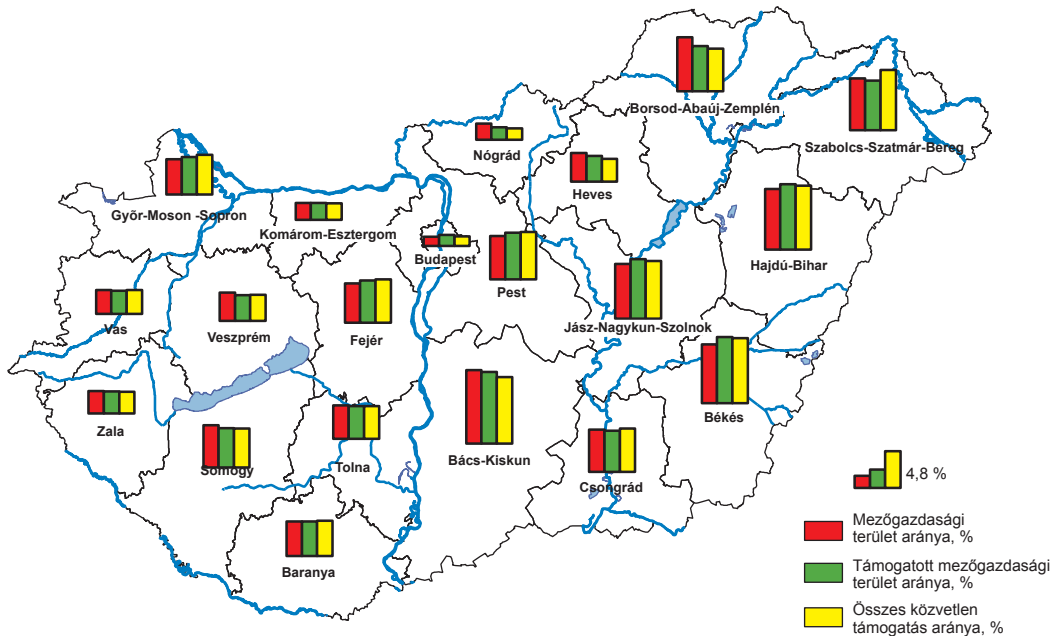

Megjegyzés: Potenciálisan támogatható terület a támogatható művelési ág összes területe, KSH, 2006.

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 2006, KSH és MVH 2006. évi adatai alapján

4. ábra

A megyék részesedése a támogatható és a támogatott mezőgazdasági területből, valamint a támogatások összegéből, 2006

Forrás: Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv 2006, KSH és az MVH 2006. évi adatai alapján

A támogatható és a támogatott mezőgazdasági terület megyék szerinti megoszlását és a kifizetett közvetlen támogatásból való részesedésüket 4. ábrán tüntettük fel.

A támogatott művelési ágak gazdálkodási formák szerinti megoszlásában nincs lényeges különbség, az egyéni gazdaságokban ugyan 1-2%-ponttal magasabb az ültetvények és a gyep aránya a szántó rovására. A támogatott terület átlaga természetesen különböző vállalkozási formák szerint, a gazdasági szervezetek átlaga 350 hektár, az egyéniéké pedig 14 hektár. A különbség művelési ágak szerint is hasonló. A Dunántúlon nagyobbak, a keleti országrészben kisebbek az átlagos üzemméretek. A területalapú támogatásban részesülő gazdaságok fontosabb adatait a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat

A támogatott terület, művelési ágak és gazdálkodási formák szerint (2006)

Megnevezés	Támogatott terület			
	Mezőgazdasági terület	Szántó	Ültetvény	Gyep
Támogatott terület összesen, ezer ha	5 085,4	4 204,2	148,6	732,5
- megoszlása, %	100,0	82,7	2,9	14,4
Egyéni gazdaságok területe, ezer ha	2 849,8	2 300,2	107,1	442,6
- megoszlása, %	100,0	80,7	3,8	15,5
Társas vállalkozások területe, ezer ha	2 235,5	1 904,1	41,6	289,9
- megoszlása,%	100,0	85,2	1,9	13,0
Támogatott átlagterület*, hektár/gazdaság				
Támogatott gazdaságok átlaga	25,0	24,4	3,4	17,9
Egyéni gazdaságok átlaga	14,5	13,8	2,5	11,5
Társas vállalkozások átlaga	347,3	357,2	28,3	119,9

*Az adott művelési ággal rendelkező gazdaságok számával képzett mutató

Forrás: MVH 2006. évi adatai alapján

A mezőgazdasági területhez kapcsolt közvetlen kifizetések összege 2006-ban 174,3 milliárd forint volt. Az összes kifizetés közel háromnegyede (127,9 milliárd forint) kizárólag csak ezen a jogcímen került a kérelmező gazdaságokhoz, nagyobb arányban az egyéni termelőkhoz (81,6 milliárd forint; 63,8%). A közvetlen támogatások mindkét jogcímét igénybevevő gazdaságoknál éppen fordított a helyzet, a területalapú támogatás közel kétharmada a társas vállalkozásokat segítette. Az egyéni gazdaságok elsősorban növénytermelési jogcímen, a társas vállalkozások mindkét jogcímen igényeltek támogatást. Az egyéni gazdaságok területalapú támogatásainak 53%-a a két alföldi régió egyéni termelőinek erőforrásait gyarapította, a fennmaradó összegen pedig a többi régió gazdái „osztottak”. Az egyéni gazdaságok támogatási összegeinek területi megoszlása kiegyenlítetlen, alföldi „túlsúlyt” mutat. A társas vállalkozások, támogatási összegének eloszlása kiegyensúlyozottabb, a régiók között kisebb (5-7%-pont) különbségek vannak (7. melléklet).

Az egy gazdaságra jutó átlagos támogatási összeg társas vállalkozásoknál 12 256 ezer forint, az egyéni gazdaságnál 503 ezer forint. Az átlag legmagasabb (32 000 ezer forint) a kettős jogcímű társas vállalkozásoknál, legalacsonyabb (1100 ezer forint) a kettős jogcímű egyéni gazdaságoknál.

A támogatások átlagos összegeinek területi eltérései az előzőekben már említett tendenciákat mutatják, a konkrét számok szerint egyértelmű, hogy a gazdálkodási formától függetlenül a dunántúli régiókban magasabbak az átlagok, mint máshol, különösen nagy a különbség Bács-Kiskun és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez képest.

Természetesen a területegységre vetített támogatási összegben (33-35 ezer forint között volt) nem nagyok a térségi különbségek, a rendszer logikája miatt, a kisebb eltérést a szerkezeti eltérések okozzák.

Az összes támogatott gazdaság több mint fele (50,6%, 100 631 gazdaság, szinte kizárólag egyéni gazdaságok) a 0,3-5,0 hektár birtokkategóriába tartozik⁸, ezek a gazdaságok a támogatott területből csak 4,7%-kal részesednek, így az átlagterületük csupán 2,3 hektár. A legnépesebb gazdaságcsoportot (42%, 83 ezer gazdaság) az 5,0-50,0 hektár támogatott területen gazdálkodók alkotják, zömük egyéni gazdaság. Ez a gazdaságcsoport a támogatott terület egynegyedét műveli, az átlagterületük 14,8 hektár. **Az 50 hektárnál nagyobb területű gazdaságok száma alig több mint 15 ezer** (15 403 gazdaság), viszont **ezekhez tartozik a támogatott terület 71,2%-a**, átlagterületük ebben a csoportban 233 hektár. A viszonylag kisszámú és arányú (1893, az összes gazdaság 1%-a) 300 hektárt meghaladó területtel rendelkező gazdaságok (társas vállalkozások) az összes támogatott terület 40%-át használják, átlagosan 1054 hektár területet.

A területi különbségek⁹ az átlagosnál is elaprózottabb földhasználatra utalnak az Észak-Magyarország megyéiben, hiszen Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében az egy hektár alatti támogatott területű gazdaságok aránya 21-28% (az országos átlag 4,4%). A következő csoportba tartozók (1,1-5,0 hektár közötti gazdaságok) területi aránya a Dél-Alföld és különösen Észak-Alföld megyéiben kimagasló, a területi részesedésük ezeken a helyeken megközelíti a támogatott terület 50%-át.

Az **ültetvényes gazdálkodás** a jellegzetes termőtáji adottságok hasznosításán túl nagy fajlagos élömunka-igénye folytán **fontos szerepet tölt be a vidéki népesség foglalkoztatásában, a töredék-munkaidő hasznosításában, de a jövedelem kiegészítésében is**. Az ültetvények területének (szőlő és gyümölcsös együtt) háromnegyede (148,6 ezer hektár) részesült támogatásban, és a támogatott mezőgazdasági területből 4%-kal részesednek. A támogatás 44 ezer gazdaságot érintett, ezek döntő többsége (96,6%) egyéni gazdálkodó, átlagosan 2,6 hektár területtel, az összes ültetvényterületük 110,6 ezer hektár. Az alig másfélezer gazdasági szervezethez 42 ezer hektár ültetvény tartozik, jellemzően nagyobb méretű ültetvények, 28,6 hektár átlagos területtel.

Az ültetvényes gazdaságoknak kifizetett 3,7 milliárd forint közvetlen **támogatás 72,2%-a egyéni gazdaságokhoz került**, a területi arányoknak megfelelően. A támogatás átlagos összege gazdaságonként 62 ezer forint, a társas vállalkozásoknál az egy gazdaságra jutó átlag 697 ezer forint volt. A támogatások területi felhasználásának, gazdálkodási formák szerinti részletei a 8. mellékletben található, főbb összefoglaló mutatóit az 5. táblázat tartalmazza. Az ültetvények településenkénti területi arányait, a legjelentősebb ültetvényes településeket a 5. ábra mutatja.

Az gazdaságok számának, területének, az igénybe vett támogatás összegének területi megoszlása tükrözi az ültetvényes gazdálkodás jellegzetes termőhelyeit. Az ültetvények „hazájának” az Észak- és a Dél-alföld régiók, valamint Észak-Magyarország tekinthető. Ezekhez a régiókhöz kötődik a támogatott ültetvényes gazdaságok számának 80%-a, területének és az igénybe vett támogatásának pedig, közel 70-70%-a. Az ültetvényes gazdálkodásnak kimagasló szerepe van a gazdasági-társadalmi szempontból kritikus helyzetű Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Heves megyékben, továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Tolna megyék egyes kistérségeiben, de még a Balaton északi partján elterülő településeken is. Az említett területeken az ültetvényes gazdálkodás és az erre épülő vertikumok a foglalkoztatási feszültségeket jelentősen mérséklék.

⁸ Az itt közölt területi adatok, „birtokkategóriák” mindig a gazdaságok támogatásban részesült területe alapján értendők.

⁹ A területi különbségeket a támogatásra jogosult ültetvényterületek nagyban befolyásolják.

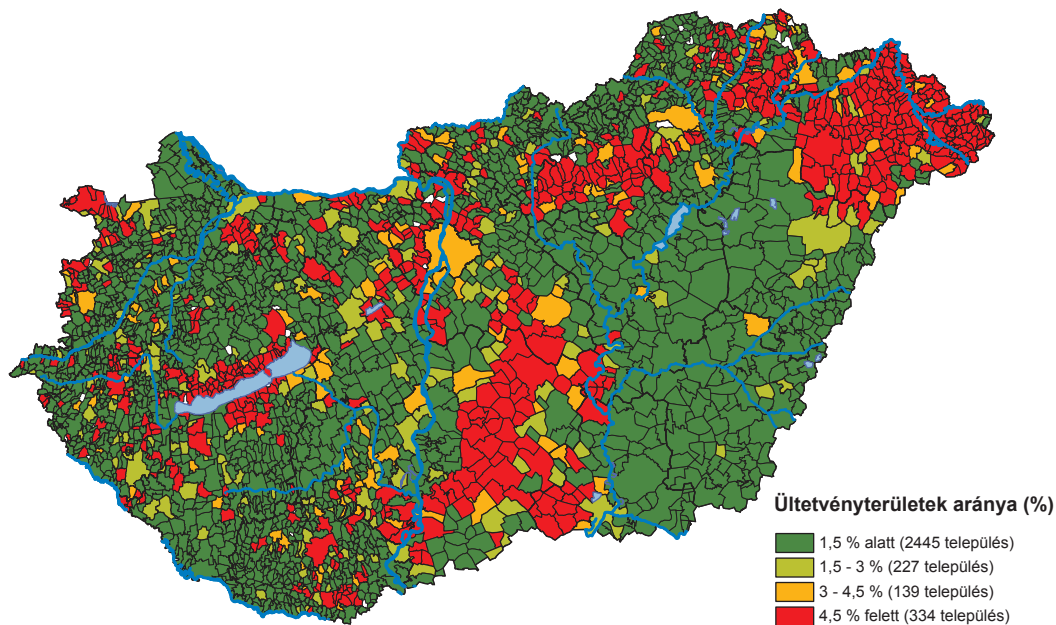
A támogatott ültetvényes gazdaságok főbb jellemzői

Megnevezés	A támogatott ültetvényes gazdaságok							
	száma	%	területe, ezer ha	%	támogatása millió Ft	%	átlagos	
							területe ha	támogatása, Ft/gazdaság
Szabolcs-Szatmár-Bereg	11 783	26,8	32,8	22,1	827,1	22,5	2,8	70 194
Bács-Kiskun megye	9 284	21,1	31,7	21,3	768,5	20,9	3,4	82 772
Heves megye	5 127	11,6	13,5	9,1	327,9	8,9	2,6	63 952
Borsod-Abaúj-Zemplén	4 018	9,1	10,3	7,0	258,2	7,0	2,6	64 252
Somogy megye	1 858	4,2	5,1	3,5	134,9	3,7	2,8	72 610
Tolna megye	1 085	2,5	4,1	2,7	99,8	2,7	3,7	92 012
<i>Kiemelt megyék összesen</i>	<i>33 155</i>	<i>75,3</i>	<i>97,5</i>	<i>65,6</i>	<i>2416,4</i>	<i>65,7</i>	<i>2,9</i>	<i>72 880</i>
Ország összesen, átlagosan	44 018	100,0	148,6	100,0	3677,3	100,0	3,4	83 541

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

5. ábra

A támogatott ültetvények részesedése a támogatott mezőgazdasági területről

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

Az állatlétszám és a tejkvóta szerinti támogatások jellemzői

Az állattartáshoz kötődő közvetlen támogatások összege az összes támogatáshoz mérten **kisebb jelentőségű**. Elsősorban azért, mert eleve nem minden állatfajhoz kapcsolódik támogatás, de azért is, mert az állattenyésztés mérete, teljesítménye számottevően visszaesett, továbbá az állattartók egy része nem felel meg a támogatási feltételeknek (például állatjóléti előírások).

Az állattartás általános állapotának megfelelően 112 ezer húshasznú **tehénállomány** (a 2006. évi összes tehénlétszám egyharmada) részesült közvetlen támogatásban. A kevés tehénállománnyal rendelkező állattartók, vagy nem jogosultak támogatásra (a kis egyedszám miatt), vagy nem bajlódnak a regisztrációval, illetve az igényléssel. Az **anyajuh állomány** viszont szinte **teljes egészében** (99,6%, 1077,4 ezer darab) **támogatott**. Az Unió által meghatározott **hízóbika kvóta** (94620 darab) **kihhasználása 75,4%** (71,4 ezer darab) volt 2006-ban. A kedvezményezett állatfajok tartása leginkább Dél- és Észak-Alföld megyéire jellemző, a többi régióban az állatlétszám kiegyenlített eloszlású (9. melléklet). Szembetűnő, hogy az úgynevezett két jogcímű igénylők lényegesen több (tízszeres különbséget mutató) állatot tartanak, mint azok, akik csak az állatállomány alapján igényeltek támogatást. Állatállományuk vélhetően a biztonságosabb takarmányozási háttér miatt is nagyobb méretű.

Állatlétszám alapján mintegy **20 ezer állattartó részesült támogatásban, 95%-uk egyéni gazdaság** volt. A gazdasági szervezetek kisebb számban (1065 gazdaság), de egyenként jóval több állatot tartanak mint az egyéniek, jelenlétük nagyobb részt a nyugati országrész megyéire jellemző (Komárom-Esztergom, Veszprém, Baranya, Somogy megye).

A húshasznú **tehénállomány** nagyjából egyharmad-kétharmad arányban oszlik meg a társas vállalkozások (38%) és az egyéni gazdaságok (68%) között. A gazdálkodó szervezetek tehénállományának 84%-a a „százas tehénészetnél” nagyobb állományokban található. Az egyéni gazdaságok tehénlétszámának többsége (73,6%-a) 50 darab alatti (35%-uk 10 darabnál kisebb) állományban található.

A **hízóbika** állomány megoszlása a tehénállományhoz képest kiegyenlítettebb, az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások részesedése közel 50-50%. A társas vállalkozásokra a nagyobb méretű hízómarha ágazat (így hízóbika létszám) jellemző, a vállalkozások 96,4%-a 20 darab feletti állományra igényelt támogatást. Az egyéni gazdaságok az igen alacsony (3-10 darabos, 34,3%) és a viszonylag nagyméretű (20 db feletti, 28,2%) állomány jellemző.

A **juhászat** egyértelműen az egyéni szektor ágazata, hiszen egyéni gazdaságoké a támogatott anyajuh állomány 85,6%-a. Az állomány döntő hányada (84-97%-a) a 100 darab feletti kategóriákban található. Ezen belül a társas vállalkozások zöme 500 darab feletti juhászat, az egyéni gazdaságok állománya közel azonos arányban oszlik meg a 100-200 db; 201-500 db; 500 db feletti állományméretek között.

Az állattartás 24 milliárd forintos közvetlen kifizetéseinek 75,8%-a (az összes közvetlen támogatás 12,2%-a) a húshasznú tehénlétszám és a tejkvóta alapján került a gazdaságokhoz. A tehénészethez köthető 18 milliárd forint közel egyötöde (3,5 milliárd forint; 19,6%) a tehénlétszám, fennmaradó hányada (14,6 milliárd forint) pedig tejkvóta szerinti kifizetés volt. A hízóbika ágazat a támogatási összeg 11,8%-át (2827,5 millió forint) kötötte le, az anyajuh állományra a támogatás 7%-a (1603,7 millió forint) jutott. A szarvasmarha ágazat extenzifikációs és az anyajuhtartás kiegészítő támogatása címén 1401,4 millió forintot vettek fel az állattartó gazdaságok, amely a ágazat összes közvetlen kifizetéseinek közel 6%-a. A támogatás mindössze 7%-át az egy jogcímen,

tehát csak az állattenyésztés alapján támogatott termelők kapták, így a támogatások zöme a **két jogcímen igénylő termelők**hez került.

A közvetlen kifizetések egy gazdaságra jutó átlaga 583,8 ezer forint, a társas vállalkozásoknál 5657,1 ezer forint, a jelentős – közel tízszeres – különbség az állatállomány egy gazdaságra jutó átlagából következik elsősorban.

Az állattartás közvetlen támogatásának fontosabb adatait 6. táblázatban közöljük.

6. táblázat

A támogatott állattartás fontosabb adatai ágazatok és gazdálkodási formák szerint (2006)

Megnevezés	Támogatott állatfaj, hasznosítási irány				
	anyatehén	hízóbika	anyajuh	szarvasmarha extenzifikáció	anyajuh kiegészítő
Támogatott állatlétszám összesen, db	112 394,0	71 380,0	1 077 452,0	62 802,0	536 707,0
Egyéni gazdaságok állatlétszáma, db	69 686,0	36 291,0	922 239,0	31 957,0	424 260,0
- aránya, %	62,0	50,8	85,6	50,9	79,0
Társas vállalkozások állatlétszáma, db	42 708,0	35 089,0	155 213,0	30 845,0	112 447,0
- aránya,%	38,0	49,2	14,4	49,1	21,0
Átlagos állomány-méret, db/gazdaság	18,4	10,1	173,8	28,4	384,5
Egyéni gazdaságok	11,9	5,4	156,0	15,6	320,4
Társas vállalkozások	172,9	111,7	542,7	190,4	1 561,8
A támogatás átlagos összege, 1000 Ft/gazdaság	583,8	401,7	258,7	368,6	419,0
Egyéni gazdaságok	370,0	212,8	232,3	202,4	349,2
Társas vállalkozások	5 657,1	4 448,3	805,2	2 475,2	1 703,6

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

2. A támogatások haszna, gazdasági-társadalmi indokai

Közgazdászok egy része úgy vélekedik, hogy a mezőgazdasági termelésben illetve a mezőgazdasági termelők között más nemzetgazdasági ágakhoz képest egy sajátos verseny folyik, nevezetesen a támogatások versenye, ami nem igazán szerencsés, mert jelentős mértékben meghatározza a termelők piaci pozícióit a hazai és külföldön egyaránt.

Közgazdasági értelemben a támogatások fő indítéka, hogy adott árviszonyok (a termelői árak és a felhasznált termelőeszközök árai) mellett a mezőgazdasági termelők, főként az átlagosnál rosszabb földön gazdálkodók csak a támogatásokkal növelt bevételekkel képesek fennmaradni, és társadalmilag indokolt, méltányos jövedelmet elérni. Magyarországra nézve ez a következőképp konkretizálható. Egyrészt, mint majd a 3. fejezetben bemutatjuk, **a közvetlen támogatások összege magasabb, mint a teszttüzemi adatok alapján számolt mezőgazdasági jövedelem.** Másrészt, a támogatások összege nagyságrendileg **egyenlő a mezőgazdaságban foglalkoztatottaknak a minimálbéren történő foglalkoztatásuk bérköltségével.**¹⁰

Az talán még mindig kevésbé hangoztatott, de egyre inkább nyomós érv a támogatások indokaként, hogy a mai mezőgazdaság olyan társadalmi haszonnal járó feladatokat is ellát (illetve kielégít), amelyek anyagi ellentételezését joggal elvárhatja a társadalomtól. Ide sorolható például **a tájgondozás, a képzetlenebb néprétegek foglalkoztatása, a töredék munkaerő (nyugdíjasok, tanulók, csökkent munkaképességűek időszakos) foglalkoztatása, vagy a falusi közösségek összetartása.** A sokféle funkcióból célzatosan inkább csak azokat próbáljuk kiemelni, melyekről feltételezzük, hogy jelentősen csökkenő támogatási szintnél „veszélyeztetett” funkciókká válnának.

2.1. Mezőgazdasági termelésünk térben eltérő természeti-termőhelyi és egyéb adottságok között

A mezőgazdaság termelő tevékenységének eredendően az élelmiszer-előállítás a célja. Ma már viszont – különösen a gazdaságilag fejlettebb országokban – egyre inkább úgy emlegetjük, mint egy rendkívül összetett feladatrendszer felvállaló, sokféle feladatot ellátó, úgynevezett **multifunkciós nemzetgazdasági ágat.** Egyik funkciója természetesen továbbra is a termelés (élelmiszer és egyéb alapanyagok), a termék-előállítás, viszont **egyre inkább felértékelődik társadalmi, azaz közjavakat (public goods) előállító (vagy megóvó, megvédő, szolgáltató) szerepe.**¹¹ Ezeknek a tevékenységeknek a „beárázása” – így társadalmi hasznának pénzügyi szemléletű kimutatása – majdnem lehetetlen. Mert például roppant nehéz meghatározni, hogy a társadalom milyen és mennyi mezőgazdasági termeléshez (is) kapcsolódó közjavakra (közjóságra) vonatkozó szükségletet támaszt, illetve mennyi (és milyen) szolgáltatást hajlandó és képes megfizetni.¹² Tovább bonyolítja a

¹⁰ Személyenként 1,1 millió forinttal kalkulálva (a 2006. évi minimálbér 63500 Ft, 31%-os társadalombiztosítási, 4,5%-os munkaadói járulékok, 4500 Ft egészségügyi hozzájárulás), a támogatási összeg 164 ezer fő bérköltségére „elegendő”.

¹¹ Leggyakrabban a tájgondozó-tájápoló szerepét méltatják (Halmi, 2007), mivel hazánk területének döntő többségét a mező- és erdőgazdaság gondozza, amely így kultúrtájának, rendszeres gazdasági tevékenység által gondozottnak tekinthető. „E tájak rendben tartása, az erózió megelőzése, a földfelszín növényekkel történő borítása, az allergén és egyéb gyomnövények kiirtása, a különféle környezetvédelmi előírások betartása, a rurális tájakhoz kapcsolódó kulturális örökség megőrzése egyaránt pozitív externalitások, közjavak előállítását jelenti. A mezőgazdaság e pótlólagos szolgáltatásai közgazdaságtani értelemben közjavaknak (public goods) minősülnek. E közjavak valódi értékéről, költségeiről egyelőre kevés ismeret áll rendelkezésre. Am ami bizonyos: nem szabad javakról van szó, a mezőgazdasági termelés során kapcsolt kibocsátásként előállított pozitív externalitások általában pótlólagos költségekkel/jövedelemvesztéssel járnak.”

¹² A társadalom beállítottsága, környezettudatossága bizonyára meghatározó. Finn szerzők szerint (2002. évi empirikus kutatásaira alapozva) a finn polgárok átlagosan évi 94 eurót (25 000 forintot) lennének hajlandók fizetni a mezőgazdaság multifunkcionális szolgáltatásaiért. A kutatás során – különböző módon – feltárt optimális összetételű és nagyságú fizetési szándék évi összege 189-377 millió euró, amely az évi mezőgazdasági támogatáshoz hasonlítva (1,79 milliárd euró 2003-ban) a szerzők szerint igen jelentős (Yrjölä-Kola, 2004).

helyzetet, hogy a természeti (termőhelyi) adottságok és azok egyes elemei (domborzat, vízrajzi viszonyok, csapadékeloszlás) térben (országreszenként) jelentős eltéréseket, különbségeket mutatnak, miként a gazdasági-szociális mutatók, a népesség eloszlása is, emiatt például a földhasználat igénye és lehetősége különböző. Azt gyakorlati példák is igazolják, hogy ha valamilyen ok miatt keresletcsökkenés jelentkezik valahol a termőföldek, leggyakrabban a gyengébb adottságú termőföldek iránt, a termelési célú földhasználat visszaszorul, esetleg megszűnik a mezőgazdasági termelés, de emiatt a szóban forgó területek más társadalmi funkciók (így például: turizmus, rekreáció) ellátására is alkalmatlanná válhatnak, sőt közjavak helyett „köz-rosszak” forrásai lehetnek.

Mezőgazdálkodást Európában – és hazánk területén is – több, mint egy évezrede folytatnak, változó, de inkább fokozódó termelési intenzitással. Olyan gazdasági tevékenységről van szó, amely **a környezetéből él, miközben maga is formálja a környezet** bizonyos elemeit. Bár nem mindig tudatos, de talán természetes törekvése, hogy mindazokat az elemeket megóvja, melyek fontosak a termelés fenntartása érdekében. Főként az úgynevezett „iparosodott” mezőgazdaság nem feltétlenül szolgálja a fenntartható gazdálkodás érdekeit és vannak a környezetre nézve kifejezetten káros hatásai, következményei (például: műtrágyázással talajsavanyodás előidézése, az öntözési mód helytelen megválasztásából adódó másodlagos szikesedés, fedetlen talajfelszín miatti eróziós és deflációs hatások „gyorsítása”).

Időben visszatekintve megfigyelhető, hogy a termelés igazán káros következményei olyankor erősödtek fel, amikor a termelést gazdasági, vagy egyéb kényszerítő-ösztönző hatások erősen befolyásolták. Az ipar fa iránti növekvő kereslete például kíméletlen erdőirtásokhoz vezetett (hasonló jelenség ma is megfigyelhető a Kárpátok egyes részein), annak pedig a talajpusztulás felerősödése lett a közvetlen következménye, közvetett hatásai pedig megfigyelhetők például az árvízveszély növelésében. Jelentős kiterjedésű **gondozatlan, elvadult gyepterületeink** manapság elsősorban azért vannak, mert a visszaszorult és jellegében megváltozott állattartás gazdaságilag már régóta nem érdekelt azok hasznosításában, a társadalom pedig még nem foglalkozik egyéb jóléti funkcióval.

A hagyományos mezőgazdálkodásban általában nem volt szükség a gazdálkodóknál olyan környezetvédelmi (hatósági) előírásokra sem, mint amelyekkel manapság találkozunk. A fenntarthatóság egyértelműen felértékelődött a társadalom szemében, amit bizonyos előírások is igyekeznek érvényesíteni. A szóban forgó előírások már ma is, és a jövőben egyre inkább a támogatási rendszer szerves részei lesznek, mivel a közösségi agrárpolitikának olyan mezőgazdaság támogatása a célja, amely környezetkímélő és fenntartható. Mondhatjuk, **a támogatási rendszer bizonyos előírásai tulajdonképpen a környezeti közjavak előállítására, illetve megtartására ösztönöznek**, konkrétan például a „Helyes Mezőgazdasági és Környezeti Állapot”¹³ (HMKÁ), vagy az úgynevezett „nitrát direktíva”¹⁴ előírásainak érvényesítésével. A termelők ezt természetesen úgy értékelik, hogy ők vállalják a társadalmpolitikai megfontolásból szigorított termelési feltételeket, az emiatt jelentkező többlet költségüket, illetve elmaradt bevételüket pedig közpénzből megkapják.

A támogatási rendszer – a közvetlen kifizetések és vidékfejlesztési támogatások egyaránt – a környezetkímélő-környezettudatos gazdálkodásra, illetve az alapvető normák betartását kikényszerítő ereje nem utolsósorban az ellenőrzések eredménye. A gazdák (gazdaságok) a támogatások igénybevételénél feltételek teljesítésének részeként többféle ellenőrzésen es(het)nek át, melynek

¹³ Az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból finanszírozott támogatások igénybevétele feltételként szükséges, egyes nemzeti és európai uniós jogszabályokban előírt minimális gazdálkodási és környezetvédelmi követelményeit határozza meg, a többször módosított 4/2004 FVM rendelet.

¹⁴ Az irányelv célja a nitrátérzékeny területeken a vizek mezőgazdasági eredetű nitrát szennyezésének megelőzése. [91/676/EKG Tanácsi Irányelv a vizek mezőgazdasági eredetű nitrát szennyezésével szembeni védelméről, amelyet hazánkban a 49/2001 Korm. rendelet vezetett be (többször módosításra került, jelenleg a 81/2007 Korm. rendelet van hatályban).] Az irányelv kiterjed a felszíni és a felszín alatti vizekre egyaránt.

eredményeként csökkenthető a támogatás vagy akár bírság is kiszabható. Az ellenőrzés egyrészt adminisztratív jellegű (beleértve a MePAR segítségével elvégzett ellenőrzéseket is), másrészt helyszíni ellenőrzés lehet. Igaz, a helyszíni ellenőrzés nem terjed ki minden igénylőre – az előírások szerint legalább 5 százaléka –, de a gazdaságok számára a véletlenszerű kiválasztás komoly fegyelmző erő. A támogatások elnyeréséhez kötődő jelenlegi környezetvédelmi előírások korántsem rónak túlzott terheket a gazdálkodókra¹⁵, a követelmények fokozatos bevezetése, illetve szigorodásuk elegendő időt, lehetőséget kínál az alkalmazkodásra. A várhatóan 2009-ben bevezetésre kerülő SPS (Single Payment Scheme – Összevont gazdaságtámogatási rendszer) és az azzal egy időben életbe lépő cross-compliance („kölcönös megfeleltetés”)¹⁶ jelentősen szigorítja általában a támogatások, így a közvetlen kifizetések feltételeit.

A Közös Agrárpolitika régóta alkalmazza az önkéntes, illetve kötelező földpihentetés¹⁷ intézményét, az élelmiszerfelesleg kordában tartására és egyben a kultúrállapot fenntartásának érdekében. Magyarországon nem elsősorban pihentetett, „ugarolt” területeket, hanem évente változó – de mindig jelentős – kiterjedésben **műveletlen, parlagterületeket** (a statisztikai szóhasználatnál élve: vetetlen szántókat) találunk. A parlag gyakran a szélsőséges időjárási elemek hatására (belvizek, árvizek) alakul ki, vagy a földhasználók gazdasági megfontolásából, az úgynevezett marginális területeken. Egyes parlagterületek több éves (évszázados?) folyamatban képesek az eredeti természeti állapotuk visszanyerésére, ami akár társadalmi haszonként is értékelhető. Más parlagterületek viszont – talán a nagyobb hányaduk – nem hordoznak társadalmi értéket, sőt környezetükre nézve kifejezetten kedvezőtlen (esetleg veszélyes) hatásúak. Növény-egészségügyi, illetve növényvédelmi kockázatot jelentenek a gyomok, **invazív és gyakran tájidegen növényfajok** térnyerése miatt, és egyben rontják a táj turisztikai-rekreációs célú hasznosításának esélyét is.

A pihentetett (ugarolt), de támogatott terület nagysága 2004-ben 75 818, 2005-ben 99 946¹⁸, 2006-ban 102 342 hektár volt. A parlagterület nagysága hozzávetőlegesen 300 000 - 400 000 hektárra becsülhető a MÉTA¹⁹ program felmérése alapján²⁰ (7. táblázat).

¹⁵ 1. Tizenkettő százaléknál nagyobb lejtésű területeken kapás kultúrák (burgonya, csicsóka) termesztése tilos; 2. Szántóterületek művelésben tartása, gyommentes állapot biztosítása mellett; 3. A mezőgazdasági területeken a hasznosítás szempontjából nemkívánatos lágy és fás szárú növények megtelepedését és terjedését meg kell akadályozni (4/2004 FVM rendelet).

¹⁶ A keresztmegerfeletetés leegyszerűsítve azt jelenti, hogy a mezőgazdasági tevékenységet folytatóknak be kell tartaniuk bizonyos nevesített környezetvédelmi, állategészségügyi, állat-nyilvántartási, állatjóléti illetve növényvédelmi jogszabályok előírásait. A jelenlegi könnyebb követelmények az egyszerűsített rendszer választásának következménye, amely az SPS esetében már nem alkalmazható, így 2009-től (a tárgyalások eredményétől függően esetleg 2011-től) Magyarországnak is alkalmaznia kell.

¹⁷ Földpihentetésről van szó, a magyar szaknyelvben jellemzően ugaroltatásnak hívjuk, az érintett területre pedig az „ugaron tartott szántó” elnevezés használatos, bár egyik elnevezés sem pontos (mert például ipari növény termelése megengedett). Megjegyzendő, hogy a SAPS rendszerben nincs kötelező pihentetés, a nagysága egyébként a jelenleg az SPS alkalmazása mellett is 0%, és napirenden van a végleges eltörlése is.

¹⁸ Megjegyzés: A 2005. évi GSZÖ szerint az ugar terület nagysága 160599 ha.

¹⁹ A MÉTA program (Magyarország Élőhely-Térképezésének Adatbázisa) célja a hazai növényzet mai állapotának felmérése, természetes növényzeti örökségünk tudományos értékelése. Ezen tudás segítségével lehetővé válik természeti értékeink célirányosabb védelme, az optimális tájhasználat országos tervezése, az életminőséget növelő táji értékek védelme, az Európai Unióba vitt természeti hozományunk számszerűsítése. A program fő célja az ország nagy léptékű élőhely-térképének és élőhely-adatbázisának elkészítése. Ezt az élőhely-térképet és az egyes élőhelyekhez a térképezés során feljegyzett egyéb tulajdonságokat hívjuk MÉTÁ-nak, vagyis Magyarország Élőhely-Térképezésének Adatbázisának. A térképezés során az ország teljes területéről aktuális terepi felmérés alapján készült dokumentáció, így minden táj, minden egyes község határának növényzeti értékei reprezentálva vannak (bővebben lásd: <http://www.novenyzetiterkep.hu/meta>).

²⁰ A MÉTA keretében felmért területek nagysága évenként eltérő, 2003-ban 2008823 ha, 2004-ben 4176249 ha, 2005-ben 1883132 ha, 2006-ban 240256 ha, 2007-ben 4060 ha volt.

Parlagterületek aránya a MÉTA programban felmért területeken

Megnevezés	2003-2007 között felmért terület (ha)	Parlag területek aránya, a 2003-2007 között felmért területeken (%)
Alföld	4 559 262	3,4
Dunántúli-dombság	1 091 429	2,9
Dunántúli-középhegység	587 930	4,5
Észak-magyarországi-középhegység	895 157	7,6
Kisalföld	499 452	1,3
Nyugat-magyarországi-peremvidék	680 903	3,0

Forrás: MÉTA adatbázis, Magyar Tudományos Akadémia (MTA) – Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete (ÖBKI)

Ismét utalunk arra, hogy magas a vetetlen szántó aránya is, évente és tájegységenként (illetve megyénként) változó mértékben. Az utóbbi három évben a vetetlen és kipusztult terület nagysága egyaránt tovább növekedett, elsősorban a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt. Míg 2004-ben az összes hasznosított szántóterületnek csupán 3%-a volt vetetlen szántó, vagy kipusztult terület, 2006-ban megközelítően duplájára nőtt. A be nem vetett szántóterület aránya **Nógrád megyében kiugróan magas**, 2005-ben a megye szántóterületének egynegyede vetetlen volt!

A mezőgazdálkodásnak – más termeléssel, folyamatokkal összehasonlítva – sokkal közvetlenebb a természeti erőforrásokra, az élőlényekre gyakorolt hatása, miként a környezet is hat a termelésre, tehát kölcsönhatásról, kölcsönös függőségről beszélhetünk. A termelés az ökoszisztémába ágyazva, annak részeként megy végbe, az ökoszisztéma és a természeti erőforrások állapota egyrészt jelenlegi életminőségünk letéteményese, másrészt a jövő generációinak lehetőségeit is jelenti egyben. **Jogos társadalmi elvárás tehát a fenntarthatóság**, vagyis gazdálkodjunk úgy környezetünkkel és a természeti erőforrásokkal, hogy a jövő nemzedékeknek a jelenlegihez hasonló feltételeket hagyjunk örökül.

A **mezőgazdasági termeléshez köthető környezetszennyezés mérsékelt**, illetve az okozati kapcsolat gyenge. Ezt jelzi például, hogy a mezőgazdasági kibocsátás és a vízszennyezés közti közvetlen kapcsolat például gyengének mondható (Brady et al., 2007). Ugyanakkor – mint egy OECD tanulmány általánosságban megjegyzi – a mezőgazdasági termelés technikai, technológiai összefüggéséből szükségszerűen keletkeznek elkerülhetetlen környezeti következmények, terhelések (OECD, 2000a).

Hazánkban a mezőgazdasági termelés környezetterhelése jórészt a termelés intenzitásának, koncentrátságának csökkenése, a környezet-károsító ráfordítások (kemikáliák) mérséklődése miatt nem számottevő, néhány állattartó telep pontszerű hatású, jelentősebb szennyező forrás. Veszélyt inkább a termelés túlzottságát, a helyenként pedig a szakszerűtlen termelés és a környezetvédelmi szempontokat figyelmen kívül hagyó agrotechnikai beavatkozások jelentenek. Néhol még megfigyelhető a környezeti erőforrások túlzott használata, a környezettudatos gazdálkodás hiánya és az ebből származó környezeti problémák jelenléte is. Ugyanakkor ahol az adottságok miatt alacsony a termelés jövedelmezősége – a kultúrállapot megőrzése mellett – a művelés felhagyása is reális veszély Magyarországon a legsúlyosabb agrár-környezeti problémát a szél- és vizerózió, a művelés felhagyása, a biodiverzitás csökkenése, valamint a talajtömörödés jelenti. A szántóterületből a kipusztult növényállományú, ugar és a parlagon hagyott terület 2005-ben összesen 143 ezer ha (1,9%) volt.

A szerveztrágyázott mezőgazdasági terület aránya Magyarországon 8-9% (450-500 ezer hektár), a műtrágyázott területé 55-60%. A kijutatott műtrágya hatóanyag egy hektárra jutó mennyisége is viszonylag alacsony. A rendszerváltás előtti időre visszatekintve jellemzően magas fajlagos műtrágya-felhasználást találunk, amit drasztikus visszaesés követett, majd az utóbbi évekre ismét emelkedő tendencia jellemző. Ennek ellenére uniós viszonylatban igen alacsony az egységnyi területre jutó műtrágya felhasználás. Míg 2002-ben Magyarországon átlagosan egy hektár mezőgazdasági területre csupán 104 kg műtrágya-hatóanyagot használtak, addig Hollandiában, Belgiumban, Nagy-Britanniában és Szlovéniában ennek a mennyiségnek a háromszorosát, Írországban pedig az ötszörösét (!) juttatták ki.²¹

Az utóbbi évtizedben a szerveztrágyázás mennyisége és aránya is mérséklődött. Az ÚMVP is kiemeli, hogy az istállótrágyázott terület 1994-2005 között 21,5%-kal, a felhasznált szerves trágya mennyisége pedig 25,5%-kal csökkent.²² A tápanyagmérleg korántsem kiegyensúlyozott, amelynek egyik fő oka a növénytermesztésbe istállótrágyával „visszaforgatott” tápanyagok viszonylag kis mennyisége (Somogyi-Urfi, 2003).

A felszíni- és a felszín alatti vizekre gyakorolt hatás esetében egyrészt a kemikáliák használatára visszavezethető diffúz szennyezést, másrészt a koncentrált állattenyésztéshez köthető trágyatárolók pontszerű szennyezését kell megemlíteni²³. A diffúz szennyezés mértéke nálunk nem jelentős. Kijelölésre kerültek a nitrátérzékeny területek, amelyeken szigorúbb gazdálkodási gyakorlatot kell követni. A peszticid-szennyezés miatt egyetlen víztestet sem minősítettek kockázatosnak (Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium - KvVM, 2005).

A többi nemzetgazdasági ágazattal összehasonlítva a mezőgazdaság nem tartozik a jelentős levegőszennyezők közé (8. táblázat). Két momentum érdemel említést: egyrészt a közvetlen támogatás hatására (ismét) művelésbe vont, jellemzően alacsony termőképességű parlag területek feltörése szén-dioxid kibocsátással járt, míg az energetikai célú biomassza termelés nevesített támogatása pozitív változást eredményezett (különösen, ha figyelembe vesszük az évelő kultúrák támogatását).

8. táblázat

**Mezőgazdaság részesedése a legfontosabb légszennyező források közül,
2003-ban**

Megnevezés	Mezőgazdaság részesedése a teljes kibocsátásból (%)
Kén-dioxid	1,5
Nitrogén-oxidok	1,4
Szilárdanyag (por)	3,4
Szén-monoxid	0,1
Metán	22,9
Dinitrogén-oxid	64,0
Szén-dioxid	2,4

Forrás: Magyarország Környezetterhelési Mutatói. KSH 2005

A földminőségben számottevő térségi-területi különbséget találunk, például a legfontosabb művelési ág, a szántó esetében is, ha a minőséget aranykorona értékkel (AK) fejezzük ki.

²¹ Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv, Az Európai Unió, KSH 2005.

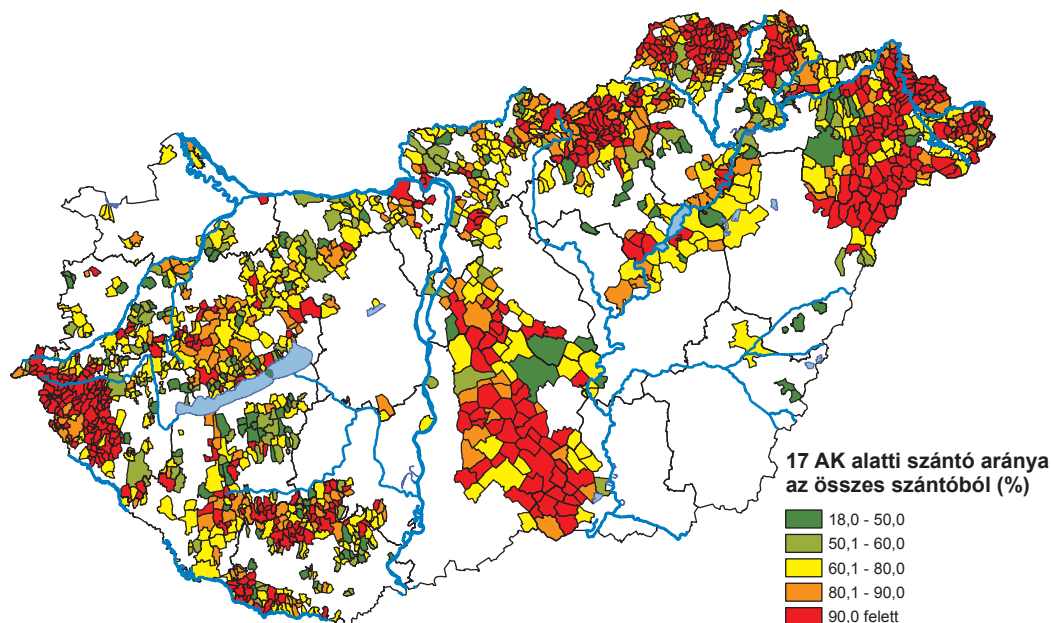
²² ÚMVP 2007. 38. oldal.

²³ A vizek mezőgazdasági eredetű nitrát szennyezéssel szembeni védelméről szóló 49/2001. (IV. 3.) Korm. Rendeletet a 27/2006. (II. 7.) Korm. Rendelet váltott fel, majd idén tavasszal ismét módosításra került a 81/2007 Korm. Rendelet által.

Az átlagos aranykorona érték hektáronként 17 körül alakul²⁴, de – mint a 6. ábra is mutatja – számos településen nem éri el az átlagot a szántók minősége, így például a Duna-Tisza közén, Észak- és Kelet-Magyarországon, ahol az átlagosnál gyengébb minőségű szántók igen magas (akár 90% feletti) aránya jellemző. Mezőgazdaságunk az átlagosnál gyengébb szántóterületeket is hasznosítja, bár az erdősítések miatt elsősorban a gyengébb szántók mennyisége csökken, évente mintegy 7000-10 000 hektárral.

6. ábra

Települések, ahol a szántó átlagos minősége tizenhét aranykoronánál gyengébb

Forrás: Az alapadatok forrása: FVM

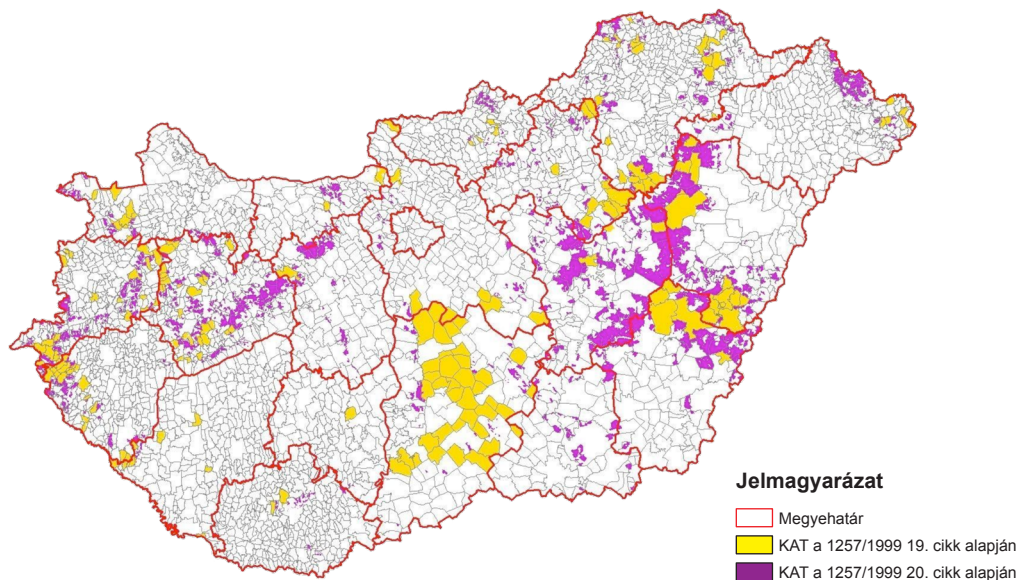
A **kedvezőtlenebb természeti adottságú területekre** – a népesség fokozódó elvándorlása és a termelés megszűnésének veszélye miatt – a **KAP különös figyelmet fordít**. A csatlakozás utáni első vidékfejlesztési tervünkben²⁵ ez egyfajta különleges támogatási lehetőségként, konkrétan egy intézkedésként jelenik meg. A terv a „Kedvezőtlen adottságú területek támogatása” jogcímén a vidékfejlesztési támogatások forrásaiból 884 ezer hektár (Magyarország területének 9,5%-a, a mezőgazdasági terület 14%-a) terület támogatását tette lehetővé²⁶, jövedelemkiegészítő jelleggel, meghatározott feltételek megléte esetén. A területi lehatárolás a hatályos jogszabályokra tekintettel a talajadottságok mellett egyéb tényezőket (a mezőgazdaság teljesítménye, népsűrűség, mezőgazdasági foglalkoztatottság) is számításba vett.

²⁴ A régebbi nemzeti támogatási rendszerben a „kedvezőtlen természeti adottságú területek” támogatásának jellemző küszöbszintje volt.

²⁵ Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciárészleg Intézkedéseire (NVT 2004). A területi lehatárolást meghagyta az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP 2007) is.

²⁶ A támogatást csak mintegy 200 ezer hektár területre igényelték.

Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) elhelyezkedése

Forrás: ÚMVP 2007

2.1.1. Földhasználat, különös természeti értéket képviselő területek, veszélyeztetett területeink

2.1.1.1. Mezőgazdasági földhasználat

Magyarország területének hasznosításában a szűkebb, klasszikus értelemben vett mezőgazdasági hasznosítás 63 százalékos részesedésével kimagasló (EU átlag 45%), miként a szántó részesedése is a mezőgazdasági területből (77%). A földellátottság²⁷ tekintetében (28,6 ha/fő) is meghaladjuk az EU átlagot (16,7 ha/fő).

Az idők folyamán hazánk területén változott a földhasználat módja, térben (az egyes ország-részek szerint) lényeges különbségekkel. Az élelmiszerek és mezőgazdasági eredetű alapanyagok iránti kereslet folyamatosan növelte a szántó használat arányát (jellemzően a gyepek, kisebb mértékben az erdő rovására), a vonalas infrastruktúra bővülése (út-, vasúthálózat) és az urbanizáció (városok, üdülőterületek) pedig véglegesen elvont területeket a mezőgazdasági hasznosítás elől. A dekonjunkció és egyéb kedvezőtlen piaci hatások (például a rendszerváltás táján a keleti piacokról való kiszorulás, a hazai élelmiszerfogyasztás visszaesése), az időszakosan felerősödő termelési kockázatok (ár- és belvizek), vagyis a romló jövedelmezőség miatt visszaszoruló termelés káros következményei kimutathatók a földhasználatban, mégpedig – mint már korábban is jeleztük – a műveletlenül hagyott termőföldek mennyiségének növekedésében.

²⁷ Egy fő mezőgazdasági foglalkoztatottra jutó mezőgazdasági terület.

Magyarország összes területét művelési ágak szerint nézve időben is követhető egy **átrendeződési tendencia**: folyamatosan növekszik a művelés alól kivett terület és kisebb mértékben az erdő, miközben csökken a mezőgazdasági terület, azon belül pedig elsősorban a szántó. A második világháborút követően (1950-től) napjainkig 1568,5 ezer hektárral (21% ponttal) csökkent a mezőgazdasági, 1012,0 ezer hektárral (18% ponttal) pedig a szántóterület! Úgy is fogalmazhatunk, hogy **egy kisebb régiónyi, Dél-Dunántúl földterületénél is nagyobb mezőgazdasági terület már elveszett a mezőgazdálkodás számára**. Az időszakosan nem művelt szántók mennyisége 2006-ban 178,9 ezer hektár (4%), a kipusztult terület 87,9 ezer hektár volt. Ebben az évben statisztikailag nyilvántartott gyepterületeknek (1014,5 ezer hektár) már közel egyharmadát (30%) nem hasznosították a gazdálkodók.

A vetetlen szántók mennyisége és aránya és a földminőség között elég szoros összefüggés látszik, a leggyengébb szántók művelésének felhagyása gyakoribb. Ilyen területeken a mezőgazdasági aktivitás csökkenése, esetleges megszűnése a földhasználat homogenizálódását hozza, de az egyöntetűbbé vált tájkép egyben kisebb fajgazdagságot eredményez.

A 2005. évi gazdaságszerkezeti összeírás szerint mintegy 666 ezer gazdaság használ termőföldet. Az **egyéni gazdaságok 93,5%-a 10 hektárnál kisebb méretű** (szám szerint 616 ezer gazdaság²⁸), és ők az egyéni gazdaságok **földterületének 0,9 százalékát** használják! Tehát elfogadható az a megállapítás, hogy a hazai földhasználatra általánosan jellemző az elaprózottság. Az is igaz viszont, hogy bár az egyéni gazdaságoknál a 100 hektárt meghaladó méretűek aránya csupán 0,56% (3692 gazdaság), de amelyek az egyéni gazdaságok földterületének 27,6%-án gazdálkodnak. Ha az összes gazdaságot nézzük (666 ezer egyéni gazdaság és gazdálkodó szervezet), a 100 hektár felettiek számaránya alig több egy százaléknál (1,04%, 6930 gazdaság), a földhasználatból viszont 69,3%-kal részesednek.

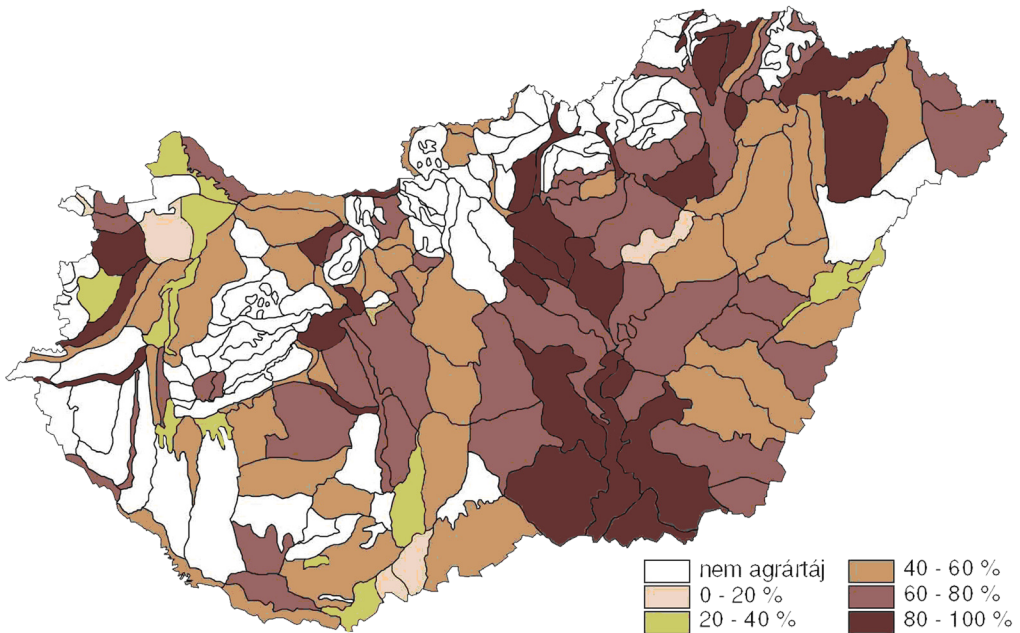
A szántóföldi növénytermelés szerkezete az utóbbi évtizedekben a főbb növénycsoportok tekintetében lényegében nem változott, a rendkívül leegyszerűsödött vetésszerkezetben a gabonafélék mintegy 70%-os aránya meghatározó! Az ipari növények csoportja (cukorrépa, dohány, napraforgó, repce) 15%, a takarmánynövényeké pedig 6-8% körüli vetésterületi arányt képvisel. A csekély szerkezeti változást elsősorban az állatállomány csökkenése miatt (legjelentősebben a szarvasmarha állomány csökkent, az utóbbi másfél évtizedben, mintegy 50%-kal) jelentkező visszaesett takarmányigény és bizonyos olajnövények (napraforgó, repce) iránti keresletnövekedés mozgatta. Az átlagos hozamszintekben (ezek nemzetközi összehasonlításban nem magasak) tartósan jelentkeznek területi-térsegi különbségek (elsősorban a földminőség különbségei miatt), az évjárat hatásaként pedig **jelentősek az évenkénti ingadozások**, például aszályos, vagy éppen belvizes évek miatt.

2.1.1.2. Értékkörzés, különleges értéket képviselő területek

Az emberi beavatkozások, így a mezőgazdálkodás is óhatatlanul hatással van a biodiverzitásra, így különösen fontos a szerepe az agrártájba ágyazott, vagy azzal érintkező **meglévő természetközeli élőhelyek megőrzésében**. Az alapvetően mezőgazdasági művelés alatt álló földrajzi kistájak teljes területe hazánknak megközelítően 70 százalékát teszi ki, amelynek közel egyharmadában található természet közeli lágyszárú vegetációk (vizes élőhelyek, szikesek, üde rétek és száraz gyepek) kisebb-nagyobb állományfoltjai (8. ábra). Ha közülük csak a jó, vagy az igen jó állapotban fennmaradt (ügynevezett négyes természetességű) különféle száraz gyepeket vesszük figyelembe, ma még azok is az agrártájak 8 százalékában fordulnak elő.

²⁸ Zömük a statisztikai számbavétel szerint „gazdaság”, közgazdasági értelemben inkább csak „földhasználó háztartás”.

Az agrár kistájokban veszélyeztetett természetközeli fátlan élőhelyek aránya

Forrás: MTA - ÖBKI, MÉTA Adatbázis 1.0, 2006

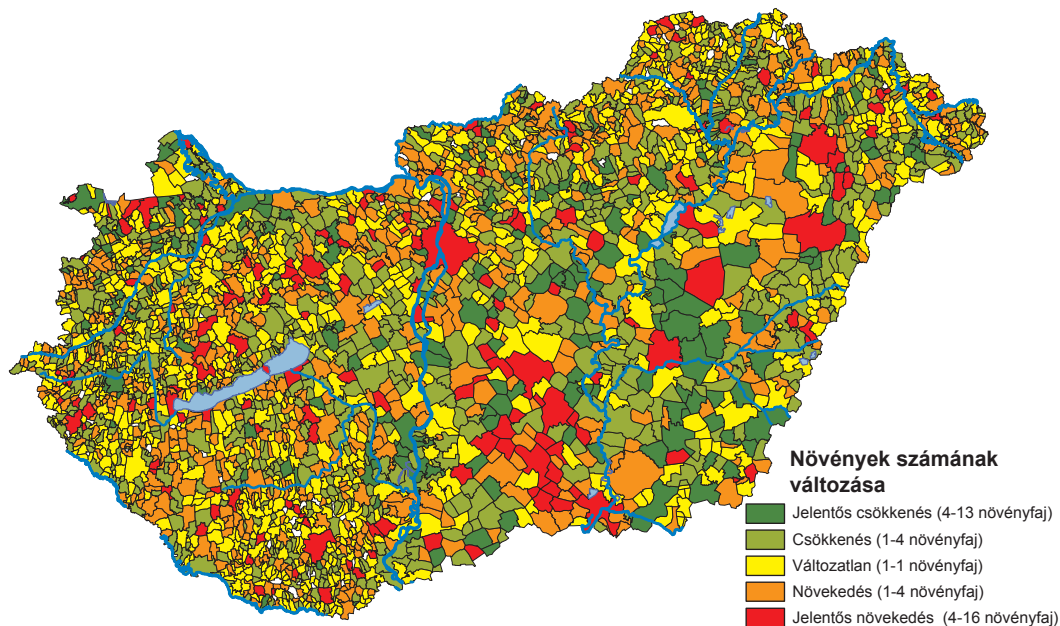
Amellett, hogy a természet közeli gyepeink java része agrártájba ágyazott, az is tény, hogy **fennmaradásuk jelentős mértékben a megfelelő használattól függ** (Kelemen, 1997). A MÉTA-adatbázis elemzésével megállapítható, hogy az agrártájakhoz tartozó, természetközeli fátlan élőhelyek közül átlagosan azok kétharmada veszélyeztetett a nem megfelelő használat (például: rossz vízgazdálkodás, helytelen kaszálás, alul- vagy túllegeltetés és egyéb okok) miatt. Ezen életközösségek megőrzése, fenntartása vagy éppen újraélesztése megfelelő mezőgazdasági tevékenységekkel megoldható. A természeti erőforrások állapota befolyásolja a gazdálkodás eredményességét, a természet védelme ezért is megkívánja a mezőgazdasággal való együttműködést (Ángyán et al., 1999).

A természetvédelem, a mezőgazdaság és a vidék társadalma egymásra utalt, közöttük a kívánatos összhangot a KAP második pillére keretében finanszírozott mezőgazdálkodáshoz kapcsolódó agrárkörnyezeti programok is segítik, 2006-ban mintegy 1,1 millió hektár területet érintve, 32 milliárd forint támogatással.

A termesztett növények számában nincs határozott irányú elmozdulás az utóbbi években, a települések egy részében növekedés, máshol csökkenés tapasztalható, mint ahogy korábban is volt (9. ábra).

9. ábra

A termesztett növények számának változása 2004-2006 között, településenként

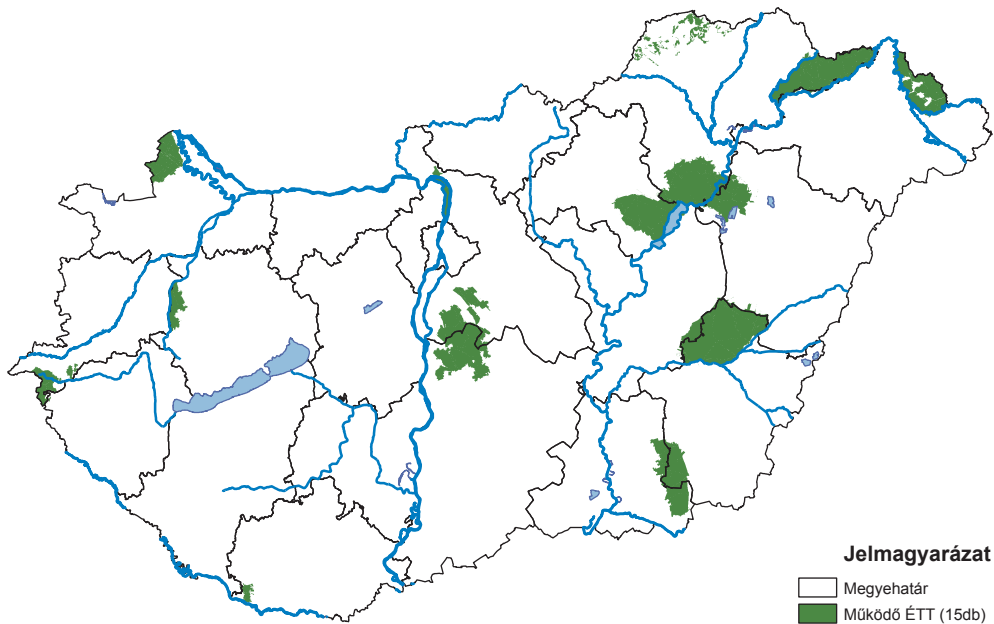
Forrás: MVH adatok alapján

A kiemelkedő természeti értékkel bíró területek hazánkban megkülönböztetett figyelmet kapnak. Akkor is, ha jelentős részükön találunk valamilyen mezőgazdasági hasznosítást, mivel hangsúlyozottan érvényesül a nem árutermelő tevékenység fontossága. A mezőgazdasági hasznosítás nélkül a kialakult tájszerkezet, a biológiai sokféleség csökkenne, vagy akár meg is szűnne.

Magyarország régóta meghatározza, és a hasonló adottságú mezőgazdasági területektől **eltérő módon hasznosítja különleges, védett természeti értékeit** (különböző védettségi szinttel jelölve), nagyrészt nemzeti parkok keretébe szervezve. Az így védett területekről függetlenül **jellegzetes kategóriát képeznek az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT)** és az EU tagságunkat követően kijelölt Natura 2000 hálózat területei, melyek jelentős hányadához mezőgazdasági hasznosítás is kapcsolódik.

Az ÉTT területek (10. ábra) olyan extenzív művelés alatt álló földterületek, amelyek hasznosítása a természetkímélő gazdálkodási módok megőrzését, fenntartását, ezáltal az élőhelyek védelmét, a biológiai sokféleség fennmaradását, a tájképi és kultúrtörténeti értékek megővését szolgálja, a vidékfejlesztési támogatásoknak köszönhetően is. Az ÉTT területeken három környezeti elem (élővilág, talaj, víz) közül legalább egy, de a területek jelentékeny részén egyszerre több is érzékeny, így ezekre tekintettel kidolgozott szabályok szerint történik a gazdálkodás.

Az Érzékeny Természeti Területek elhelyezkedése

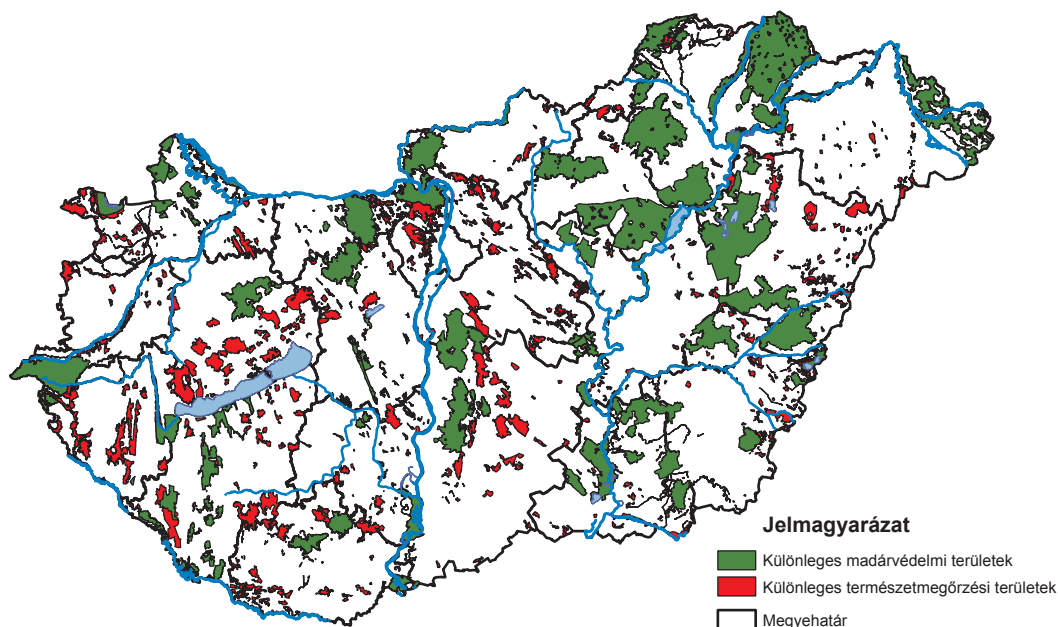
Forrás: ÚMVP, 2007

A Natura 2000 hálózat területei (11. ábra) a Madárvédelmi- és az Élőhely-védelmi Irányelv megvalósítását jelentő, európai ökológiai hálózat, amely a közösségi jelentőségű természetes élőhelyei, valamint állat- és növényfajai védelmében megjelölt területeket jelenti. A Natura 2000 hálózat **nem zárt rezervátumok létrehozását célozza**, hanem csak azoknak az intézkedéseknek a bevezetését, amelyek lehetővé teszik a kijelölt területeken a természeti értékek megőrzését, közpénzből való támogatással.²⁹ Az EU ezzel a hálózattal a közösség szempontjából jelentős, természetes élőhely típusok, növény- és állatfajok megővésén keresztül kívánja elősegíteni a biológiai sokféleség megőrzését.

Natura 2000 hálózatához Magyarország területének 20,6 százaléka (az EU-15 átlagában 17,5%), mintegy 1,96 millió hektár tartozik, ennek zöme mezőgazdasági terület, ahol évszázadok óta folyik gazdálkodás. A hazai hálózat alapját a Nemzeti Ökológiai Hálózat, a különleges madárvédelmi területek (pSPA) és a különleges természet-megőrzési területek (pSCI) képezik. A hazai lehatárolás – az a Madárvédelmi és az Élőhely-védelmi Irányelvekkel összhangban - kizárólag természetvédelmi szempontok alapján készültek és jelentős részben egybeesnek az ÉTT területekkel. A Natura 2000 területek 40%-a védett, míg 60%-a nem védett területen helyezkedik el, a védett természeti területek 90%-a egyben Natura terület is. A madárvédelmi és természet-megőrzési területek közötti átfedés 38%.

²⁹ Így például a 128/2007 FVM rendelet alapján ezeknek a területek gyepként történő hasznosítása (a teljes Natura terület 12%-a) pótlólagos támogatásban részesül, amely a 269/2007. (X. 18.) Korm. Rendeletben rögzített földhasználati szabályhoz kötött. Az ÚMVP szerint a hálózathoz tartozó gyepterületek, az erdők, nádasok és a halastavak normatív részesülnek, terület alapú, kompenzáció jellegű támogatásként, teljes-körűen 2009-től. A támogatás feltétele a speciális földhasználati szabályok betartása.

A Natura 2000 hálózathoz területei

Forrás: KvVM

A Natura területeken érvényesül bizonyos beruházási korlátozás, élőhely és fajvédelmi célból az illetékes hatóság korlátozhatja a nem engedélyköteles tevékenységet is, valamint a gazdálkodással összefüggésben engedélyhez köti a gyepek feltörését, felületését, faültetvényé alakítását, illetve erdő, fa, facsoport kivágását. Gyepgazdálkodásban az előírások meghatározzák a tápanyag utánpótlás módját, a gyeppfelszín védelmét, a vízborítás megőrzését, a kaszátlan területek fenntartását, valamint a fokozottan védett madárfajok észlelésének bejelentését. Vizes élőhelyek esetén a vegetáció irtására vonatkozó szabályok, míg halastavaknál a vegyszerhasználat, trágyázás, telepítés, lehalászás és feltöltés szabályozott. Az erdőgazdálkodás földhasználati szabályai a természetes felújítás elősegítését, inváziós fajok elleni védekezést, az erdőszegélyek és a cserjeszint védelmét és az idős fák megőrzését öleli fel. A szántó területekre jelenleg nincs érvényben földhasználati előírás, és azok nem is jogosultak Natura támogatásra.

A közvetlen támogatások és az agrárkörnyezeti programok támogatásai együttesen olyan gazdálkodási rendszerek megtartását, kialakítását szolgálják, melyben reális célkitűzés a különleges természeti értékeink megőrzése mezőgazdasági hasznosítás keretében. A kiterjedtebb agrárkörnyezeti támogatási programok az NVT keretei között indultak (egyébként azt követően is hasonló célokkal folytatódnak), elsősorban a gazdálkodás külterjes irányú elmozdulását, a hagyományos, tájjellegű gazdálkodási módok megtartását, illetve újraélesztését is célozva. A használati korlátozások elsősorban a földfelszínen élő állatok védelmét, azon belül is a madarak védelmét szolgálják. Ilyen korlátozás például gyepeknél bizonyos madárfajok élőhelyeinek megővése érdekében a kaszálás korlátozása (a kaszálás módja és ideje, illetve vadriasztó eszközök kötelezővé tétele), a legeltetés előtérbe helyezése. Nem engedélyezett például a felületés, fogasolás, gomba, vagy kamilla gyűjtése, a műtrágyázás és növényvédő szerek alkalmazása sem.

A Natura 2000 területek művelési ágak szerint

Megnevezés	Terület (ezer ha)	Aránya az összes Natura területből (%)
Erdő, fás terület	715,0	36,7
Legelő	435,0	22,3
Rét	87,0	4,7
Gyümölcsös	5,0	0,2
Halastó	15,0	0,7
Kert	0,4	-
Művelés alól kivett	287,0	14,7
Nádas	21,0	1,0
Szántó	382,0	19,6
Szőlő	3,0	0,1
Összesen	1 947,4	100,0

Forrás: KvVM

2.1.1.3. A mezőgazdasági termelés által veszélyeztetett környezet

A talajok állapotát károsan befolyásoló legfontosabb tényezők a talajsavanyodás, a szikesedés, a talajvesztés (erózió, defláció), az ár- és belvizveszély. A **talajsavanyodásban**, a talajok kedvezőtlen kémhatásának kialakulásában a szakszerűtlen műtrágyázás, a szükséges talajjavítás (meszesítés) elmaradása az alapvető ok, de a légköri savas ülepedés, a különböző savas kémhatású ipari melléktermékek, hulladékok káros hatása is szerepet játszik.

Szikes termőföldjeink eredendően vannak, az évtizedekkel ezelőtti helytelen földhasználat (szikes gyepek feltörése) és helytelen öntözés következtében úgynevezett másodlagos szikesedés is jelentkezett, illetve jelentkezik (mintegy 400 000 hektáron). A szikesedés a művelt rétegben 946 ezer hektáron (az ország területének 10%-a, a mezőgazdasági hasznosítású terület 15%-a), a mélyebb talajrétegekben további 245 ezer hektáron fordul elő. Napjainkban már általában nem törekednek a szikesek szántóként való hasznosítására, jellemzően gyeppel művelési ágban vannak, de ezek gyakran hasznosítatlan gyepek. Természetvédelemmel foglalkozó szakemberek szerint fontos, hogy ezeken a gyepeken legeljenek állatok (mezőgazdasági hasznosítás), mert jellegzetes növénytársulások csak így őrizhető meg.

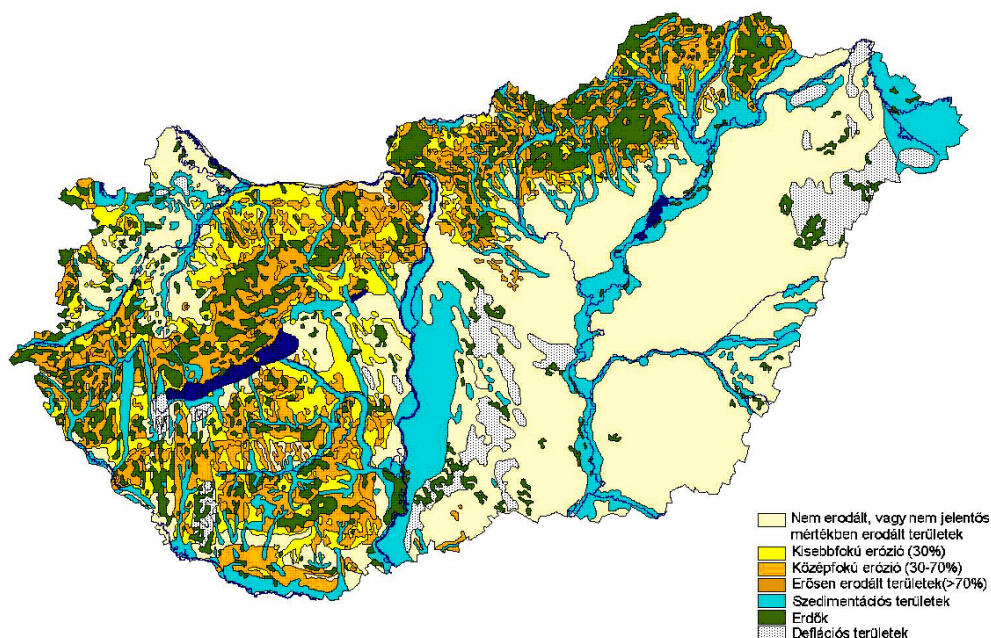
Különböző mértékű **talajpusztulások** hazánk területének több mint 40%-át sújtják. Becslések alapján e sérült felszínekről évente átlagosan megközelítőleg 80-100 millió m³ talaj, ezáltal 1,5 millió tonna szerves anyag pusztul le. A **talajpusztulásban kiemelkedő az „erózió” szerepe** (12. ábra), melynek következménye a teljes termőréteg lepusztulása is lehet. A vízerózió káros hatása a jelentősebb, ami – különböző mértékben – a mezőgazdasági terület több mint harmadát (35,3%) érinti, mintegy 2,3 millió hektár hegy- és dombvidéki területet károsít.

A szélerózióval (más szóval defláció által) veszélyeztetett területek kiterjedése is jelentős, mintegy 1,4 millió hektár. A szél pusztító hatásának főleg a homoktalajok, illetve a helytelenül művelt csernozjom talajok vannak kitéve. A helytelen földhasználat (vetésforgó elmaradása, szerves trágyázás hiánya, mezővédő erdősávok felszámolása, talajfelszín takaratlansága, nehéz erőgépek, illetve a kedvezőtlen időpontokban végzett talajművelés) következtében az ország területének

közel 50%-át alkotó szántók, különösen a folyamatos növénytakarás nélkül művelt nagyüzemi táblák jelentős része széleróziós szempontból is veszélyeztetett. A talajok alapvető jellemzői, fizikai adottságai és a földhasználat együttes hatásának eredőjeként a klasszikus széleróziós hatások leginkább a Kiskunság és a Nyírség térségére jellemzőek, de egyre inkább érzékelhetők – porviharok formájában – a leromlott állapotú csernozjom területeken is.

12. ábra

Erózió által érintett területek

Forrás: MTA – Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézete (TAKI)

Az **ár- és belvízveszély** általában nem mezőgazdálkodással kapcsolatos okokra vezethető vissza, de esetenként a mezőgazdasági hasznosítás módjával (a művelési ág megválasztása) összefügg, például úgy, hogy szántóföldi művelésbe von (és tart) olyan területeket is, amelyek eredendően vízjárta területek és gyepek voltak. Az ÚMVP vízrendezéshez kapcsolódó része szerint az ország területének 52%-át, megművelt területének kétharmadát veszélyezteti az árvíz és a belvíz. Egykori árterületen található az ország termőterületének egyharmada, 2,5 millió lakosnak otthont adó település. A közel 5 millió hektárnyi rendszeresen művelt szántó mintegy 10-15%-át veszélyezteti rendszeresen belvíz, melynek oka jórészt a helytelen talajművelés³⁰. Több év adatainak értékelése azt mutatja, hogy a belvízzel (2-4 hónapon át) borított terület éves átlagban 130 000 hektár, zömében a Tiszától keletre lévő országrészben (13. ábra).

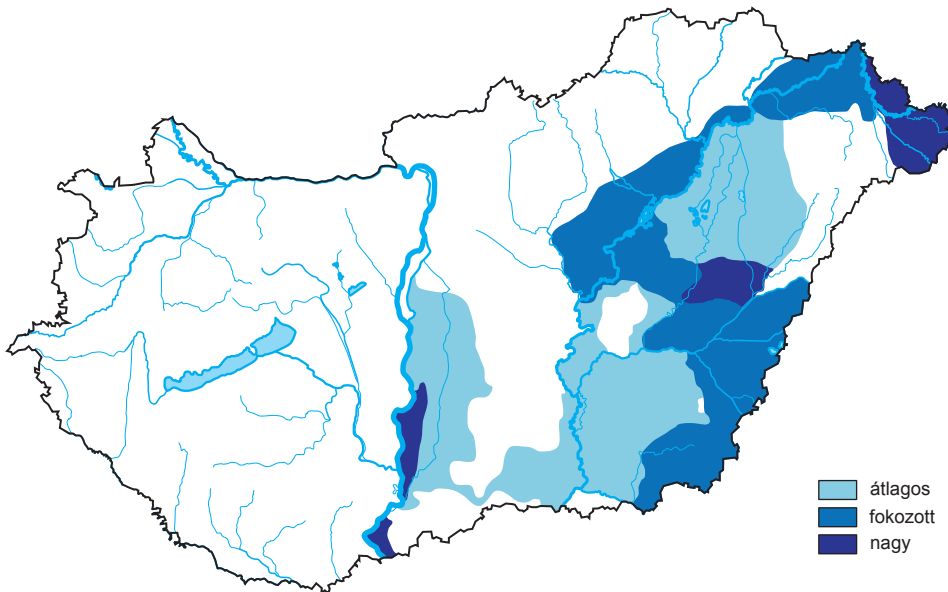
Az elöntött területeken nem csak a közvetlen kár jelentős, számottevőek a hosszabb távon is káros környezeti hatások, mivel az elöntött területeken ideiglenesen, vagy tartósan szünetel a mezőgazdasági művelés, **gyorsan elszaporodnak a gyomok és a nehezen irtható invazív fajok**.

³⁰ E tanulmány szerzőinek véleménye szerint sokkal inkább az, hogy nem célszerű ezeket a földeket szántó művelési ágban hasznosítani, jobb lenne, ha gyepek, környezetvédő gyepek lennének.

Ilyen okok miatt például a közép-és alsó Tisza mentén a hullámtéri mezőgazdasági terület közel tíz százalékán már hagyományos művelési eljárásokkal nem, csak költséges irtási munkákkal állítható helyre a kultúrállapot.³¹

13. ábra

Magyarország ár- és belvíz-veszélyeztetettsége

Forrás: Ijjas, 2002

2.1.2. Intenzív talaj- és tájhasználatok, ültetvényes gazdálkodás

A fajlagos ráfordítások tevékenységi körök, ágazatok és sok más szempont szerint is különbözőek. A ráfordítások közül különös figyelmet érdemel az élőmunka és a kemikáliák felhasználása. Az első azért, mert **az élőmunka-igény közvetlen és jelentős hatást gyakorol a helyi népesség foglalkoztatási és kereseti lehetőségeire.** A kemikáliák felhasználása pedig azért, mert az élőköznyezetet veszélyeztető anyagokról van szó. Mindkét ráfordításcsoport felől nézve a szántóföldi növénytermelésben a zöldség-gyümölcs ágazatok, azon belül pedig **az ültetvények a leginkább intenzív ágazatok.**

2.1.2.1. A szőlőtermelés és borászat

Az összes szőlőterület 2005-ben – a korábbi évekhez hasonlóan – 93 ezer hektár (ebből mintegy kétezer hektár a szórványterület, ami az ültetvényszerkezeti összeírásban nem szerepel), az ültetvények közel egyharmada a dél-alföldi régióban (Kunsági borvidék), ezen belül Bács-Kiskun megyében (27 ezer hektár) található. Az ágazat különösen az egyéni gazdaságok szempontjából fontos, hiszen az ország szőlőtermésének döntő hányadát, **mintegy 90 százalékát egyéni gazdaságok** szüretelik. (2004-2005 átlagában a termés 91 százaléka, 488 ezer tonna származott egyéni gazdaságokból.)

³¹ Ezzel részletesebben is foglalkozik egy intézeti kiadványunk, a Táj- és földhasználat váltás a Tisza hullámterében. A VTT első ütemében tervezett beavatkozások. AKI Agrárgazdasági Információk. 2006/5. szám.

A szőlőtermelésben, a borászatban és a borforgalmazásban együttvéve becslések szerint 126 ezer fő dolgozik³², igaz, zömük részmunkaidőben.

A megtermelt szőlőből alig 10-15 ezer tonna (a termésnek megközelítően 2%-a) szolgál közvetlen étkezési célokat, 98%-a feldolgozásra kerül. Éves bortermelésünk a hazai fogyasztási igényeket meghaladja, évvárattól függően 3-5 millió hektoliter körül alakul (2005-ben 3,6 millió hektoliter egyszer fejtett bor készült), borkészítéssel **51 ezer borászat** (jellemzően kisborászat) foglalkozik.

Az 500 m²-nél nagyobb szőlőterülettel rendelkező termelők („gazdaságok”) száma 227 ezer, a 91 ezer hektár terület 95%-a (mintegy 86 ezer hektár) termő ültetvény (10. táblázat), a nem művelt terület aránya igen jelentős (6%)!

A szőlőtermelés tipikusan kisgazdaságokra jellemző, hiszen szőlőtermeléssel foglalkozó gazdaságok átlagos szőlőterülete mindössze 0,4 hektár, a borvidékeken 0,61 hektár. Legkisebb az átlagterület a Balaton melléke borvidéken (0,17 hektár), legnagyobb az Egri borvidéken (1,67 hektár).

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeíráshoz kapcsolódó ültetvény-szerkezeti összeírás³³ szerint (bár akadnak, akik a felmérés megbízhatóságát vitatják) az egy hektár alatti ültetvények aránya 33,1%, az 5 hektárnál kisebb méretűeké 58,5%.

Az összes területből az új telepítések aránya elfogadható (6%), talán még a 3-5 éveseké (10%) is. Nagyon magas viszont a 20 évesnél idősebb (50%), különösen pedig a 30 évesnél korábbi ültetvények (23%) aránya!

Az ültetvények kora szerint a borvidékek között nagy a szóródás, vannak borvidékeink, ahol például az új telepítések aránya 10-15% (Egri, Ászár-Neszmélyi, Villányi, Szekszárdi borvidék), a legnagyobb kiterjedésű Kunsági borvidéken 5%, egyes nagyobb kiterjedésű borvidékeinken (Balaton melléke, Balaton felvidék) viszont csak 1-2%.

Az ültetvényes gazdálkodás munkaerő-lekötését (teljes idejű foglalkoztatottakra vonatkozva) nehéz reálisan megítélni, hiszen erősen szezonális jellegű tevékenységek. Az biztos, hogy a termelés élőmunka igénye – annak ellenére, hogy a talajmunkák, a betakarítás egyes munkái, a növényvédelem jól gépesített – jelentős, művelési módtól, az ültetvény állapotától is függően változó. Főként a betakarítás közvetlen élőmunka-igénye meghatározó, amit viszont a termés mennyisége és minősége döntően meghatároz, azok pedig elsősorban az időjárás hatásai szerint változnak. A teszüzemi adatok szerint egy hektár területre vetítve tág határok között, 440-880 munkaórával számolhatunk. A munkaerő-lekötés mérésére viszonylag elterjedt éves munkaerőegységgel számolva (ÉME³⁴) ez 0,2-0,4 éves munkaerő egységet jelent. Ha a teljes ültetvényterületre nézzük (93 ezer hektár) akkor 18 600-37 200 éves munkaerő egységet kapunk, ami úgy is felfogható, hogy **a szőlőtermelés közel 16 ezer - 37 ezer főfoglalkozású munkahelynek** megfelelő munkaalkalmat kínál. Nem elhanyagolható, hogy az élőmunka-igény mintegy kétharmada szerényebb képzettséggel, lényegében betanított munkaként elvégezhető, az ágazat tehát jórészt a képzetlenebb vidéki rétegeknek nyújt megélhetést, olyan helyeken, ahol igen szűkösek a foglalkoztatási lehetőségek. A borászati tevékenység élőmunka-lekötése **további 12-15 ezer** éves munkaerő egységet jelent.

³² Becsült adat, a Szőlészeti Borászati Kutató Intézet Kecskemét (FVM-SzBKI), a Hegyközségek Nemzeti Tanácsa (HNT) és a KSH adatai alapján.

³³ Szőlő- és gyümölcsültetvények összeírása, KSH 2001.

³⁴ Éves munkaerő egység (ÉME): a munkateljesítmény mértékegysége (általánosan alkalmazzák az EU statisztikákban); egy teljes munkaidőben foglalkoztatott, koránál és egészségi állapotánál fogva teljes értékű munkavégzésre alkalmas dolgozó éves munkaidő-teljesítménye (2200 éves munkaórával számolva).

A szőlőtermelés legfontosabb területi adatai

Megnevezés (borvidékek)	A gazdaságok			Átlagterület, hektár
	száma	összes területe	termőterülete	
Csongrádi	2 768	2 840	2 756	1,03
Hajós-Bajai	2 118	2 066	1 893	0,98
Kunsági	32 199	28 022	26 318	0,87
Ászár-Neszmélyi	5 661	1 815	1 547	0,32
Badacsonyi	5 204	1 808	1 707	0,35
Balatonfüred-Csupaki	6 067	2 267	2 221	0,37
Balaton-felvidéki	6 124	1 505	1 484	0,25
Etyek-Budai	3 382	1 998	1 903	0,59
Móri	2 505	888	865	0,35
Pannonhalma-Sokoróaljai	1 867	745	728	0,40
Somlói	3 509	692	665	0,20
Soproni	3 700	1 877	1 770	0,51
Balatonboglári	3 019	2 875	2 728	0,95
Mecsekaljai	4 712	936	923	0,20
Szekszárdi	5 787	2 304	2 038	0,40
Villányi	3 725	1 892	1 653	0,51
Tolnai	7 529	3 145	2 940	0,42
Balaton melléke	7 078	1 173	1 162	0,17
Bükkaljai	4 301	1 688	1 673	0,39
Egri	3 094	5 163	4 371	1,67
Máraaljai	4 722	7 095	6 845	1,50
Tokaj-hegyaljai	9 933	5 858	5 697	0,59
<i>Borvidékek</i>	<i>129 004</i>	<i>78 652</i>	<i>73 887</i>	<i>0,61</i>
<i>Bortermő helyek</i>	<i>8 963</i>	<i>2 538</i>	<i>2 514</i>	<i>0,28</i>
<i>Egyéb szőlőtermő helyek</i>	<i>88 985</i>	<i>10 232</i>	<i>10 184</i>	<i>0,11</i>
Ország összesen	226 952	91 421	86 585	0,40

Forrás: Szabó et al., 2003 (KSH, SzBKI, HNT adatok alapján)

A szőlőtermelés és a kapcsolódó borászat jövedelmezősége alacsony. A szőlőtermelésben **egy hektár területen a tesztüzemi adatok szerint 7480 forint veszteség (negatív eredmény) képződött** három év (2003-2005) átlagában. A borászatban pedig egy liter asztali borra számítva 3,63 forint veszteséggel számolhatunk.³⁵

Az ültetvényszerkezet tehát rendkívüli területi elaprózottságot mutat, komoly gond az előre-gedettségek is, ráadásul nagy területeken a fajtaváltás is indokolt lenne, az előbbieket miatt (is) a jöve-delmezőség sem kielégítő. Úgy is fogalmazhatunk, hogy jövőjét tekintve egy meglehetősen labilis ágazatról van szó.

³⁵ Ha a jövedelemszámítás során a saját (gazdasági) élőmunkát (ami egyéni gazdaságokban jelentős, de amit nem terhel munkabér kifizetés és közteher) a munkaidő felhasználás alapján egy kalkulált bérköltséggel vesszük számításba.

2.1.2.2. Gyümölcsstermelés

Magyarország gyümölcsös területe 2005-ben 103 ezer hektár volt, az évek során a területi adatokban lényeges változás nem történt. Az ország gyümölcsstermő területének nagyobb hányad (55,6%-a) Észak-Alföldre és Észak-Magyarországra koncentrálódik, ezután következik a sorban Dél-Alföld 17,9 %, majd Közép-Magyarország 10,57%, a Dunántúlon az ültetvények területe csekély.

Az ültetvényterület háromnegyedét négy gyümölcsfaj foglalja el, az alma (39,5%), a meggy (18,7%), az őszibarack (10,1%) és a szilva 8,1%. Az alma elsősorban az Észak-Alföldre (64,7%) jellemző, de itt található a legjelentősebb meggytermő terület is (49,3%). Az őszibarack a Dél-Alföldre jellemző (57,2%), a szilva a két alföldi régióra (észak-dél együtt 59,5%), a kisebb területi méretű héjasok elhelyezkedése inkább a Dunántúlra, a bogyósoké az ország északi részére jellemző.

A gyümölcsstermő gazdaságok száma 110-111 ezer körül alakul, az egy gazdaságra jutó gyümölcsstermő terület az egy hektárt sem éri el (0,9 hektár). Az ültetvények 73,6% 0,3 hektárnál kisebb méretű (40%-a a 0,1 hektárnál kisebb!), a gazdaságoknak csupán 4,5%-a rendelkezik 3 hektárnál nagyobb gyümölcsstermő területtel! A szőlőtermeléshez hasonlóan tehát **a gyümölcsstermelés is elsősorban az egyéni, és közöttük a kisgazdaságok jellemzője.**

A gyümölcsültetvényeknek 40-50%-a csaknem minden gyümölcsfajnál kiöregedett, különösen rossz a kor szerinti megoszlás almánál (11. táblázat). Egy Intézetünkben készült tanulmány (Erdészné, 2007) már előre vetítette a megfelelő termelési alapok hiányát.

11. táblázat

Az előregedett és a fiatal gyümölcsösök aránya Magyarországon

Megnevezés	Az összes gyümölcsösből	
	előregedett (20 év feletti), %	fiatal (1-8 éves), (%)
Alma	56	17
Körte	64	17
Cseresznye	52	29
Meggy	28	59
Kajszi (15 év felett)	33	31
Őszibarack (15 év felett)	33	13
Szilva	41	33

Forrás: KSH Gyümölcsültetvény összeírás (2001)

A gyümölcsstermelés Z. Kiss (2003) szerint 72-75 ezer fő részére biztosít jellemzően rész-munkaidős munkalehetőséget, magas a fajlagos munkaerő-szükséglete. A teszüzemi adatok szerint hektárra vetítve átlagosan 600 munkaórát kalkulálhatunk, ami 103 ezer hektár gyümölcssterülettel számolva **28 ezer főfoglalkozású munkahelynek** megfelelő közvetlen élömlenka-igényt jelent.

A gyümölcsstermelésben sem kedvező a jövedelmezőség, több év átlagában a négy legfontosabb gyümölcsfaj közül a teszüzemi adatok szerint a szilva veszteséges volt, de a másik háromnál is legalább a költségekhez képest igen szerény a kimutatott eredmény (12. táblázat).

A fontosabb gyümölcsfajok ágazati eredménye

Ágazat	2003	2004	2005	2006	Átlag
	Ft/ha				
Alma	102 947	-46 019	200 183	261 389	129 625
Meggy	417 035	-46 938	97 486	233 782	175 341
Szilva	-69 401	-39 909	-1 953	64 328	-11 734
Őszibarack	n. a.	302 526	53 101	179 047	133 669

Forrás: AKI teszüzemi ágazati adatok, Ágazati Ökonómiai Osztály

A gyümölcsstermeléssel kapcsolatban a szőlő ágazathoz hasonló összefoglaló megállapítások tehetők, így az erőteljes területi elaprózottság, az ültetvények előregedettsége, a fajtaváltás igénye, az alacsony jövedelmezőség, tehát ez is egy instabil ágazatcsoport.

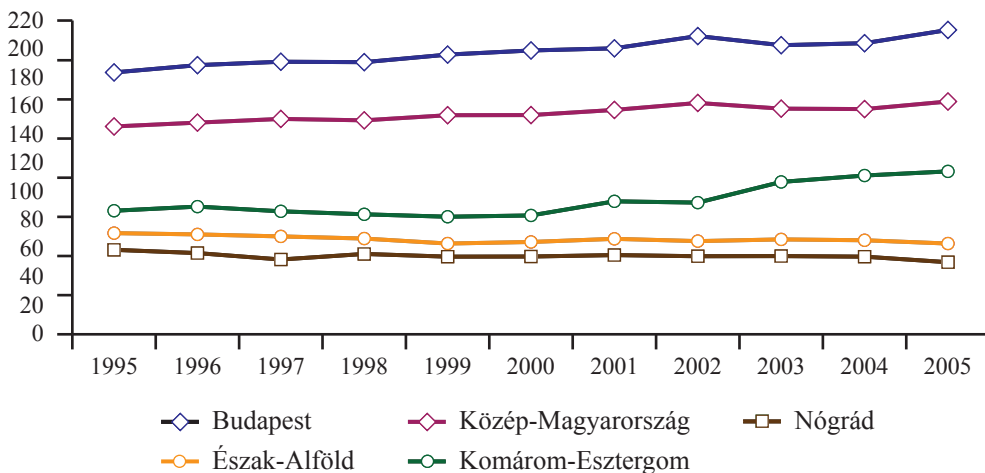
2.2. A mezőgazdaság nemzetgazdasági kapcsolódásai

2.2.1. A gazdasági teljesítmények változása és területi különbségei

Időben visszatekintve jól követhető az egyes országrészek gazdasági súlyának, az egyes nemzetgazdasági ágak pozíciójának (gazdasági teljesítmény, foglalkoztatási szerep, fejlődési ütem) változása. A **bruttó hazai termék (GDP) regionális alakulásán egyértelműen látszik a területi differenciáltság és differenciálódás**, a főváros egyre inkább „elhúzza” az ország többi része mellett, a korábban is kevésbé fejlett régiók, illetve megyék pedig még jobban lemaradnak. Különösen szembevetű a területi egységek szélső értékei közötti különbség, mondhatjuk: az országrészek között mélyül a szakadék (14. ábra).

14. ábra

Az egy főre jutó bruttó hazai termék az országos átlag százalékában, 1995-2005

Forrás: Magyarország nemzeti számlái 2004-2005, KSH 2007; (Módszertani változás 2000-ben)

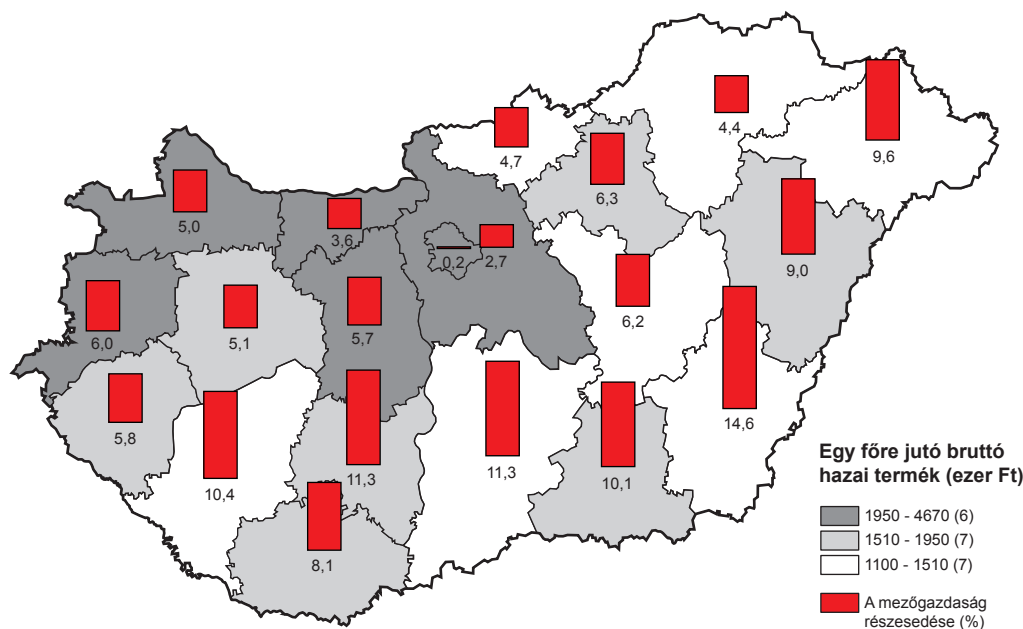
A GDP 1995. évi fajlagos értékeiben a főváros és Nógrád megye között háromszoros, 2005-ben már négyszeres volt a különbség. Tartósan legelmaradottabb az ország északi és keleti része, különösen az Észak-Alföld (az egy főre jutó GDP az országos átlag 64%-a). A megyék közötti rangsorban Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megye a bemutatott tíz év alatt tartotta az utolsó helyet (1. melléklet). Ezek az országrészek egyébként a rangsor végén tanyáznak akkor is, ha a vállalkozások alakulását, a fejlesztéseket (a beruházások alakulását), a tőkevonzást nézzük.

Hazánkban – hasonlóan, mint a legtöbb fejlett országban – folyamatosan csökken a mezőgazdaság (erdő- és vadgazdálkodással, valamint halászzal együtt) **relatív súlya** a bruttó hazai termék előállításában, 1995-ben még 6,7%, 2005-ben már csak 4,3% volt a részesedése. Abban már nem hasonlítunk a fejlettebb országok többségéhez, hogy nálunk több, mint másfél évtizeden át a mezőgazdaság abszolút súlya, kibocsátása is csökkent!

A mezőgazdaság súlya régióként, megyéenként különböző, az Alföldön és a Dél-Dunántúlon még ma is viszonylag magas (8-15%), Békés megyében a legmagasabb (14,6%), Közép-Magyarországon pedig már az egy százalékot (0,8%) sem éri el (2. melléklet, 15. ábra).

15. ábra

Az egy főre jutó bruttó hazai termék és a mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékéből való részesedése, 2005

Megjegyzés: A mezőgazdasági bruttó hozzáadott értéke (BHÉ) = a mezőgazdaság, a vad- és erdőgazdálkodás, a halászat együttes teljesítménye.

Forrás: Magyarország nemzeti számlái 2004-2005, KSH 2007

A gazdaság teljesítményét egyre inkább a vállalkozásokba fektetett tőke befolyásolja. A szűkös hazai források miatt a gazdaság dinamizálásában a **külföldi tőkebefektetések** különösen fontos szerepet játszanak, amelyek jellemzően az egyébként is fejlett térségekre irányulnak. Magyarországon a külföldi tőke egyik fő jellemzője az erős területi koncentráció, ugyanis több mint 84%-a a más

megyékhez képest kimagasló fajlagos értéket mutató négy megyében (Pest, Fejér, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron) és a fővárosban koncentrálnak.

A mezőgazdasági termelés, illetve a mezőgazdasági termékek feldolgozása iránt viszonylag mérsékelt érdeklődést tanúsít a tőke, a külföldi tőke is, melynek részesedése csupán 3%-ot képvisel. Külföldi érdekeltségű mezőgazdasági vállalkozás legnagyobb arányban Nyugat- és Dél-Dunántúlon található, ezen belül is kiemelkedő Vas, Somogy és Tolna megye (15-12%-kal).

2.2.2. Demográfiai viszonyok, foglalkoztatás és jövedelemszerzési lehetőségek

A rendszerváltás és az azt követő gazdasági átalakulások egyik negatív következménye a foglalkoztatottság jelentős visszaesése. Az átrendeződések során a mezőgazdaság teljesítményének, illetve az ágazatban foglalkoztatottak számának jelentős csökkenése hatalmas terhet rótt a vidéki társadalomra. A foglalkoztatottság regionális különbségei a kilencvenes években – hasonlóan a közép-kelet-európai országok többségéhez – jelentősen növekedtek, és ezek a gazdasági fejlettség eltérései miatt is tartósan bizonyulnak. Az általunk vizsgált tényezők regionális eltérései, a differenciáltság indítékai és csatlakozás utáni jellemzői rendre igazolják és megerősítik több szakirodalmi forrás megállapításait, amelyek kiemelik a mélyülő különbségek gazdasági (piacvesztés, a mezőgazdaság válsághelyzete, a szervezeti rendszer felbomlása) és társadalmopolitikai (foglalkoztatási és szociális) feszültségeit. A változások hatására kritikus helyzetbe került régiók területi elhelyezkedése, rangsora korábbi megállapításokhoz képest változatlan maradt (Illés, 2003, 2006).

2.2.2.1. Demográfiai viszonyok és a népesség lakhatási feltételei

Magyarországon a demográfiai folyamatok kedvezőtlen tendenciát mutatnak, a népesség fogyása és elöregedése tartósan jelentkezik. Az ország népessége 2007-ben már alig haladja meg a 10 millió főt. Jelentősen csökkent a főváros népessége, elsősorban az agglomerációba történő vándorlás miatt, így viszont növekszik Pest megyéé. Máshol egészen más okok miatt jelentkezik elvándorlás, mint a fővárosban. A mostohább megélhetési feltételek miatt régóta tart az elvándorlás a kistelepülésekről (két-három évtizeddel ezelőtt a főirányt a nagy iparvárosok jelentették), újabban azonban **nem elsősorban a nagyvárosokba, hanem a közeli nagyobb (3000-5000 fős) településekre**. Az irányváltásban az ingatlanárak különbségének alapvető jelentősége van. Az ilyen irányú vándorlás leginkább Borsod-Abaúj-Zemplén, Tolna, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés megyékre jellemző. 2001-2005 között a dunántúli régiókban a népességfogyás mértéke nem éri el az 1%-ot, sőt Fejér és Győr-Moson-Sopron megyékben növekedést tapasztalunk, a keleti régiókban viszont 2% fölötti – Észak-Magyarországon 3% fölötti – a népességcsökkenés mértéke, és egyetlen északi-keleti megyében sem volt növekedés.

Az ország községeinek (falvainak) közel 60%-a 1000 fő alatti. Számuk az elvándorlások miatt gyarapszik, népességük viszont csökken, korstruktúrájuk pedig romlik. Leginkább az 500 fő alatti kistelepüléseket veszélyezteti az elnéptelenedés az elvándorlás, a kedvezőtlen korstruktúra és a természetes fogyás miatt. A kistelepülések egy jelentős részénél ugyan nem csökken a népesség, viszont megfigyelhető egy sajátos népességmozgás, a népesség „átrétegződése”. Náluk egyre nő azoknak a néprétegeknek az aránya, akiknél ugyan a jelentős természetes szaporodás miatt kedvező a korstruktúra, de ezeknek a rétegeknek alacsony a képzettségi szintjük és körükben rendkívül alacsony az aktivitási³⁶- és foglalkoztatási³⁷ ráta.

A vidéki lakhatási feltételek jellemzően rosszabbak, a lakások sokkal inkább avultak mint városokban. Ezért, és egyéb okok miatt is alacsonyabb a lakóingatlanok értéke. Az ingatlanárak

³⁶ Gazdaságilag aktívak: azok akik megjelennek a munkaerőpiacon, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek.

³⁷ Foglalkoztatási ráta: a foglalkoztatottaknak a megfelelő korcsoportba tartozó népességhez viszonyított aránya.

nagy különbsége megnehezíti, **a szegényebbek számára szinte lehetetlenné teszi a lakhelyváltást, rontja a vidéki a népesség mobilitási esélyét.** A vidéki lakóhely elhagyása egyébként egyre gyakrabban, főként tanyák és kistalvák esetében kereslet híján a lakóingatlan és környezete pusztulásával jár. A pusztulás ma már jelentős területi kiterjedésben (például: alföldi tanyavilág, nyírségi-, cserehíti-, vagy nógrádi aprófalvas térségek) öngerjesztő folyamat, előrevetíti a társadalom részéről teljes ellátást váró, önmagáról csekély szinten sem gondoskodó helyi népesség kialakulását.

Egy 2006-ban végzett intézeti kutatás (Hamza – Tóth, 2006) összeveti a vidéki népesség (az ország Budapest nélkül) és az egyéni gazdálkodók lakáskörülményeit az ÁMÖ 2000 és a 2001-es népszámlálás adatai alapján. A vizsgálatából kiderül, hogy az egyéni gazdaságok lakáskörülményei jelentősen eltérnek a termelési cél szerint képzett csoportokban³⁸. A piacra termelő gazdálkodók lakáskörülményei lényegesen jobbák és a vidéki lakások átlagánál jóval komfortosabbak. A félig önellátó gazdaságcsoport lakáskörülményei közel azonosak a vidéken élők átlagával. A kizárólag önellátásra termelő háztartásoknak azonban csaknem 10%-a (több mint 46 ezer háztartás) félkomfortos lakásokban, közel 20%-a (112 ezer háztartás) pedig komfort nélküli lakásokban él. A magasabb felszereltségű lakások a közép- és nyugat-dunántúli régiókban gyakoribbak.

2.2.2.2. A gazdasági aktivitás és foglalkoztatottság

Az ország különböző térségeinek fejlettségbeli különbségei szemléltetéséhez egyik legfontosabb indikátor a népesség gazdasági aktivitása, amely minősíti a térség humán erőforrásának hasznosulását. Országosan az egyébként más országokkal való összehasonlításban gyengének nevezhető gazdasági aktivitás 2000 és 2005 között mindössze 1,5%-ponttal javult, 2005-ben a 15-64 éves népesség 61,4%-a (4181,7 ezer fő) volt gazdaságilag aktív. Ugyanakkor a munkanélküliségi ráta 6,4-ről 7,2-re nőtt (3. melléklet), amely nemzetközi összehasonlításban még így sem számít magasnak, hiszen 2005-ben az Unió 25 tagországának átlaga 8,7% volt. Magyarországon a nem túl rossz munkanélküliségi ráta az alacsony foglalkoztatási ráta, az inaktív népesség magas részaránya miatt kedvezőtlenebb megítélés alá esik, mint azokban az országokban, ahol a hasonló szintű munkanélküliség magasabb foglalkoztatottság, gazdasági aktivitás mellett jelentkezik. Az alacsony foglalkoztatási ráta azt is sejteti, hogy a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak nem fordítanak elég energiát álláskeresésre³⁹, illetve a munkahely kínálat időben, térben, képzettségben nem esik egybe a munkaerő kereslettel.

A más uniós tagokhoz képest alacsony aktivitási ráta, élesen és tartósan különbözik a keleti és nyugati országrész között, mintegy **10%-pontnyi különbség mutatkozik a keleti országrész hátrányára.** A rangsor két végén álló megye között 15,3%-pont a különbség. Legmagasabb az aktivitás Budapesten (69%), majd Zala, Vas és Komárom-Esztergom megye következik (68-66%-kal), viszont Szabolcs, Borsod és Békés megyékben az aktívak aránya még az 55%-ot sem éri el

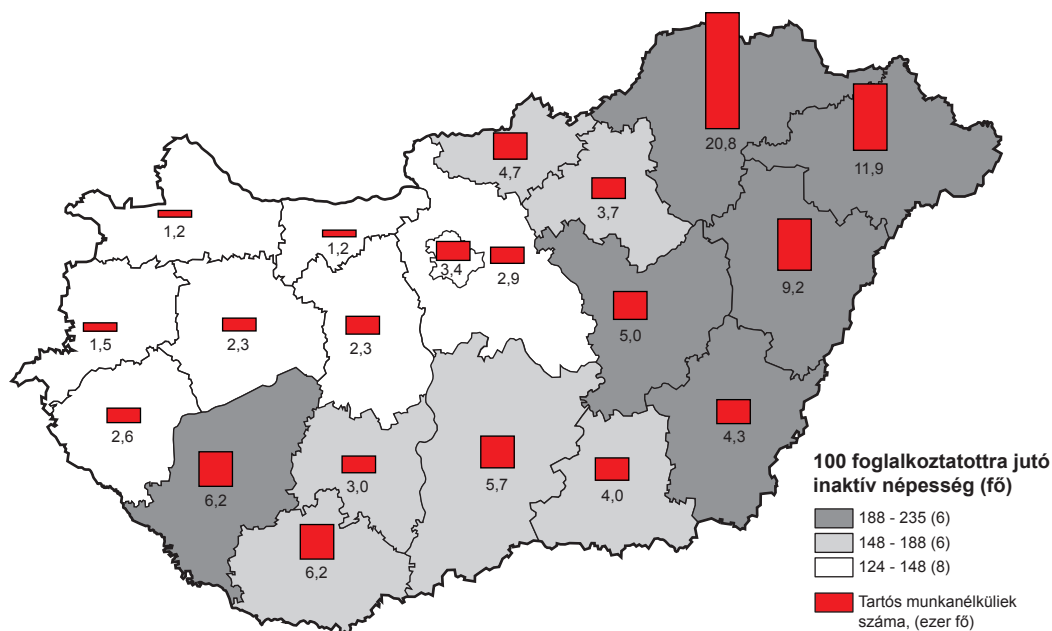
Az eltartottság mértéke (100 foglalkoztatottra jutó inaktív népesség⁴⁰) szerint is hasonló területi-térségi különbségeket találunk. Komárom-Esztergom megyében 140, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében és a legkritikusabb helyzetű **Borsod-Abaúj-Zemplén megyében viszont 230 főt is meghaladó inaktív népesség jut 100 foglalkoztatottra** (16. ábra). A községekben az inaktív (lényegében eltartásra szoruló) népesség aránya meghaladja a 66%-ot, a legkedvezőtlenebb helyzetű Észak-Alföld községeiben 73%, ugyanis a falvakban élő népesség foglalkoztatási lehetőségei rosszabbak, a kisebb lélekszámú települések felé haladva mindinkább szűkülnek.

³⁸ Piacra termelő, vagy ártermelő gazdaság: főként értékesítésre termel. Félig önellátó gazdaság: felesleget értékesít. Önellátó, kizárólag önellátó gazdaság: csak saját fogyasztásra termel.

³⁹ Jelentés a foglalkoztatás helyzetéről és a foglalkoztatás bővítését szolgáló lépésekről, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2005, <http://www.szmm.gov.hu>.

⁴⁰ A munkanélküliek, az inaktív keresők és az eltartottak együtt

Az eltartottság mértéke és a tartós munkanélküliség, 2005

Megjegyzés: Tartós munkanélküliek az egy éven túli, regisztrált munkanélküliek.

Forrás: Területi statisztikai évkönyv 2005, KSH 2006; Mikrocenzus 2005, KSH 2006

A munkanélküliségi ráta⁴¹ az 1995. évi rendkívül magas szintről (10,3%) 2001-ig fokozatosan csökkent (5,7%), majd 2005-re újra 7% fölé emelkedett. A gazdasági fejlettségben meglévő területi különbségek a munkanélküliség adataiban is visszatükröződnek. Az ország nyugati részén alacsonyabb, a keleti és északi részekben (Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben) magasabb a munkanélküliség. **A legmagasabb munkanélküliséggel küzdő Észak-Magyarországon a munkanélküliségi ráta több, mint kétszerese a gazdaságilag jóval fejlettebb Közép-Magyarországnak.** Megyei szinten a térségi különbségek még jelentősebbek, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a munkanélküliségi ráta 12,1%, majdnem háromszorosa Győr-Moson-Sopron megyéének. A borsodi és a hozzá hasonlóan magas munkanélküliséggel sújtott Szabolcs, Nógrád, Somogy megyében a munkanélküliek között jellemzően nagyobb arányban vannak az alacsony iskolai végzettségűek és a tartós munkanélküliek (Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 2005-ben a munkanélküliek 37% volt tartósan, egy éven túl is munkanélküli). Az említett megyékben egyébként a munkaerőpiacról végleg kiszorultak, a segélyen élő, a gazdaságilag inaktív lakosok aránya is egyre növekszik. A fejlettebb, iparosodottabb Nyugat- és Közép-Dunántúl, valamint Közép-Magyarország legtöbb megyéjében egy kicsit jobbak a munkanélküliek elhelyezkedési esélyei is, hiszen itt a munkanélküliek 85%-a egy éven belül talál munkát, a Kelet-Magyarországi megyékben, valamint a Dél-Dunántúlon csupán 70-75% (4. melléklet). A bejelentett betöltetlen álláshelyek száma országos szinten 2000 óta 30-40 ezer körül ingadozott, 2005-ben 33 161 volt. Míg 2000-ben egy betöltetlen álláshelyre 10 fő regisztrált munkanélküli jutott, addig 2005-ben már 12. E tekintetben öt év alatt tehát romlott a helyzet, leginkább az alapvetően a két alföldi régióban és Dél-Dunántúlon. A legrosszabb helyzetű Dél-Alföldön az egy betöltetlen álláshelyre jutó

⁴¹ Munkanélküliségi ráta: a munkanélkülieknek a megfelelő korcsoportba tartozó gazdaságilag aktív (foglalkoztatottak és munkanélküliek együtt) népességben belüli aránya.

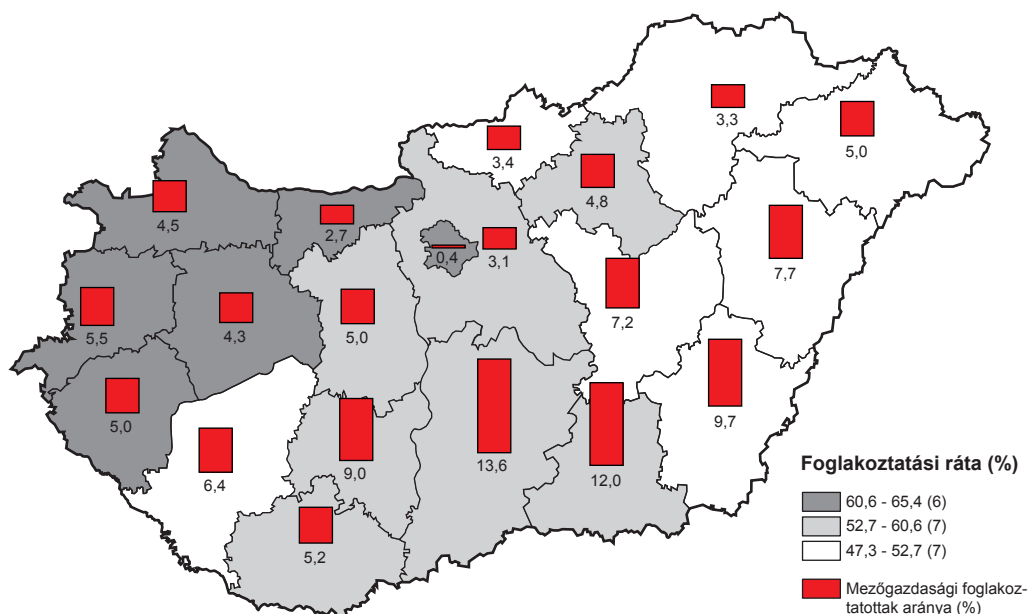
munkanélküliek száma 5 év alatt több, mint ötszörösére, 48-ra emelkedett. Megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg megye áll messze az utolsó helyen, ahol 2005-ben egy bejelentett álláshelyre 77 fő regisztrált munkanélküli jutott. A legelőnyösebb helyzetben (2000-ben és öt évvel később is) Közép-Magyarország, megyék közül pedig Pest megye volt, ahol egy betöltetlen álláshelyre „csak” három munkanélküli jutott.

A rendszerváltást követően a foglalkoztatottság radikális visszaesése, a munkanélküliség megjelenése és gyors növekedése váratlanul, de nem egyenlő mértékben érintette a társadalom különböző rétegeit, régióit, és nemzetgazdasági ágait. Legkritikusabb a helyzet Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön, ahol a foglalkoztatási ráta (50%) elmarad az országos átlagtól (57%), a munkanélküliség viszont jóval magasabb. A foglalkoztatás regionális feszültségeit növeli, hogy időközben jelentkező létszám bővülés elsősorban a külföldi tulajdonú vállalatoknál jelentkezett, amelyek tevékenységük színhelyéül előnyben részesítik az urbanizáltabb, a nyugati határhoz közelebb fekvő, magasabb termelékenységű, képzetesebb munkaerővel rendelkező térségeket.⁴²

A vidék eltartó-képességében hangsúlyozottan szerepet játszó mezőgazdasági nagyüzemek szétesése és a makrogazdaság ismert problémái miatt csaknem 1,5 millió foglalkoztatott veszítette el állását 1990 óta. Másfél évtized alatt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya harmadára (5%-ra) visszaesett (5. melléklet). Az átlagosnál jóval kisebb a mezőgazdasági foglalkoztatás a legnépesebb közép-magyarországi régióban (1,4%), a Dél-Alföldön viszont (12%) az országos átlag kétszeresét is meghaladja (17. ábra).

17. ábra

A foglalkoztatási ráta és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, 2005

Megjegyzés: Foglalkoztatási ráta: a foglalkoztatottak számának a 15-64 év közötti népességhez viszonyított aránya. A mezőgazdasági foglalkoztatottak száma magában foglalja a mezőgazdaságban, a vadgazdálkodásban, az erdőgazdálkodásban és halászatban foglalkoztatottak számát.

Forrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2005 (Adattár), KSH 2006.; Mikrocenzus 2005, KSH 2006

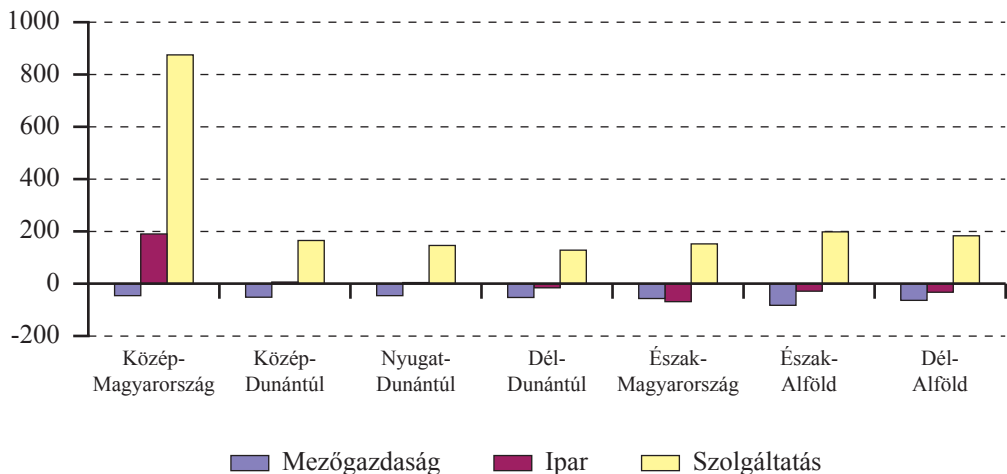
⁴² Jelentés a foglalkoztatás helyzetéről és a foglalkoztatás bővítését szolgáló lépésekről, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2005, <http://www.szmm.gov.hu>.

Egyébként azokon a helyeken, ahol visszaesett a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, hasonló folyamatok jelentkeztek más nemzetgazdasági ágakban is, emiatt az elhelyezkedései esélyek nagyon rosszak. Ezt a tendenciát támasztja alá az alkalmazotti létszám is. A másfél évtized alatt az összes régióban csökkent a mezőgazdasági alkalmazottak száma, a jellemzően mezőgazdasági régiókban az ipari alkalmazottak száma is visszaesett (18. ábra).

Az ÁFSZ (Állami Foglalkoztatási Szolgálat) adatai szerint az utóbbi években csökkenő számban és arányban regisztráltatják magukat a mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek. Ez önmagában még nem jelent valós csökkenést, hiszen sok munkanélküli be sem jelentkezik az ellátó rendszerbe.

18. ábra

Az alkalmazottak létszámának változása nemzetgazdasági ágak és régiók szerint 1990-2005 (ezer fő)

Forrás: Megyei Statisztikai Évkönyv megfelelő kötetei, KSH; Mikrocenzus 2005, KSH 2006

A mezőgazdasági tevékenységet végző családi munkaerő száma az ezredfordulón az ÁMÖ 2000⁴³ szerint megközelítette kétfélmillió főt, az ország aktív korú népességének egyötödét. Igaz, nagyobb hányaduk csak saját szükségletre termelt (1152,3 ezer fő, mintegy 58%), vagy csak a szükségletén felüli termést értékesítette (660 ezer fő, 33%), áru-termelési céllal mintegy 165,9 ezer fő, (8,4%) foglalkozott mezőgazdálkodással. A mezőgazdasági termeléshez kötődő népesség 43,6%-a az észak- és a dél-alföldi régióban található, fennmaradó hányaduk a többi régió között 10-14%-os részesedéssel oszlik meg. A mezőgazdasághoz való nagyobb arányú kötődést a jó természeti adottságú területeken (Alföld) elsősorban a megélhetést nyújtó jövedelem (esetleg csak jövedelem kiegészítés), máshol még a **megélhetési kényszer** (önellátás) is motiválja (Észak-Magyarország). Az agrárágazat foglalkoztatási súlyát illetően jelentős különbségek rajzolódnak ki településtípusonként is. Az országos foglalkoztatási arány tekintetében a községekben élők mezőgazdasághoz való kötődése három-négyszerese a városokban megfigyelhetőnek (Tóth et al., 2000). Az aprófalvak egyenesen kiszolgáltatottak, elsősorban a más irányú helyi jövedelemszerzési lehetőségek hiánya miatt.

⁴³ 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) KSH.

A teljes körű mezőgazdasági összeírás óta a mezőgazdaságunk élőmunka lekötése jelentősen mérséklődött. Ebben az állatállomány jelentős csökkenésén túl, szerepet játszott a munkaigényes szántóföldi és ültetvényes kultúrák (cukorrépa, szőlő, gyümölcsös) terület csökkenése, valamint az egyéni gazdaságok egy részének megszűnése is. Becslésünk szerint⁴⁴ a 2006-ban a csak saját szükségletre termelő egyéni gazdaságok száma 320 ezer, családi munkaereje 480 ezer fő, a mezőgazdasági tevékenységet végzők megközelítően 52%-a. A saját szükségleten felüli termést értékesítő egyéni gazdaságok száma 210 ezerre, családi munkaereje 270 (az összes családi munkaerő 29%-a). Árutermelési céllal mintegy 180 ezer fő (19%) folytatott mezőgazdasági tevékenységet. Vagyis a mezőgazdasághoz kötődő népesség (családi munkaerő) mintegy 930 ezer főre tehető.

A legkisebb kistélepülésen élő népesség csak keveset profitál a munkahelyválasztásban az ingázás által kínált lehetőségekből, **az ingázás számukra leginkább csak elvi lehetőség**, hiszen a lehetőség elérését nehezíti többek között a közlekedési infrastruktúra, a kistélepülések szociális ellátottsága (gyermek- és oktatási intézményekkel való ellátottság és korlátai) és az alacsony képzettségi szintjük. Körükben egyébként rendkívül alacsony a foglalkoztatási mobilitás is.

2.2.2.3. Jövedelemszerzés, megélhetés, szociális helyzet

Az alkalmazottak havi bruttó átlagkeresetében jelentkező kereseti különbségek állandósultak, a régiók átlagkereset szerinti sorrendje 1995-2005 között gyakorlatilag nem változott. A megyéknél hasonló a tendencia, de a sorrend nem ugyanaz 10 év elmúltával. A régiók közötti különbségek mértéke igen szembetűnő, hiszen Közép-Magyarország az országos átlagot már 23,5%-ponttal meghaladja, a legrosszabb helyzetű Észak- és Dél-Alföld viszont 17%-ponttal elmarad az átlagtól, tehát a két szélsőérték között csaknem 41%-pont a különbség!

A mezőgazdasági kereseti színvonal más nemzetgazdasági ágakhoz képest rendre elmarad az átlagtól, ráadásul a meglévő különbség az utóbbi tíz évben még növekedett is (1995-ben 25%, 2005-ben 35%). A háztartások éves bruttó jövedelme⁴⁵ is hasonló térségi különbségeket jelez, és az eltérés e tekintetben is erősödik a régiók között.

Különböző esettanulmányok (Farkas – Tóth, 2003; Kozma, 2003) arra is felhívják a figyelmet, hogy az önellátásra termelő „gazdálkodó” számára a mezőgazdálkodás a mindennapi létfenntartáshoz, megélhetéshez nélkülözhetetlen forrást jelent, és amennyiben ők feladni kényszerülnek tevékenységüket, munkalehetőség hiányában nem tudnak elhelyezkedni, bekerülnek az állásnélküliek körébe, további terhet róva a társadalmi ellátó rendszerekre.

Manapság a családok egy jelentős részénél a különböző címen folyósított szociális ellátás, ezen belül a szociális segély az egyetlen rendszeres bevétel. A rendszeres szociális segély⁴⁶ igénybevevőinek száma 1997 és 2005 között több mint tízszeresére nőtt, ma már megközelíti a 160 ezer főt. **A segélyezették népességén belüli aránya kimagasló Észak-Magyarországon**, különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Ebben a megyében közel annyian részesülnek (33 785 fő) rend-

⁴⁴ Becslésünk a Gazdaságszerkezeti Összeírás 2003. és 2005. évi adataira, a regisztrált gazdaságok adataira és a teszttizemi adatokra támaszkodott, figyelembe véve, hogy az egyéni gazdaságok csökkenése főként az önellátók, és a felesleget értékesítők körében jelentkezett, az árutermelést folytató gazdaságok száma viszont évről-évre mérsékelten növekszik (a 2000. évi 76 ezer gazdaságról, 2006-ban 110 ezerre).

⁴⁵ A bruttó jövedelem tartalmazza a munka-, a társadalmi- és az egyéb jövedelmeket, ebből levonva a társadalombiztosítási járulékot és a személyi jövedelemadót megkapjuk a háztartások nettó jövedelmét, nem tartalmazza a családi adókedvezményeket. *Munkajövedelem*: a főállású munkaviszonyból származó keresetet, a munkaadói költségterítéseket, a vállalkozói és egyéb, valamint a mezőgazdasági jövedelmeket. *Társadalmi jövedelem*: a nyugdíj, nyugdíjszerű ellátások, kiegészítések, a munkanélküli ellátások, a gyermekellátási juttatások, családi, és kiegészítő pótlékok, valamint a rendszeres szociális segélyek, az átmeneti- és a lakásfenntartási támogatások.

⁴⁶ Társadalmi ellátó rendszerek 2006. KSH 2007 pp. 74.

szeres szociális segélyben, mint az egész Dunántúlon (35 804 fő)! Jelentős a segélyezettek aránya az aktív korú népességből Szabolcs-Szatmár-Bereg (12%), Somogy (8,2%), valamint Hajdú-Bihar (8,1%) megyékben is. Feltűnő ugyanakkor, hogy az említett helyeken az egy főre jutó segély elmarad a kedvezőbb gazdasági helyzetben lévő régiókéitól. A segély összege és a települések mérete között viszonylag szoros a kapcsolat, minél kisebb egy település, annál kisebb a segély összege!

A különböző szociológiai kutatások, jelentések figyelemmel kísérik az egyes népesség-csoportok, rétegek helyzetét, a szegénység, a „lecsúszás” kockázatait. Ebben a tekintetben magas rizikófaktort jelent:

- a munkanélküliség (főleg a háztartás fő keresőjének munkanélkülisége),
- az alacsony iskolázottság, (veszélyeztetettebbek a 8 általánossal, vagy azzal sem rendelkezők),
- a társadalmi-gazdasági szempontból hátrányos területen (főleg kistelepüléseken élők,
- a három, vagy többgyermekes családok,
- a kistelepülésen élő, egyedülálló idősök,
- a roma kisebbséghez tartozók.

Magyarországon a szegény családok negyede – **mintegy 250 ezer család, azaz 700-800 ezer fő – csak szociális jövedelemből és egyéb társadalmi juttatásokból él.**⁴⁷

A munkanélküliség, a szegénység és az alacsony iskolázottság kísérő jelensége. A munkaerőpiacra nehezebben jutnak be az alacsonyabb képzettségűek, ha pedig onnan bármilyen ok miatt kikerültek, nehezebben jutnak vissza. Magyarországon 2005-ben a 15 éven felüli népesség több mint egyharmada nem rendelkezett általános iskolainál magasabb végzettséggel. A képzettségi mutató különösen kedvezőtlen állapotokat jelez Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben. Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében például közel azonos, vagy némileg több az általános iskola első évfolyamát sem elvégzettek száma, mint az egész Dél-Dunántúlon. Az iskolázottság, a képzettség terén a községek és városok között – az előbbieket hátrányára – jelentős különbségek tapasztalhatók. Községekben él ugyanis a 15 éven felüli, alacsony képzettségű (általános iskolai, vagy az alatti) népesség több, mint 40%-a (mintegy 1,5 millió fő), holott a községekben élő 15 éven felüli népesség aránya 33%.

Vidéken, főként a keleti országrész kistelepülésein legelterjedtebb jövedelemszerzési forma – a szociális ellátások mellett – az alkalmi (napszámos) mezőgazdasági munka, amely azonban sokszor „adót és járulékot kímélő” fekete munkát jelent. Ma már egy teljes generáció belenőtt ebbe az életformába. Ehhez az élethelyzethez igen gyakran társul a deviancia különböző formája, egészségkárosodás, a bűnözés, és az alkoholizmus⁴⁸. Az alkoholizmus összefügg a munkahelyek elvesztésével, a tartós munkanélküliséggel, a rendkívül szűkös megélhetés morális terhével. Az alkoholizmus további deviáns magatartáshoz vezet. A bűncselekmények 35%-át, az öngyilkosságok több mint felét⁴⁹ alkohol befolyása alatt követik el. A bűnelkövetők lakosságra vetített száma Észak-Magyarországon, ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén, valamint Észak-Alföldön Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legmagasabb.

⁴⁷ Gyorsjelentés a szegényedéstről 2000-2003. A Szociális Szakmai Szövetség jelentése szociális munkások beszámolója alapján. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest, 2003

⁴⁸ Az Országos Epidemiológiai Központ 2003-ban végzett lakossági felmérésére alapozva – igen széles tartományban – nyolcszázézer és kétmillió közötti létszámra teszi az alkoholbetegek számát.

⁴⁹ Droghasználat és alkoholabúzus. SE Közegészségtani Intézet http://www.kozegeszsegtan.sote.hu/magyar/oktatas/anyagok/fok_4_Drog-alkohol-dohanyzas.pdf

A népesség összetételével kapcsolatban szólni kell a mintegy 600-700 ezer főre tehető⁵⁰ roma népességről. Legnagyobb arányban Észak-Magyarországon, ezen belül is Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, valamint Kelet-Magyarországon Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (kisebb területi egységeket nézve például a Dráva menti, Ózd környéki, Csereháti és Szatmári falvakban) élnek. Ebben, a szociális-társadalmi szempontból igen hátrányos helyzetű néprétegben jelentős arányt képviselnek az alacsony iskolai végzettségűek (az országos átlag kétszeresét) (Habilicsek et al., 2005), munkahellyel csak csekély hányaduk rendelkezik, vidéken számukra időszakos (alkalmi) munkalehetőséget csak a mező- és erdőgazdálkodás (leginkább az ültetvényes gazdálkodás és a zöldségtermelés, erdőápolás) kínál.

A cigányság csaknem harmada az ország kistelepülésein él, ahol a munkanélküliség, a lakás- és közműellátás szintje is a legrosszabb képet mutatja. Egy 2006-ban végzett vizsgálat (CEMI, 2006) szerint a romák a népesség 6-7 százalékát alkotják, a foglalkoztatottakon belüli arányuk 2-2,5%, viszont a regisztrált munkanélküliek csaknem harmada roma nemzetiségű. Jelentős hányaduk még regisztrált munkanélküli sem lehet, hiszen eddig nem is volt még munkaviszonya. **A roma lakosság foglalkoztatottsági aránya a kilencvenes évek 75%-os szintjéről mára 30%-ra csökkent**, Nógrád megyében – ahol a legalacsonyabb a foglalkoztatási szint – a foglalkoztatási rátájuk csak 12%. A cigányság foglalkoztatási szintje megközelítően a fele, a munkanélküliségi rátája 3-5-szöröse a nem cigány lakosáéknak, viszont az egy keresőre jutó eltartottak száma körükben az országos átlag háromszorosra. A legjelentősebb a kizárólag segélyekből élő családok aránya (Kemény – Janky, 2003).

Igaz, a romák kötődése a mezőgazdasághoz nem igazán jelentős, bár az 1990-es népszámlálás szerint a dolgozók mintegy 21-25%-a az agrárágazatban dolgozott, az akkori szociális földprogramban részt vevők közel fele a roma népesség köréből került ki (Lévai – Szijjártó, 1998). A mezőgazdaság változásai ezt a népcsoportot is rendkívül hátrányosan érintették.

2.2.3. Területi differenciálódás és differenciáltság kistérségi szinten

A tanulmány előző alfejezetében elsősorban csak a régiók és megyék szintjéig követtünk bizonyos társadalmi-gazdasági folyamatokat, miként leggyakrabban a szakirodalom is, hiszen ezekre a területi szintekre publikálják a legtöbb statisztikai adatot. Köztudott azonban, hogy minél nagyobb területi egység (régió, megye) mutatószámait képezzük, annál inkább elfedjük a kisebbek egységei (kistérségek, települések) értékeit, eredményeit és problémáit egyaránt. Ma is tudunk például olyan jól prosperáló régiót, amelyben előfordul lemaradó kistérség és sorvadó település is. Ellentétes példákat – nevezetesen, hogy fejletlen régióban fejlett kistérségek vannak – ritkábban találunk.

2.2.3.1. Kistérségek tipizálása gazdasági fejlettség szerint

A települések kistérségekbe való besorolása és kistérségek száma másfél évtizeddel a besorolási rendszer bevezetése óta megváltozott⁵¹, tanulmányunkban a 2004. évi besorolást vettük alapul, mely szerint az ország települései 168 kistérségbe tartoznak.

A KSH három alkalommal (1999/2000. 2002. és 2004. évek) értékelt a kistérségek gazdasági-társadalmi jellemzőit különböző mutatók felhasználásával, és a fejlettség szintje szerint a kistérségek öt típusát különítette el. (Faluvégi, 2000., 2004) A 2004. évi minősítéshez – a korábbiakhoz hasonlóan – a következő mutatókat használták:

⁵⁰ A népszámlálás – önbesorolás alapján – mintegy 200 ezer főt összesített, a szociológiai kutatások (Kemény I.: A magyarországi cigány népesség demográfiája. Habilicsek L. et al.: kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő becslésére) ennek három-négyszereséről szólnak.

⁵¹ Az 1994. január 1-jével életbe léptett besorolás 138, a 2004. évi 168, a 2007. évi pedig 174 kistérségbe sorolta a hazai településeket.

1. A befektetett külföldi tőke egy lakosra jutó értéke, 2004;
2. Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy lakosra, 2004;
3. Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem változása egy lakosra, 2004/1992;
4. Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma, 2004;
5. Működő gazdasági szervezetek száma, 2004/1996;
6. Munkanélküliek aránya, 2004;
7. Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma, 1990-2004;
8. Távbeszélő főállomások ezer lakosra jutó száma, 2004;
9. Személygépkocsik száma ezer lakosra, 2004.

A főváros kiugróan magas értékei miatt a térségek minősítése a vidéki (Budapest nélküli) átlaghoz mérten történt és így öt különböző gazdasági fejlettségű térségtípust határoztak meg:

Dinamikusan fejlődő térségek: ahol az alkalmazott mutatók többsége több mint 10%-kal meghaladja a vidéki átlagot.

Fejlődő térségek: azok, amelyekben a mutatók többsége magasabb a vidéki átlagnál, de mértéke nem haladja meg a 10%-ot.

Felzárkózó térségek: ezekben a legtöbb mutató megközelíti a vidéki átlagot, és a dinamikus viszonyszámok növekedést jeleznek.

Stagnáló térségek: viszonyszámainak többségénél a vidéki átlagtól való elmaradás eléri, illetve megközelíti a 10%-ot.

Lemaradó térségek: esetében a mutatók zöménél a vidéki átlaghoz mért lemaradás mértéke legalább 15%.

A kistérségekről, az egyes térségtípusokról számos szakirodalmi elemzés készült⁵², ezek legfontosabb megállapításai az alábbiakban összegezhetők:

- a kelet-nyugati országrész markáns és mélyülő különbségeit, amelyek rendre a nyugati régiók fejlettségbeli fölényét mutatják,
- a területi egységek érzékenyebb „felbontása” láthatóvá teszi a nagyobb területi egységeken belüli differenciáltságot. (a régiók többségében majdnem mindegyik térségtípus előfordul),
- szembetűnő a nagyvárosok, ipari centrumok vonzáskörzetének viszonylagos fejlettsége a távolabbi, perifériális elhelyezkedésű kistérségekhez mérten,
- differenciáló tényező a kistérségek központi településeinek (két kistérségtől eltekintve, városainak) földrajzi elhelyezkedése, mérete, a kistérségben található városok száma, ezek megközelíthetősége a településtípusok szerkezete és lélekszáma is,
- a területi különbségek egyre határozottabban jelennek meg a térségtípusok és a települések lélekszám szerinti csoportjai között (városok, falvak), jelezve, hogy a differenciálódás felerősödése elsősorban a települések szintjén indít el visszafordíthatatlanul kedvezőtlen folyamatokat,

⁵² Így: Enyedi. (1998); Faluvégi. (2000, 2003, 2004); Kása (2006); Bihari – Kovács (2006); Bíró – Molnár (2004), Zsugyel (2007).

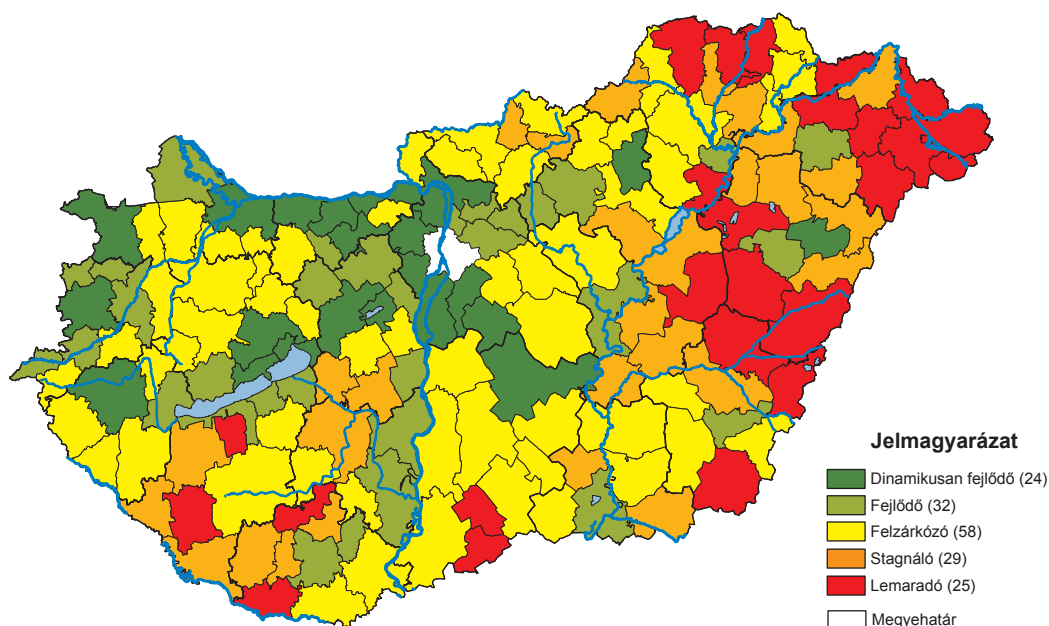
- a jövedelemtermelés és a gazdasági fejlettség legtöbb átlagmutatója az utóbbi években növekszik, de úgy, hogy közben egyre mélyülő területi differenciáltság tapasztalható, ez alól kivételt csupán az általános infrastruktúra viszonylag kiegyenlített területi fejlesztése jelent.

A kistérségek gazdasági fejlettségében 2000-2004 között megfigyelhetők elmozdulások, bár többségük „státusza” változatlan maradt (58,7%, 60 kistérség). Főként a Dél-Dunántúlon és a Dél-Alföldön 21 kistérség (14%) helyzete romlott, 41 kistérség (27,3%) viszont „magasabb osztályba” lépett. Ez utóbbi változás legnagyobb arányban Észak-Magyarország kistérségeire jellemző, amelyek lemaradó, vagy stagnáló csoportból az eggyel fejlettebb csoportba kerültek át. Ez a tendencia biztató, de korántsem jelenti a tartósan kritikus helyzet számottevő javulását, ugyanis egy-két (megyeszékhely közeli) kistérségtől eltekintve, valamennyi a lemaradó-stagnáló kategóriába tartozik.

A kistérségek legutóbbi fejlettség szerinti minősítése a 19. ábrán látható.

19. ábra

A kistérségek fejlettségi típusok szerint

Forrás: Területi atlasz – Statisztikai kistérségek térképe, KSH, 2007.

A nyugat-keleti különbségeket a különböző fejlettségű kistérségek számszerinti megoszlása is igazolja. A dinamikusán fejlődő és a fejlődő 56 kistérségből 45, vagyis a kistérségek 80 százaléka Közép-Magyarországon és a három dunántúli régióban található (13. táblázat)! Közép-Magyarországon- és Nyugat-Dunántúl kistérségei dinamikusán fejlődők, vagy fejlődők, egyetlen lemaradó kistérségük sincs, stagnálóból is csak kettőt találunk. A nyugati országrészhez tartozó negyedik régió (Dél-Dunántúl) képe már változatosabb és kedvezőtlenebb. Ennek a régiónak nincs dinamikusán fejlődő kistérsége, bár 1998-ban még volt három!

A kistérségek száma és megoszlása fejlettségi típusok, régiók szerint

Régió, megye	Dinamikusan fejlődő	Fejlődő	Felzárkózó	Stagnáló	Lemaradó	Összes
Térségek száma, db						
Közép-Magyarország	8,0	4,0	4,0	0,0	0,0	16,0
Közép-Dunántúl	9,0	6,0	9,0	2,0	0,0	26,0
Nyugat-Dunántúl	4,0	7,0	11,0	0,0	0,0	22,0
Dél-Dunántúl	0,0	7,0	6,0	7,0	4,0	24,0
Észak-Magyarország	1,0	3,0	13,0	6,0	5,0	28,0
Észak-Alföld	1,0	3,0	1,0	11,0	11,0	27,0
Dél-Alföld	1,0	2,0	14,0	3,0	5,0	25,0
Ország összesen	24,0	32,0	58,0	29,0	25,0	168,0
Térség-típusok megoszlása, %	14,3	19,0	34,5	17,3	14,9	100,0
Térség-típusok területi részesedése, ország összesen=100%						
Közép-Magyarország	3,6	1,0	2,8	0,0	0,0	7,4
Közép-Dunántúl	3,8	2,6	4,5	1,1	0,0	11,9
Nyugat-Dunántúl	3,5	3,2	5,5	0,0	0,0	12,2
Dél-Dunántúl	0,0	3,9	4,8	4,6	1,9	15,2
Észak-Magyarország	0,5	1,5	7,1	2,8	2,6	14,4
Észak-Alföld	0,5	2,1	1,2	7,1	8,1	19,1
Dél-Alföld	1,6	1,2	11,2	2,2	3,5	19,7
Országos területi részesedés, %	13,4	15,5	37,2	17,8	16,1	100,0
A népesség megoszlása térségtípusok szerint, %						
Közép-Magyarország	23,1	2,4	2,9	0,0	0,0	28,3
Közép-Dunántúl	5,2	2,3	3,0	0,5	0,0	11,0
Nyugat-Dunántúl	4,9	2,2	2,8	0,0	0,0	9,9
Dél-Dunántúl	0,0	4,1	2,9	2,0	0,7	9,6
Észak-Magyarország	0,8	1,6	6,8	2,2	1,1	12,5
Észak-Alföld	2,0	2,9	0,9	4,8	4,6	15,2
Dél-Alföld	1,7	2,7	6,3	1,2	1,4	13,4
Népesség aránya országosan, %	37,6	18,3	25,6	10,7	7,8	100,0

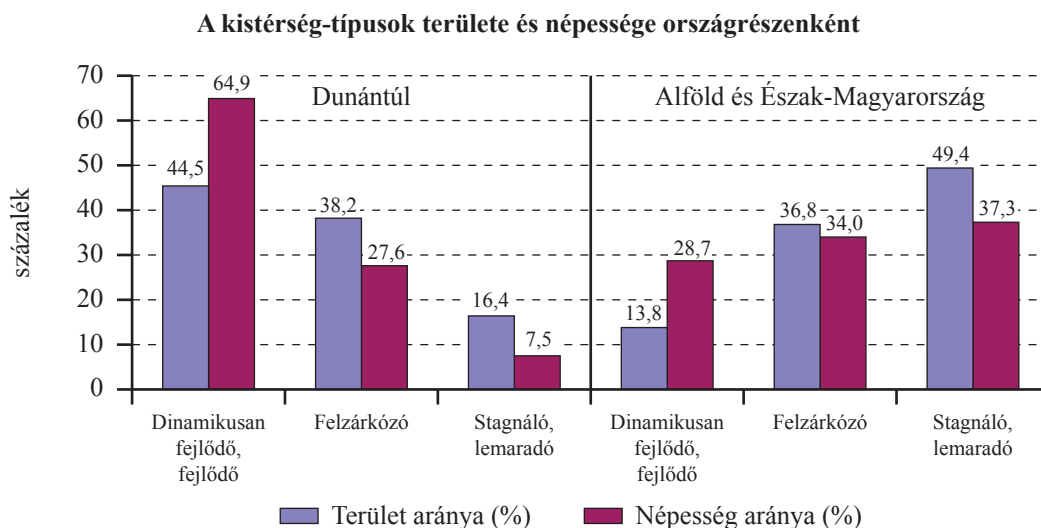
Forrás: Területi atlasz – Statisztikai kistérség, KSH 2007.

Az 54 stagnáló-lemaradó kistérségből 41, azaz 76 százalékuk a keleti országrészhez tartozik! A felzárkózó kistérségek (58) közel fele-fele arányban oszlanak meg a nyugati és a keleti országrész között.

Az ország területének és népességének térségtípusok szerinti megoszlása gyakorlatilag követi a térségek számának térségtípusok szerinti megoszlását. E mutatókat ábrázolva a két országrész közötti különbség különösen szembevető (20. ábra).

A magyarországi népességnek csak 55,9%-a él fejlődő-dinamikusan fejlődő térségekben, közel egyötöde (18,5%) stagnáló vagy leszakadó, megközelítően egynegyede (25,6%) pedig felzárkózó térségek lakója.

20. ábra

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 2006. KSH

A szélső minősítésű térségtípusokat (fejlődő-dinamikusan fejlődő és a stagnáló-lemaradó kistérségek) nézve is meghökkentő a kép. Közép-Magyarország és Nyugat-Dunántúl területének 62% százalékát fejlődő-dinamikusan fejlődő kistérségek foglalják el, ahol e régiók népességének 90%-a él. A keleti országrészben viszont a terület és a népesség szerint egyaránt a stagnáló-lemaradó típusú kistérségek vannak túlsúlyban. Az észak-alföldi régió területének 80,0%-a (a népesség 61,7%-a), Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének 90%-a (a népesség 64%-a) leszakadó kistérségekhez tartozik és ez utóbbi megyének egyetlen dinamikusan fejlődő, illetve felzárkózó kistérsége sincs!

Az is látszik, hogy **a fejlődő és dinamikusan fejlődő kistérségekbe koncentrálódik a népesség**, nagyobb a népsűrűségük. Baranya megyében a települések közel 84%-a, Somogy megyében pedig, 73%-a 1000 főnél kisebb lélekszámú, aprófalu! A Dél-Dunántúl négy lemaradó és hét stagnáló kistérségének népsűrűsége 40 fő/km² alatti, az országban a legalacsonyabb.

A gazdaság eltartó- és a népesség megtartó képességének fontos mérőszáma a belföldi vándorlási különbözet⁵³. A lakóhelyet változtatók célterülete a nyugati országrész, pozitív vándorlási egyenlegű, három régiója (Közép-Magyarország, Közép- és Nyugat-Dunántúl). Több ezres (9448 fő) pozitív vándorlási különbözet csupán Közép-Magyarországon, valamint Győr-Moson-Sopron megyében figyelhető meg. A Dél-Dunántúlt és a keleti régiók mindegyikét negatív vándorlási különbözet jellemezte 2005-ben. Megállapítható, hogy (Közép-Magyarországot kivéve) negatív vándorlási különbözet a felzárkózó, a stagnáló és a lemaradó térségtípusokra jellemző, és ebben

⁵³ Az állandó és az ideiglenes odavándorlás, valamint az állandó és az ideiglenes elvándorlás különbsége.

nincs különbség a nyugati és a keleti országrész között. A felzárkózó-stagnáló-lemaradó kistérségek sorrendjében nő azoknak a száma, akik lakóhelyük elhagyása mellett döntenek. Közép-Magyarországon és a dunántúli régiók, illetve megyéik többségében a gazdaságilag fejlett két térség-típus „vonzereje” mutatkozik. A keleti régiók ezzel azonos fejlettségű térségeire viszont az elvándorlás jellemző, mert gazdasági ereje nem elegendő a népesség megtartásához és a települések a jelenlegi fejlettségi szintjükön nem jelentenek vonzerőt.

A **népesség korösszetételét** kistérségi szinten részletező adatok hiányában nem lehet vizsgálni, vannak viszont adatok a **60 éves és idősebb** korosztályra vonatkozóan, mely korcsoport **az ország népességének egyötödét** (20-22%-át) adja. Figyelemre méltó, hogy a fejletlenebb, főként Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar megyékhez tartozó kistérségekben az idősebb korosztály aránya alacsonyabb az országos átlagnál (15-18%), de vannak kistérségek, ahol 24-28%-os az arányuk. Ennek okai sokrétűek, így a magasabb természetes szaporodás (leginkább az etnikai sajátosságok miatt), az alacsonyabb átlagéletkor, és az elvándorlás is kimutatható. Találunk viszont olyan kistérségeket is (fejletlenebb kistérségek a Dél-Alföldön, különösen Bács-Kiskun és Csongrád megyében), ahol a 60 éven felüliek aránya nagyon magas, eléri a 24-28%-ot.

2.2.3.2. *A gazdasági aktivitás, munkanélküliség és foglalkoztatás különbségei*

A munkaerőpiac egyik legfontosabb „állapot jelzője” a gazdasági aktivitás⁵⁴, amely Magyarországon – mint már jeleztük – igen alacsony. Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) szerint 2005-ben a 15-74 éves népességre vonatkozóan az aktivitási ráta 53,4% volt, a dinamikus fejlődő kistérségekben 56,8%, a lemaradókban 49,7%. A kistérségek gazdasági fejlettsége és a népességük gazdasági aktivitása között nem találtunk szoros kapcsolatot.

A munkanélküliségi ráta kistérségi szinten nem vizsgálható, de bemutatható a hozzá hasonló tartalmú „munkanélküliek aránya” mutató⁵⁵, mely 2005-ben – erőteljes területi differenciáltságot jelezve – országosan 6,2% volt. A dinamikus fejlődő kistérségekben a munkanélküliek aránya csak 2,9%, a lemaradó kistérségekben viszont 14,4%, tehát a különbség, mintegy ötszörös. Legmagasabb arány (20-23%!) Észak-Magyarország és a Dél-Dunántúl lemaradó kistérségekben figyelhető meg. **A lemaradó-stagnáló kistérségekben a munkanélküliek több mint fele (53-60%-a) tartós munkanélküli**, vagyis 180 napon túl sem talált munkát. A tartós munkanélküliek mellett a nyilvántartásból kikerült, esetleg már hosszú évek óta munkahely nélkül lévő inaktív népesség is jelentős, sőt a rendszerváltás óta eltelt közel két évtized alatt már felnőtt egy munkanélküli szülőktől származó olyan új generáció is, amely még nem tudott bekerülni a munkaerő piacra.

Az 58 dinamikus fejlődő és fejlődő kistérségben kedvezőbb a munkaerő-piaci helyzet. Kisebb a munkanélküliek aránya, ezen belül a tartós munkanélkülieké is (40% körüli).

A 2000. évi népszámlálási adatok szerint **vidéken (Budapest nélküli) a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 6,8%** (kistérségi szinten friss adatokkal nem lehet bemutatni a mezőgazdasági foglalkoztatást).⁵⁶ A kistérségek adataiból kitűnik, hogy az agrárfoglalkoztatás mértéke és a gazdasági fejlettség szintje között fordított arányosság áll fenn. A dinamikus fejlődő kistérségek mindössze 3%-ot kitevő agrárfoglalkoztatási átlagát a lemaradó kistérségek 12,9%-os foglalkoztatási aránya 6,5-szer haladja meg, egyébként a lemaradó, stagnáló és a felzárkózó térségcsoportok

⁵⁴ A gazdaságilag aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek együtt) a munkavállalási korú (15-74 éves) népességhez viszonyítva

⁵⁵ A munkanélküliek aránya a munkanélküliség relatív mutatója (eltérően a munkanélküliségi rátától): a munkanélküliek száma (tárgyév december 20.) a gazdaságilag aktív állandó népesség százalékában.

⁵⁶ A mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás foglalkoztatási arányát a kistérségek, térségtípusok szintjén a 2001. évi népszámlálási adatai alapján vizsgáljuk.

sorrendjében csökken az agrárfoglalkoztatás aránya (12,9%, 10,4%, 8,8%), de mindig az országos átlag felett marad.

A mezőgazdasági termelés igen kedvező adottságai, és az egyéb munkalehetőségek szükségessége miatt a mezőgazdasági foglalkoztatás – összes foglalkoztatott egynegyedével – a Dél-Alföld lemaradó és stagnáló kistérségeiben (Bács-Kiskun megyében a Bácsalmási és a Jánoshalmi kistérség, Békés megyében a Mezőkovácsházai kistérség) a legjelentősebb. Ugyanebben a térségcsoportban a mezőgazdasági foglalkoztatás aránya Észak-Magyarországon (Borsod-Abaúj-Zemplén) és az Észak-Alföldön (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) 6-8% körüli. A térségtípusok közötti és belüli differenciáltság a gazdaság, ezen belül az agrárágazat fejlődésének, szerepének, a fejlesztés irányainak, módszereinek területi adottságokhoz igazodó sokszínűségét igényli.

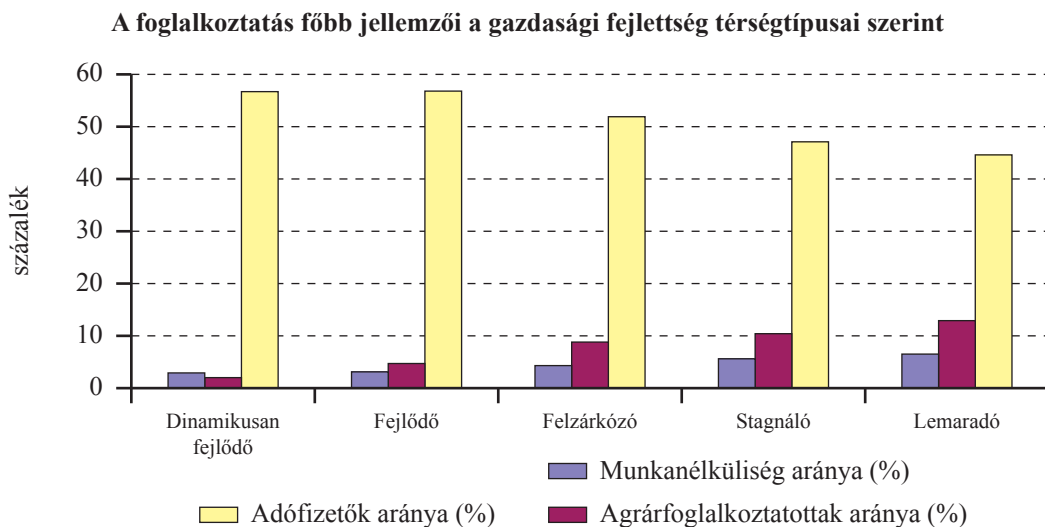
Mint korábban már említettük hazánkban a népesség egyötöde, közel kétfélmillió fő kötődik a mezőgazdasági termeléshez. A mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya, termelési cél szerinti összetétele térségtípusonként differenciált. **Arányuk a lemaradó térségekben megközelíti a népesség 40% százalékát (38,9%), a dinamikusan fejlődő kistérségekben részesedésük csupán 7,1%. Az Észak-Alföld gazdaságilag fejletlenebb területein (Csengeri, Baktalórántházai, Fehérgyarmati kistérség) élők több mint fele (52-55%) foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a lemaradó kistérségekben a mezőgazdaság egyfajta menedék a végletes szegénység ellen a helyi népesség számára.**

Az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000) adatai alapján a családi munkaerő (gazdaságvezető és segítő családtagjai) és a gazdaságvezetők társadalmi rétegződésének vizsgálata⁵⁷. A mezőgazdasággal foglalkozó egyéni gazdaságok családi munkaerejéből **a magasan képzett vállalkozók, értelmiségiek mindössze 2%-ot** (36-37 ezer fő) képviselnek. **Legnépesebb (41,6%, 742 ezer fő!) a betanított és az egyszerű, szakképzetlen munkát végzők csoportja**, amely kiegészülve a munkaerőpiacról kiszoruló, munkahellyel sohasem rendelkező, inaktívakkal (15,2%, 270 ezer fő) az egyéni gazdaságok családi munkaerejének közel 60%-át (56,8%, 1 millió fő) alkotja! A családi munkaerő több mint egyötöde (21,8%, 388 ezer fő) középfokú (nem csak mezőgazdasági) képzettségű, egy tizedük (11,6%, 207 ezer fő) pedig alacsony szakképzettséggel rendelkezik, tehát a mezőgazdasági termelés továbbvitelének potenciális szereplői lehetnek. Igen meglepő, hogy a mezőgazdasági önálló vállalkozók létszáma és aránya igen alacsony, mindössze 50 ezer fő (2,8%). A kistérségek gazdasági fejlettségének javulásával egyre kedvezőbbé válik az egyéni gazdaságok társadalmi rétegződése is. A legnagyobb hányadot képviselő szakképzetlenek, munkanélküliek részesedése a lemaradó (62,3%) és a dinamikusan fejlődő kistérség csoport (49,8%) között 13%-pontos különbséget mutat. Említést érdemel még, hogy az önálló vállalkozók aránya valamennyi térségtípusban a Dél-Alföldön a legmagasabb.

Nem megnyugtató az egyéni szektor gazdaságvezetőinek képzettség szerinti összetétele sem. A gazdaságvezetők fele (50,6%, 396 ezer fő) ugyanis szakképzetlen, egyharmaduk (236 ezer fő, 30,1%) középfokú, 2,8%, vagyis **csupán 22 ezer fő felsőfokú végzettségű**. Bármilyen ok miatt megszűnik a gazdaság, vagy drasztikusan lecsökken munkaerőigénye, **képzettségi hiányosságok miatt** a gazdaságvezetők, illetve a családi munkaerő sem talál könnyen kereső elfoglaltságot.

A foglalkoztatás fontosabb jellemzőinek kistérségi elemzése egyértelműen rávilágít arra, hogy a gazdaságilag fejletlenebb kistérségek felé haladva növekszik a munkanélküliek és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, a munkavállalási korú népességen belül pedig mérséklődik az adófizetők hányada (21. ábra). A három mutató együttes változása a jövedelemviszonyok, a megélhetés problémáit, a szociális feszültségek erősödését jelzi.

⁵⁷ Az egyéni agrárgazdaságokban élők társadalmi rétegződése. ÁMÖ 2000, KSH, 2006

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 2006. KSH 2007.

2.2.3.3. A lakosság jövedelmi- és szociális helyzete

A lakosság jövedelmi helyzete igazodik a gazdasági fejlettség színvonalához. A személyi jövedelemadó (SZJA) alapját képező jövedelem egy lakosra jutó összege 2005-ben országosan 607 ezer forint, a vidéki (Budapest nélküli) térségekben, pedig 550 ezer forint volt. A dinamikusan fejlődő (606 ezer forint) és a lemaradó kistérségek (357 ezer forint) átlagos jövedelem szintje között 2,2-szeres különbség figyelhető meg. A lemaradó kistérségekben alacsonyabb (33-37%), a fejlődő és dinamikusan fejlődőekben magasabb (44-47%) az adófizetők aránya is, a gazdasági fejlettség növekvő sorrendjében emelkedik az adófizetés mértéke.

A szociális ellátásra szoruló népesség a rendszeres⁵⁸, vagy átmeneti szociális segélyben⁵⁹ részesülők, illetve közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők 10 ezer lakosra vetített számával érzékeltethető. **Rendszeres szociális segélyben** 2005-ben országosan 10 ezer lakosból 157,4 fő, a lemaradó kistérségekben pedig 555,3 fő, a dinamikusan fejlődőekben 39 fő részesült, vagyis kétszeres a különbség. A negatív rekordot jelentő Észak-Magyarország lemaradó kistérségeiben 10 ezer főből már 826 fő (a népesség 8,3%-a) kap rendszeres szociális segélyt!

Az átmeneti szociális segélyben részesülők száma magasabb, 2005-ben 563 ezer fő volt. A tendenciák ebben a körben is a rendszeres ellátásban részesülőkhöz hasonlóak: a lemaradó és a dinamikusan fejlődő térség-csoportok között 3,2-szeres a különbség, **Észak Magyarországon csaknem minden ötödik ember** (1789 fő/10 ezer lakos), a Dél-Dunántúlon minden hetedik (1400 fő/10 ezer lakos) segélyezett, és nem sokkal jobb az Észak-Alföldön élők (1200 fő/10 ezer lakos) helyzete sem.

⁵⁸ Rendszeres szociális segély, olyan jövedelempótló pénzbeli ellátás, mely minimális életszínvonalat biztosít a jövedelemmel nem rendelkezők, elsősorban a munkanélküli járadékra nem jogosultak számára.

⁵⁹ Átmeneti szociális segély, a települési önkormányzat által finanszírozott segély azoknak, akik önmaguk, illetve családjuk létfenntartásáról más módon nem tudnak, illetve alkalmanként jelentkező többletkiadások miatt anyagi segítségre szorulóknak.

A szociális ellátást, szinte kizárólagos jövedelemforrásként igénybe vevők száma évről-évre növekszik. Szerepet játszik ebben a munkanélküliségként nyilvántartott (regisztrált), de munkanélküli járulékra már nem jogosultak igen magas – 2006-ban, 40% százalékos – aránya is.

Közgyógyellátásban 532 ezren részesülnek. Az ellátási forma azonos vetítési alapú mutatója a népesség általánosan gyenge egészségi állapota miatt az előző jellemzőknél kiegyenlítettebb, már ami a különbségeket jelenti, a területi, kistérségi tendenciák viszont az eddigiekhez hasonlóan alakulnak.

2.2.3.4. A vállalkozói aktivitás alakulása

Ha egy nemzetgazdasági ágat, például az ipart valamilyen sokkhatás éri, azt sokkal könnyebben kiheverik azok a térségek, amelyekben erősebb a vállalkozói aktivitás, mert könnyebben rátalálnak a helyettesítő tevékenységekre. Ahol viszont általában sérülékeny a gazdasági struktúra és lanyha a gazdasági aktivitás, nagyon nehéz egy „bedőlő” tevékenység ellensúlyozása.

Magyarországon 2005-ben a vállalkozások 60%-a egyéni vállalkozás volt, a lemaradó és a stagnáló – főként a keleti-északi országrészben lévő – kistérségekben elérte a 70-75% százalékat, a felzárkózó-fejlődő kistérségekben 35-65% között alakult, a dinamikus fejlődő térségekben 50% körüli értéket találunk⁶⁰. Az egyéni vállalkozások a társasokhoz képest kisebb létszámúak, sérülékenyebbek, az előbbi arányok már önmagukban is sejtetik a lemaradó és stagnáló kistérségek kedvezőtlenebb helyzetét.

A vállalkozói aktivitást nem könnyű egzaktan bemutatni, mert minden ehhez használatos mutatónak van valami fogyatéka. Leggyakrabban az 1000 lakosra jutó vállalkozások számát értékelik, bár az még nem mutatja a vállalkozások méret szerinti megoszlását és nemzetgazdasági ág szerinti összetételét sem. Országosan 1000 lakosra 120 vállalkozás jut, a lemaradó és a dinamikus fejlődő kistérségek között háromszoros különbséget találunk a dinamikus térségek javára (a lemaradó kistérségekben 57; a dinamikus kistérségekben 168 az ezer lakosra vetített vállalkozás). A dinamikus fejlődő kistérségekben, különösen Közép-Magyarországon a nagyvárosok, ipari centrumok környezetében jelentős a multinacionális vállalkozások jelenléte és teljesítménye. A jól prosperáló közép- és kisvállalkozások elterjedtsége is jellemző. A keleti országrész mezőgazdasági jellegű kistérségekben viszont az olyan kisvállalkozások tevékenysége a meghatározó, amelyek jelentős hányada alig lép túl a kényszervállalkozások színvonalán.

A vállalkozási aktivitás területi szélsőségeit jól mutatja, hogy a legkevésbé aktív kistérség (Bodrogköz, 31 vállalkozás/1000 fő) és a legaktívabb kistérség (Keszthely-Hévízi, 195 vállalkozás/1000 fő) között 6-szoros volt a különbség!

A vállalkozásokon belül a **mezőgazdasági vállalkozások aránya csekély** (4,4%) még vidéken is (Budapest nélkül 6%). A dinamikus fejlődő kistérségek átlagában 3,3%, majd fokozatos növekedés mellett a lemaradó kistérségekben már 14,4% a mezőgazdasági vállalkozások aránya. Ha az 1000 főre vetített mezőgazdasági vállalkozások számát nézzük, a tendencia akkor is hasonló, de jóval kisebb különbségek mellett, hiszen a dinamikus fejlődő kistérségekben 3,2; a leszakadókban 6,4 értéket találunk.

2.2.3.5. A stagnáló és lemaradó térségek legfontosabb jellemzői

Az eddigiek alapján is érzékelhető, hogy bizonyos társadalmi-gazdasági feszültségek térben eléggé koncentráltan, különösen a stagnáló és lemaradó térségekben jelentkeznek, melyek bármiféle

⁶⁰ Ebben az alfejezetben később is 2005. évi adatokat használunk a vállalkozások alakulására nézve.

kedvezőtlen változásra különösen érzékenyen reagálnak. Épp ezért hasznosnak tartjuk a rájuk illő fontosabb megállapításokat felsorolásszerűen számba venni.

- A stagnáló-lemaradó kistérségek 80%-a Dunától keletre elterülő országrészben található.
- A fejletlenebb kistérségek különböző súlyú problémát jelentenek országrészek szerint. A Dunántúl területének fele, a népesség 7,4%-a stagnáló, vagy lemaradó kistérségbe tartozik, ahol 320 ezer fő él. A Dunától keletre is hasonló a területi arány, de népesség közel egyharmadát, mintegy 1,5 millió főt érintett a gazdasági elmaradottság! Ha csak a lemaradó kistérségeket nézzük, még markánsabb a különbség, hiszen a Dunántúlon 68 ezer fő (2,4%), a keleti országrészben 700 ezer fő (18%) a lemaradó kistérségek népességének száma, illetve aránya! Kétségtelen, a legsúlyosabb problémák az Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon jelentkeznek, de lassan ezekhez „felzárkózik” a Dél-Dunántúl is.
- A településszerkezetére a kisközségek túlsúlya és a prosperáló, központi települések hiánya jellemző. Sok az alacsony lélekszámú, fokozatosan elöregedő, a fiatalok elvándorlásával küszködő aprófalú, különösen a hegy- és dombvidéki kistérségeinkben.
- A népességre jellemző az elöregedés. Ahol sokkal jobb a korstruktúra (nagyobb arányban vannak fiatalok) ott az aktivitási ráta, továbbá a képzettségi- és a foglalkoztatottsági helyzet rendkívül kedvezőtlen. Az idősebbek magas aránya elsősorban a Dél-Alföldön jelentkezik, a jobb korstruktúra, de ezzel együtt megfigyelhető kedvezőtlen képzettségi szint és az alacsony foglalkoztatottság gondja pedig Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, és Hajdú-Bihar megyére különösen jellemző.
- Erőteljes elvándorlás nem tapasztalható, a csekély mértékű elvándorlás célterületei már nem a nagy iparvárosok, hanem a nyugati országrész dinamikusan fejlődő kistérségei, illetve az érintett kistérségen belül a környező nagyobb települések. Ahol már régóta nem elég a gazdasági erő a népesség megtartásához, onnan sem igazán jelentős az elvándorlás, mert a népességet helyhez köti az elértéktelenedett ingatlan, a képzettség hiánya és gyakran életkora is.
- Kirívóan magas a munkanélküliség, az országos átlag több mint kétszerese, a dinamikusan fejlődő kistérségek mutatójának ötszöröse a munkanélküliek aránya. Súlyosbítja a helyzetet, hogy többségük (53-60%-uk) tartósan munkanélküli, egyre növekszik a munkaerő-piacról végleg kiszorulók, illetve az oda be sem kerülők száma.
- A főhivatású agrárfoglalkoztatás több mint négyszerese (13%) az országos átlagnak, a különböző céllal mezőgazdasági tevékenységet végző népesség aránya megközelíti a 40%-ot (Észak-Alföld fejletlen térségeiben 55%-ot!). A mezőgazdálkodás rendkívül fontos akkor is, ha csak részmunkaidős tevékenység, mert más lehetőségek híján az egyetlen, helyben megélhetést segítő, szociális feszültséget csökkentő gazdasági tevékenység.
- Általában szerény a vállalkozói aktivitás, a vállalkozások jó része csak kényszervállalkozás.
- A mezőgazdasággal foglalkozók 60%-a csupán alapfokú végzettséggel, illetve csak gyakorlati tapasztalattal rendelkezik.
- A népesség jövedelmi viszonyait jól jelző személyi jövedelemadó (SZJA) alapját képező éves jövedelem 350-400 ezer forint között van úgy, hogy a munkavállalási korú népességnek mindössze egyharmada adófizető. A szociális segélyt, valamint a közgyógyellátást igénybevevők számát és arányát tekintve viszont ezek a kistérség vannak az élen. Gyakoriak az olyan családok, amelyekben a szociális juttatások jelentik az egyetlen jövedelemforrását.

- Az alacsony gazdasági teljesítmény jellemzően együtt jár a népesség alacsony aktivitási szintjével, melynek majdhogynem törvényszerű következménye a nagyarányú eltartásra, társadalmi gondoskodásra szoruló népesség. Ez tapasztalható elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeiben, de más megyékben a fejletlenebb kistérségek falvaiban is.
- A gazdasági fejlettség alacsonyabb szintje és a gazdaságban a mezőgazdaság erőteljesebb szerepe szorosan összekapcsolódik. A népesség kedvezőtlen korösszetétele, az alacsony képzettség és jövedelem-színvonal, a szegénység és annak morális-mentális vonzatai együttesen a gazdasági fejlődés gátját jelentik.

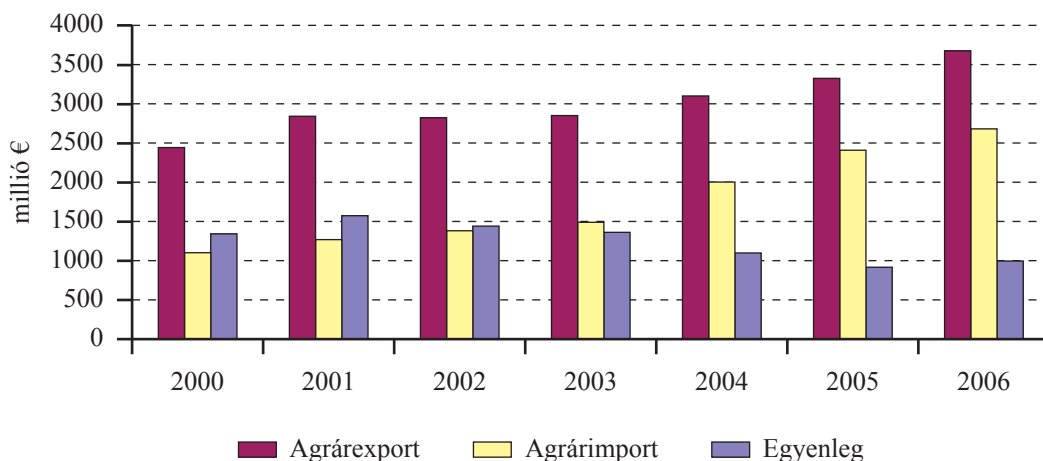
2.3. Agrár külkereskedelmünk alakulása

Az agrár külkereskedelem mindig is jelentős szerepet játszott hazánk külpiaci egyenlegének alakításában. Miközben az agrárágazat legtöbb mérőszáma az ágazat viszonylagos szerepének tartós csökkenését jelzi, az agráréxport – a csatlakozás előtti évek igen változékony teljesítménye ellenére – folyamatosan emelkedett. A kelet- és közép-európai térségben hosszú éveken át hazánk volt az egyetlen olyan ország, amelynek tartósan jelentős, **pozitív agrár- külkereskedelmi egyenlege** volt (időközben Lengyelország agrárégyenlege is pozitívvá vált.)

Az Intézet legutóbbi külpiaci elemzése (Kartali et al., 2008) szerint 2000-2006 között a magyar **agráréxport másfélszeresre, az import pedig, közel két és félszeresére növekedett**. Az EU csatlakozás után (2003-hoz képest) a kivitel közel 30% pontos, a behozatal pedig csaknem 80%-pontos növekedése következett be (22. ábra). Az **agrár- külkereskedelem egyenlege ugyan folyamatosan pozitív, de 2005-ig rendre csökkenő**, bár 2006-ban a kedvező gabonaexport miatt a tendencia megtört, sőt az előző évhez képest 8,6%-os növekedés tapasztalható.

22. ábra

Az agrár- külkereskedelem változása

Az agrárkivitel részesedése az összes kivitelből 2000-2006 között 8,0%-ról 6,3%-ra csökkent, a behozatalé pedig 3,2%-ról 4,4%-ra emelkedett (14. táblázat). Az agrárkivitel részarányának csökkenése döntően más nemzetgazdasági ágak (különösen a gépipar és a járműgyártás) dinamikus bővülő export teljesítményével magyarázható.

Az agrár-külkereskedelem részesedése az összes forgalomból

Megnevezés	2000	2003	2004	2005	2006	Index: 2000=100%
Összes export, millió €	30 531	38 096	44 618	50 052	58 935	193,0
ebből: agrárexport, millió €	2 442	2 850	3 100	3 324	3 675	150,5
részarány,%	8,0	7,5	6,9	6,6	6,3	-
Összes import, millió €	34 405	42 263	48 533	52 956	61 314	178,2
ebből: agrárimport, millió €	1 101	1 489	2 002	2 408	2 680	243,4
részarány, %	3,2	3,5	4,1	4,5	4,4	-

Forrás: AKI adatbázis és KSH adatok alapján

A kivitel áruszerkezetében a **gabonafélék, a húsfélések, a zöldség-, gyümölcskészítmények, az állati takarmányok részesedése meghatározó**. Az agrárexport értékének felét 2006-ban ez a négy árucsoport realizálta.

Az agrárgazdaság két főágzatának szembevető és erősödő aránytalansága az export szerkezetében is érződik, **a növénytermelés és a növényi eredetű termékek felfutása, az állattenyésztés drasztikus visszaesése figyelhető meg**. Ma már a kivitel több mint kétharmada (68,6%-a) növényi, közel egyharmada pedig, állati eredetű termékek értékesítéséből származik. A hazai piacon az állattenyésztés kritikus pozícióját jól jelzi, hogy az utóbbi években sertéshúsból és tejtermékekből nettó importőrök lettünk.

Kedvezőtlen a feldolgozott formában történő kivitel alakulása is, hiszen az import dinamikus növekedése mellett a kivitel fokozatosan csökken. Az élelmiszeripar részesedése az aktívumból 2003-ban 70%, 2006-ban már csak 47,5% volt. A kivitel szerkezetében nagyobb arányt képviselő nyersanyag export fékezi a hozzáadott érték növelés lehetőségét, kedvezőtlenül érinti a piaci versenyképességet és az ágazat alapanyag termelésen túlmutató foglalkoztatási szerepét is.

Az agrártermékek legnagyobb felvevő piaca az Európai Unió belső piaca, ahova a teljes agrárkivitel 68%-a került. A külkereskedelem hatósugarának növelését a magas szállítási költségek és más logisztikai tényezők korlátozzák. Piacot jelenthetnek az Unió európai országok, de lehetőséget kínálnak az igen népes ázsiai országok is.

Az agrárgazdaság kiviteli aktívuma az összességében kedvezőtlen változások ellenére egyelőre még pozitív irányban jelentősen befolyásolja az ország külkereskedelmi egyenlegét.

3. A támogatások csökkenésének valószínűsíthető következményei

A hatásokat a lehetőségeink szerint igyekszünk számszerűsíteni, ami a pénzügyi összefüggések vonatkozásában és a foglalkoztatásra gyakorolt hatásoknál viszonylag nagy pontossággal elvégezhető.

3.1. Pénzügyi hatások, a jövedelmi viszonyok változása

Pénzügyi hatások és jövedelemviszonyok címszavak alatt elsősorban a **támogatások és a jövedelmek (üzemi és ágazati eredmény) változását**, pontosabban azok csökkenését kívántuk meghatározni. A szöveges elemzés során az egyéni gazdaságok számát ezerre kerekítve, az eredményt és a támogatási összeget mindkét csoportban milliárd forintban mérve használjuk azért, mert így a nagyságrendek talán könnyebben rögzülnek.

3.1.1. Támogatáscsökkenés és térségi összefüggései

A támogatások a gazdaságok (ágazatok) bevételeit növelő olyan tételek, melyek érdekében ráfordítások gyakorlatilag nem jelentkeznek, tehát elmaradásuk esetén semmi költségmegtakarítás nem jelentkezik. Ha az EU olyan döntést hozna, mely a közvetlen agrártámogatásokat 50%-kal megkurtítaná, a magyar **mezőgazdaság 99,2 milliárd Ft bevételtől eselne**. Mivel a közvetlen támogatások fokozatosan növekvő része, 2013-tól a teljes összege közösségi forrásból származik, **az egész ország is károsodna**, hiszen a 2006. évi állapothoz képest 61,6 milliárd Ft „külső bevételt” elveszítene. A nagyságrendek érzékeltetésére példaként hozzuk azt az elvi felvetést, hogy a gazdálkodók bevételkiesését **a két legfontosabb gabonaféle (búza+kukorica) 27,5%-kal magasabb átlagára** (2006. évi árakon búza: 25800 Ft/tonna helyett 32 883 Ft/tonna; kukorica 26 300 Ft/tonna helyett 33 521 Ft/tonna), vagy ilyen mértékű átlaghozam emelkedése lenne képes ellensúlyozni. Persze **ez csak játék a számokkal**, hiszen a magyarországi árakat nem szándékaink, hanem elsősorban a nemzetközi piaci árak alakítják, a hozamok növelése pedig biztosan nem lehetséges a pótlólagos ráfordítások jelentős növelése nélkül.

A gazdálkodókat érintő 99,2 milliárd Ft bevételecsökkenésből 52,2 milliárd Ft (52,6%) az egyéni gazdálkodók, 47 milliárd Ft (47,4%) a társas vállalkozások része (15. táblázat). A támogatások részletes értékelésekor (1.2. fejezet) bemutattuk, hogy a közvetlen támogatást igénylők egy igen jelentős része (az egyéni „gazdálkodók” 58,1%-a) 210 ezer Ft-nál kisebb összeget kapott. Ezeknél a családoknál az egy hónapra vetítve alig 18 ezer forintnyi, de szociális **szempontból rendkívül fontos bevétel megfelelőzne**.

Az is figyelmet érdemel, hogy a **nagy vesztes a három legkevésbé fejlett régió lenne**, hiszen elesnének 56,1 milliárd bevételtől (ami az összes támogatás kiesés 56,6%-a), a veszteség mértéke szerinti sorrendben Észak-Alföld (23,8%), Dél-Alföld (22,8%) és Észak-Magyarország (10,0%).

A bevételkiesés nyilvánvalóan kevésbé érintené azokat a megyéket, melyek mezőgazdasága a földterülettel és állatállománnyal mérve kisebb kapacitású (Nógrád megyére 1,5%, Komárom-Esztergom megyére 2,2% jutna), mint azokat, ahol a mezőgazdaság nagyobb súlyú. Ez utóbbi összefüggésben Bács-Kiskun és Békés megyék kiemelendők, hiszen **mindkét megyére az összes bevételkiesés egytizede (egyenként közel 10 milliárd forint évente) jutna**.

Kieső támogatás megyék és régiók szerint

Megnevezés	Egyéni gazdaságok		Társas vállalkozások		Összes gazdaság	
	milliárd Ft	megoszlás %	milliárd Ft	megoszlás %	milliárd Ft	megoszlás %
Budapest	0,62	1,2	0,65	1,4	1,26	1,3
Pest	2,96	5,7	3,15	6,7	6,10	6,2
Közép-Magyarország	3,57	6,8	3,80	8,1	7,37	7,4
Fejér	2,47	4,7	3,11	6,6	5,59	5,6
Komárom-Esztergom	0,88	1,7	1,25	2,7	2,14	2,2
Veszprém	1,43	2,7	1,95	4,2	3,38	3,4
Közép-Dunántúl	4,79	9,2	6,32	13,5	11,10	11,2
Győr-Moson-Sopron	2,15	4,1	2,88	6,1	5,03	5,1
Vas	1,31	2,5	1,76	3,8	3,07	3,1
Zala	1,38	2,6	1,39	3,0	2,77	2,8
Nyugat-Dunántúl	4,83	9,3	6,04	12,9	10,87	11,0
Baranya	1,57	3,0	2,98	6,3	4,54	4,6
Somogy	2,08	4,0	2,94	6,3	5,02	5,1
Tolna	2,23	4,3	1,99	4,2	4,22	4,3
Dél-Dunántúl	5,88	11,3	7,91	16,8	13,79	13,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	2,68	5,1	2,84	6,0	5,52	5,6
Heves	1,77	3,4	1,15	2,4	2,92	2,9
Nógrád	0,82	1,6	0,64	1,4	1,45	1,5
Észak-Magyarország	5,28	10,1	4,62	9,8	9,90	10,0
Hajdú-Bihar	5,03	9,6	3,33	7,1	8,35	8,4
Jász-Nagykun-Szolnok	3,77	7,2	3,69	7,9	7,46	7,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,76	11,0	2,01	4,3	7,77	7,8
Észak-Alföld	14,56	27,9	9,02	19,2	23,58	23,8
Bács-Kiskun	5,65	10,8	2,98	6,3	8,64	8,7
Békés	4,86	9,3	3,50	7,4	8,36	8,4
Csongrád	2,80	5,4	2,78	5,9	5,58	5,6
Dél-Alföld	13,32	25,5	9,26	19,7	22,57	22,8
Összesen	52,22	100,0	46,96	100,0	99,18	100,0

Forrás: MVH adatok alapján

3.1.2. A gazdálkodás pénzügyi eredményeinek változása

A közvetlen kifizetések gazdasági jelentősége különösen az agrárágazat jövedelméhez viszonyítva értékelhető. A megfelelő jövedelemtömeg és jövedelmezőség lehetőséget teremt a vállalkozások fejlesztéséhez, az ágazatok versenyképességének javításához, illetve megtartásához, és természetesen a méltányos személyi jövedelmek eléréséhez is. Alacsony és romló jövedelmezőség nem vonzó a tőkebefektetések számára, elmaradnak a versenyképesség szempontjából fontos

technikai-technológiai fejlesztések, és a kereseti különbségek is felerősödnek a mezőgazdasági termelésben foglalkoztatottak rovására.

Hazánkban a gazdálkodás eredményének számbavételére (a mezőgazdasági jövedelmek számszerűsítésére) többféle módszert alkalmaznak, melyek a gazdasági szereplők köre szerint is eltérnek egymástól, így más-más eredményt hoznak⁶¹, mint ahogy erre Kapronczai és szerzőtársai is rámutatnak egy intézeti tanulmányban (Kapronczai et al., 2007). Az AKI által működtetett tesztüzemi hálózat publikált adatai szerint az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások együttes **adózás előtti eredménye⁶² 2006-ban 146 milliárd forint volt**. Ha ebből levonjuk a közvetlen kifizetések összegét (pénzforgalom szerint 183,6 milliárd forint), látható, hogy a támogatások mintegy 37 milliárd forinttal meghaladják az adózás előtti eredményt. Ez akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk, hogy a tesztüzemi rendszerben csak a 2 EUME feletti méretű gazdaságok szerepelnek, támogatásban viszont az ennél kisebb gazdaságok is részesülnek. A 2 EUME alattiak 2006. évi támogatási összegét („kisösszegű támogatások”) egyébként a 2.2. fejezetben (2. táblázat) mintegy 10 milliárd forintra becsültük, tehát a 2 EUME feletti adózás előtti eredménye ennek figyelembevételével is veszteséget mutatna. Ha költségoldalón nem számolunk az egyéni gazdaságoknál a ledolgozott saját munka bérigényével és közterheivel, kedvezőbb, majdhogynem „nullszaldós” eredményt kapnánk.

Egy korábbi tanulmányunkhoz készült felmérésben az egyéni gazdálkodók többsége úgy nyilatkozott, hogy a közvetlen támogatások összege elérte a mezőgazdasági alaptevékenységből származó jövedelem 40-50 százalékát, de voltak olyan nyilatkozók is, akik szerint a támogatásokból származó bevétel meghaladta a termelés jövedelemhányadát (Hamza – Tóth, 2006).

A támogatások csökkentése – mint a közvetlen kifizetéseket tárgyaló 2. fejezetben számszerűen is bemutattuk – elsősorban a földterülethez kötött tevékenységekben, illetve azokon keresztül érezteti hatását. Tanulmányunkban a jövedelemcsökkenést egyrészt „gazdasági szinten” gazdálkodási forma és a gazdaságok fő tevékenységi iránya (termelési irány) szerint, másrészt a fontosabb érintett ágazatokban vizsgáltuk, mint a módszertani részben is kifejtettük, 2006. évi adatok alapján.

Azt ki kell emelni, hogy **2006 kedvező év volt a mezőgazdálkodás szempontjából** a korábbi évekhez képest, hiszen a jövedelemmutatók 33-45%-kal növekedtek. Ezt mutatják az Intézet által publikált tesztüzemi adatok a gazdaságokra vonatkozóan (Keszthelyi, 2007) és az ágazatokra vonatkozóan (Béládi – Kertész, 2007) is.

Az egyéni gazdaságok az előző évhez képest 45%-kal növelték jövedelmüket, az egy hektárra vetített korrigált adózás előtti eredményük 34,4 ezer forint volt. A társas vállalkozások egy hektárra vetített jövedelme (25780 forint) 33%-kal haladta meg az előző évit, a sertés és baromfitartó gazdaságok azonban veszteséggel zárták az évet. A jövedelemnövekedés mindkét gazdaságcsoportban **elsősorban a mezőgazdasági termékárak és a közvetlen támogatások növekedésének hatásaként** jelentkezett.

A főbb ágazatok is javuló eredményt mutattak, a közvetlen támogatással érintett ágazatok között **nem volt veszteséges ágazat**.

3.1.2.1. Az üzemi eredmény alakulása

Az üzemi eredmény várható változását a **korrigált adózás előtti eredmény** alapján számoltuk a gazdálkodási forma és termelési irány szerint képzett gazdaságcsoportokban (16. táblázat,

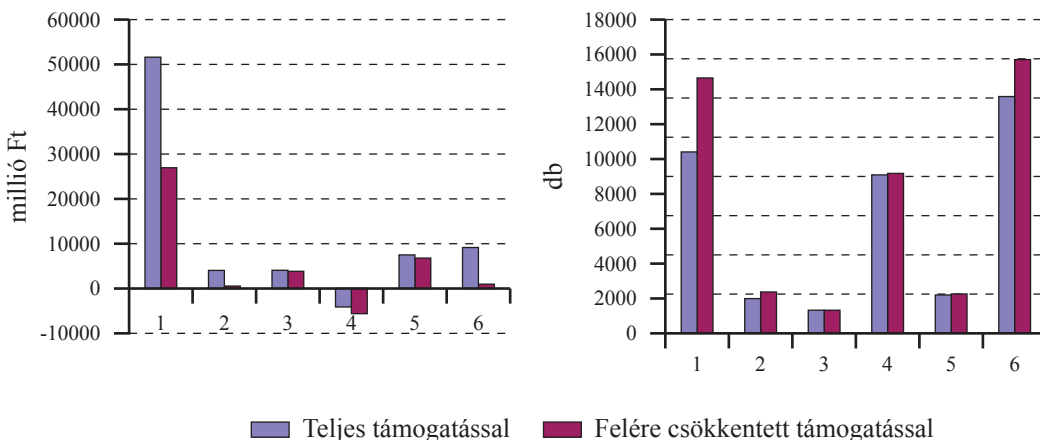
⁶¹ Mezőgazdasági Számlarendszer (MSZR) alapján, az APEH kettős könyvvitelt vezető szervezetek mérlegadatai és a Tesztüzemi Rendszer (FADN) adatai alapján készült jövedelembecslések.

⁶² Egyéni gazdaságoknál korrigált adózás előtti eredmény, amely az egyéni gazdálkodók esetében költségként figyelembe veszi a hatályos minimálbéren számolt bérigényt a teljesített (ledolgozott) saját munkára.

23. és 24. ábrák). A 2 EUME feletti üzemek 2006-ra teljes összegű támogatással kalkulált adózás előtti eredménye 142,9 milliárd forint,⁶³ melyből 72,2 milliárd forint (50,5%) az egyéni gazdaságokra; 70,7 milliárd forint (49,5%) a társas vállalkozásokra jut.

23. ábra

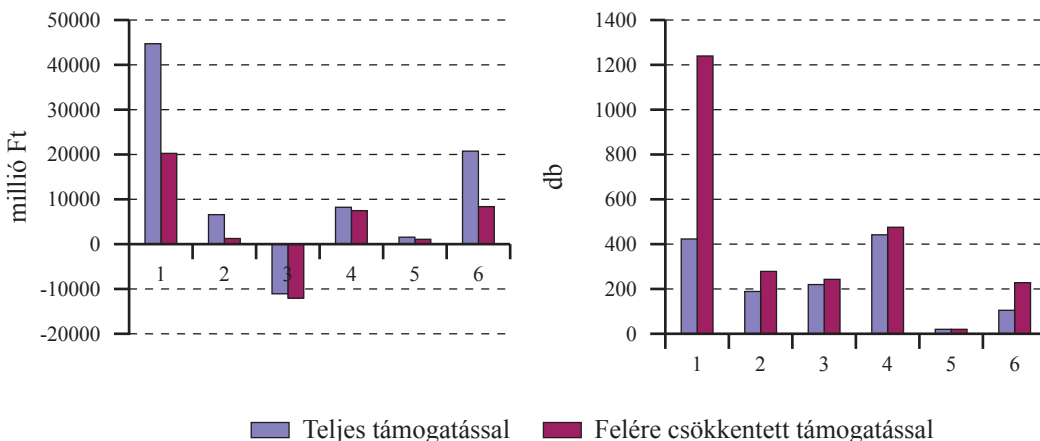
Az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye és a veszteséges gazdaságok száma termelési irány szerint

Termelési irány: 1. Árunövény-termelés; 2. Állattenyésztés I (tömegetakarmány-fogyasztó állatok); 3. Állattenyésztés II (abrafogyasztó állatok); 4. Ültetvényes termelés; 5. Zöldségtermesztés; 6. Vegyes mezőgazdasági termelés

24. ábra

A társas vállalkozások adózás előtti eredménye és a veszteséges gazdaságok száma termelési irány szerint

Termelési irány: 1. Árunövény-termelés; 2. Állattenyésztés I (tömegetakarmány-fogyasztó állatok); 3. Állattenyésztés II (abrafogyasztó állatok); 4. Ültetvényes termelés; 5. Zöldségtermesztés; 6. Vegyes mezőgazdasági termelés

⁶³ A 3.1.2. fejezetben a testületi adatokra hivatkozva 146 milliárd Ft adózás előtti eredményt írtunk, ehhez képest 2,1 % az eltérés. A minimális eltérés abból ered, hogy a mostani becslésünk a közvetlen támogatásban részesült üzemek számából és termelési struktúrájából indult ki.

Az adózás előtti eredmény változása gazdálkodási forma és termelési irány szerint, felére csökkentett támogatás esetén

Megnevezés		Mértékegység	1	2	3	4	5	6	Összesen
			termelési irányú gazdaságokban						
			teljes támogatással számolva						
Egyéni gazdaságok	Negatív adózás előtti eredmény	millió Ft	-13 159	-3 159	-2 261	-13 282	-2 696	-10 438	-44 993
		gazdaság, db	10 406	1 990	1 323	9 089	2 198	13 584	38 590
	Pozitív adózás előtti eredmény	millió Ft	64 770	7 191	6 321	9 151	10 188	19 579	117 200
		gazdaság, db	23 524	2 670	1 867	3 864	4 050	11 550	47 525
	Adózás előtti eredmény (egyenleg)	millió Ft	51 612	4 032	4 060	-4 131	7 492	9 141	72 207
		gazdaság, db	33 930	4 660	3 190	12 953	6 248	25 134	86 115
Társas vállalkozások	Negatív adózás előtti eredmény	millió Ft	-3 417	-1 568	-17 582	-3 407	-107	-2 912	-28 994
		gazdaság, db	453	202	235	473	21	112	1 495
	Pozitív adózás előtti eredmény	millió Ft	48 121	8 136	6 489	11 621	1 646	23 655	99 669
		gazdaság, db	2 301	237	411	574	181	535	4 239
	Adózás előtti eredmény (egyenleg)	millió Ft	44 704	6 568	-11 093	8 214	1 540	20 743	70 675
		gazdaság, db	2 754	439	646	1 047	202	647	5 735
Összes gazdaság	Negatív adózás előtti eredmény	millió Ft	-16 576	-4 727	-19 843	-16 689	-2 803	-13 350	-73 988
		gazdaság, db	10 858	2 192	1 558	9 562	2 219	13 696	40 085
	Pozitív adózás előtti eredmény	millió Ft	112 891	15 327	12 810	20 773	11 834	43 234	216 869
		gazdaság, db	25 825	2 907	2 278	4 438	4 231	12 085	51 765
	Adózás előtti eredmény (egyenleg)	millió Ft	96 315	10 600	-7 033	4 083	9 031	29 884	142 882
		gazdaság, db	36 684	5 099	3 836	14 000	6 450	25 781	91 850
felére csökkentett közvetlen támogatással számolva									
Egyéni gazdaságok	Negatív adózás előtti eredmény	millió Ft	-19 255	-4 229	-2 310	-14 114	-2 899	-13 837	-56 645
		gazdaság, db	14 650	2 369	1 323	9 173	2 256	15 705	45 476
	Pozitív adózás előtti eredmény	millió Ft	46 195	4 764	6 144	8 489	9 678	14 797	90 066
		gazdaság, db	19 280	2 290	1 867	3 779	3 992	9 430	40 639
	Adózás előtti eredmény (egyenleg)	millió Ft	26 940	535	3 833	-5 625	6 779	960	33 421
		gazdaság, db	33 930	4 660	3 190	12 953	6 248	25 134	86 115
Társas vállalkozások	Negatív adózás előtti eredmény	millió Ft	-11 030	-3 396	-17 664	-3 748	-118	-6 244	-42 202
		gazdaság, db	1 328	298	260	509	21	244	2 660
	Pozitív adózás előtti eredmény	millió Ft	31 273	4 643	5 610	11 214	1 184	14 603	68 528
		gazdaság, db	1 426	141	386	538	181	403	3 074
	Adózás előtti eredmény (egyenleg)	millió Ft	20 243	1 247	-12 054	7 466	1 066	8 359	26 326
		gazdaság, db	2 754	439	646	1 047	202	647	5 735
Összes gazdaság	Negatív adózás előtti eredmény	millió Ft	-30 285	-7 625	-19 975	-17 862	-3 018	-20 081	-98 846
		gazdaság, db	15 977	2 668	1 583	9 683	2 277	15 949	48 137
	Pozitív adózás előtti eredmény	millió Ft	77 468	9 407	11 754	19 703	10 862	29 400	158 594
		gazdaság, db	20 707	2 431	2 253	4 317	4 173	9 832	43 713
	Adózás előtti eredmény (egyenleg)	millió Ft	47 184	1 781	-8 221	1 840	7 845	9 319	59 748
		gazdaság, db	36 684	5 099	3 836	14 000	6 450	25 781	91 850

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Termelési irány: 1. Árunövény-termelés; 2. Állattenyésztés I (tömegetakarmány-fogyasztó állatok); 3. Állattenyésztés II (abrakfogyasztó állatok); 4. Ültetvényes termelés; 5. Zöldségtermesztés; 6. Vegyes mezőgazdasági termelés.

A 72 ezerre becsült **2 EUME feletti egyéni gazdaság teljes támogatással számított adózás előtti eredménye 72,2 milliárd forint**, mely 39 ezer negatív előjelű (45,0 milliárd forint veszteséget mutató) és 47 ezer pozitív előjelű eredményt, azaz 117,2 milliárd forint nyereséget produkáló – összesen 86 ezer gazdaság – egyenlegeként alakult ki. Termelési irány szerint nézve látható, hogy a veszteségből legnagyobb arányban az ültetvényes (30%), az árunövény-termelő (29%) és a vegyes mezőgazdasági termelés (23%) főprofilúak részesednek. Ennek ellenére az adózás előtti eredmény 71 százalékat a növénytermelési, 13 százalékat a vegyes mezőgazdasági termelést folytatók adták, az ültetvényes gazdaságok átlaga veszteséget mutat.

Az 5735 társas vállalkozásnál a teljes támogatással számított adózás előtti eredmény **70,7 milliárd forint**, mely 1495 gazdaság által elért 29 milliárd forint veszteség és 4239 gazdaság 99,7 milliárd forint nyereségének eredője. Körükben a legnagyobb negatív eredmény (csaknem 18 milliárd forint, az összes veszteség 61 százaléka) az állattenyésztő abrakfogyasztó főprofilúaknál jelentkezett.

Egyébként szám szerint csak 235 veszteséges nagy állattartó társas vállalkozásról van szó, viszont ennek az üzemszámotnak az egyenlege, vagyis a pozitív és negatív üzemi eredmény különbözete is negatív előjelű, mintegy 11 milliárd Ft veszteséget mutat. A társas vállalkozások adózás előtti eredményének (egyenlegének) nagyobbik része (63%), azaz 44,7 milliárd forint az árunövény-termelési és vegyes mezőgazdasági termelés főprofilú vállalkozásokból (20,7 milliárd forint, 29%) származik.

A közvetlen támogatások 50%-kal csökkentett összege az előbb kalkulált adózás előtti eredményt a 2 EUME feletti összes (társas és egyéni együtt) gazdaságban 59,7 milliárd forintra, 83,1 milliárd forinttal, azaz 58%-kal csökkentené. Az említett egyenleg 158,6 milliárd forint nyereség és 98,9 milliárd forint veszteség következménye. Nem elsősorban a veszteség 34%-kal megnövekedett összege nyugtalanító, hanem az, hogy **ebben az esetben már minden második gazdaság (45 ezer egyéni gazdaság és közel 3 ezer társas vállalkozás) veszteséges lenne!** Az eredménycsökkenés 53%-a a társas vállalkozásokat, 47%-a az egyéni gazdaságokat sújtaná.

Az eredményromlás természetesen a **gazdaságok termelési iránya szerint különböző** – az egyes termelési irányoknak az üzemszámotán belüli súlyát is követve – 59%-a az árunövény-termelő, 25%-a a vegyes mezőgazdasági termelést folytató, 11%-a a tömegtakarmányt fogyasztó állattartó, 3%-a az ültetvényes gazdaságokat érintené, a fennmaradó két csoportra 1-1% jutna, egy kicsit még tovább rontva az abrakfogyasztó állattenyésztési ágazatok felépülési esélyeit.

A közvetlen támogatások felére csökkentésével az egyes termelési irányokban a gazdaságok eltérő mértékben lennének képesek „megtartani” az ágazati eredményüket. Legjobban a zöldségtermesztés termelési irányba tartozó gazdaságok (87%)⁶⁴ reagálnának, majd az árunövény-termelést folytatók (49%), az ültetvényes gazdaságok (45%) és a vegyes mezőgazdasági termelést folytatók (31%) következnek. Leghátrányosabban a tömegtakarmány fogyasztó állatok (17%) termelési irányt érintené, valamint az abrakfogyasztó állatokat tartókat, melyek vesztesége – mint már jeleztük – még tovább növekedne.

Az **árunövény-termelők** között közel 47%-ponttal lenne magasabb (11 ezer helyett 16 ezer) a veszteségesen gazdálkodók száma, a veszteség összege még nagyobb mértékben, mintegy 83%-ponttal – 16,6 milliárdról 30,3 milliárdra – növekedne. A pozitív adózás előtti eredményt felmutatóknál természetesen ezzel ellentétes irányú mozgások lennének, számuk 26 ezerről 21 ezerre, eredményük 112,9 milliárdról 77,5 milliárdra (31%-kal) csökkenne.

⁶⁴ A felére csökkentett támogatással és a teljes támogatással számított adózási eredmény hányadosa, százalékban.

A **vegyes mezőgazdasági termelés** főprofilú 26 ezer gazdaságból 16 ezer (62%) veszteséges lenne.

A **tömegetakarmányt fogyasztó** állatokat tartók helyzete viszonylag mérsékelten romlana, elsősorban a saját termelésű takarmányokon keresztül, így az 5 ezer gazdaságnak több mint fele lenne veszteséges.

Az **ültetvényes gazdaságok** üzemi eredménye – annak ellenére, hogy a területegységre jutó támogatás az árbevétel alakulását viszonylag szerény mértékben befolyásolja – gyakorlatilag megfelelődné és 14 ezer gazdaságból 10 ezer veszteséget realizálna.

Az **abrakfogyasztó állattenyésztési** főprofilú gazdaságok egyébként is kritikus helyzete tovább romlana, a veszteségesek száma és a veszteség összege is növekedne.

A leírtak alapján biztonsággal állítható, hogy a közvetlen támogatások 50 százalékos csökkentése miatt **drasztikusan visszaesne a gazdálkodás pénzügyi eredménye**, jelentősen (20%-ponttal) növekedne a veszteséges gazdaságok száma és a veszteség mértéke is, az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások körében egyaránt.

3.1.2.2. Ágazati eredmény a főbb érintett ágazatokban

Ha a támogatással közvetlenül érintett ágazatok jövedelempozícióját nézzük (17. táblázat), akkor látható, hogy a közvetlen támogatások felére csökkentése esetén **a költségarányos jövedelmezőség minden ágazatban jelentősen csökkenne**, azon túl:

- fontos szántóföldi ágazatok, így a búza és a napraforgó, továbbá a szőlő- és a szilvatermelés, valamint a húsmarhatartás jövedelmezősége a kritikus szint közelébe kerülne (6-8% körül alakulna, vagyis a forgóeszköz-finanszírozás kamatszintje alatt lenne),
- kisebb jelentőségű kalászos gabonaféléken (őszi és tavaszi árpa, triticálé) gyakorlatilag nem képződne jövedelem,
- a rozs- és zabtermelés, valamint a juhtartás (báránynvelés) veszteségessé válna.

A 3.1.2. fejezet bevezető részében már utaltunk arra, hogy a korábbi évhez képest 2006-ban az ágazatok jövedelempozíciója a tesztüzemi adatok szerint kedvezően alakult. Az ágazatok helyzetére vonatkozó intézeti információk kiadványok azonban azt is egyértelműen bizonyítják, hogy az átlagok, így **a 2006. évi átlagadatok mögött is mindkét irányban jelentős eltérések, különbségek mutatkoznak** a jövedelmezőség tekintetében is. A különbség okai nyilvánvalóan sokfélék, így lehetnek szubjektív okok, mint a hozzá nem értés, a rossz gazdálkodás, de lehetnek objektívek is, elsősorban a természeti adottságokkal összefüggésben.

Az ágazatok jövedelempozíciójával kapcsolatban tehát nem a jövedelmezőség általános romlása, hanem **az átlagtól gyengébb teljesítményt nyújtók helyzete igazán nyugtalanító**, vagyis akikenél alacsony az átlaghozam, vagy magas a területegységre jutó termelési költség, esetleg mindkét kedvezőtlen mutató jelentkezik. Az említett ráfordítás-hozam viszonyok kedvezőtlen alakulása inkább a kedvezőtlen adottságú, illetve magasabb termelési kockázatú területeken jelentkezik, melyek jellemzően összefüggő területeket alkotnak hazánk olyan részein, ahol az egyéb megélhetési adottságok sem kedvezőek

Az ágazati eredmény változása a főbb érintett ágazatoknál

Megnevezés	Mértékegység	Ágazati eredmény										Termelési költség	Költségarányos jövedelmezőség	
		teljes támogatással					felére csökkentett támogatással						teljes	felére csökkentett támogatással
		egyéni gazdaságok	társas vállalkozások	összes gazdaság	egyéni gazdaságok	társas vállalkozások	összes gazdaság							
Kukorica	Ft/ha	70 602	59 889	65 235	52 322	41 505	46 903	161 507	40,4	29,0				
Búza	Ft/ha	33 253	20 148	25 837	14 874	1 735	7 439	116 214	22,2	6,4				
Őszi árpa	Ft/ha	21 462	15 769	18 658	3 049	-2 500	316	100 783	18,5	0,3				
Tavaszi árpa	Ft/ha	24 027	18 259	21 518	5 614	-154	3 105	103 400	20,8	3,0				
Rozs	Ft/ha	8 374	46	7 366	-10 039	-18 367	-11 047	71 120	10,4	-15,5				
Zab	Ft/ha	13 553	9 917	12 904	-4 655	-8 496	-5 341	88 602	14,6	-6,0				
Triticálé	Ft/ha	25 059	4 729	19 740	7 411	-13 684	1 893	94 697	20,8	2,0				
Napraforgó	Ft/ha	34 317	19 462	26 456	15 904	1 049	8 043	129 468	20,4	6,2				
Őszi káposztarepce	Ft/ha	43 241	25 287	32 701	24 828	6 874	14 288	124 974	26,2	11,4				
Szőlő	Ft/ha	60 727	11 026	53 482	48 536	-779	41 347	468 943	11,4	8,8				
Alma	Ft/ha	172 791	289 166	215 450	160 580	276 956	203 239	532 882	40,4	38,1				
Meggy	Ft/ha	108 669	253 276	195 348	96 459	241 066	183 138	447 227	43,7	40,9				
Őszibarack	Ft/ha	124 306	255 077	144 661	112 919	242 867	133 146	577 333	25,1	23,1				
Szilva	Ft/ha	93 693	-23 790	38 722	81 482	-36 001	26 512	426 411	9,1	6,2				
Tejelő tehén	Ft/tehén	135 283	143 123	141 654	121 948	114 724	116 078	394 732	35,9	29,4				
Húsmarha	Ft/kg	42,31	14,14	39,73	31,66	-2,62	28,51	355,30	11,2	8,0				
Anyajuttatás, baránynvelés	Ft/anyajuh	963	-3 038	227	351	-3 733	-401	20 319	1,1	-2,0				

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján

Mégjegyzés: Egy tehén után 550 kg értékesített húsmarhával kalkulálva. Az ágazati eredményeknél csak a SAPS és a top-up támogatás van figyelembe véve, ezért az eredmények eltérhetnek az AKI kiadványaiban közölt értékektől

3.2. A mezőgazdaság munkaerőigényének megváltozása, a foglalkoztatás csökkenés gazdasági-szociális következményei

Az nyilvánvaló, hogy a tartósan veszteséges termelés visszahat a mezőgazdaság élőkommunka igényére is. A munkaerőigény várható csökkenését egyrészt abból a feltételezésből megközelítve vizsgáljuk, hogy a veszteséges gazdaságok a veszteséggel érintett ágazataikat megszüntetik, felszámolják, de a gazdaság tovább működik. A másik feltételezés szerint a tulajdonosok megszüntetik az egész veszteséges gazdaságot, mert ha a veszteséges ágazataikat megszüntetik, a megmaradó rész már gazdaságilag nem lenne életképes.

A munkaerőigény csökkenést először ágazati oldalról közelítettük meg, ami azt jelenti, hogy megnéztük a támogatásban részesült gazdaságok támogatással érintett ágazatainak közvetlen élőkommunkaerő igényét, pontosabban annak változását. Veszélyeztetettnek azt a munkaerőigényt tekintettük, amikor a szóban forgó ágazat a közvetlen támogatások 50%-os csökkenése miatt negatív ágazati eredményt mutatna (18. táblázat).

18. táblázat

A közvetlen élőkommunka igény ágazatok szerint

Megnevezés	Ágazati méret, hektár, db*	Munkaerőigény		A támogatott ágazatoknál a veszélyeztetett munkaerőigény			
		egy egységre, óra	összesen, ÉME	%	ÉME	fő**	megoszlása, %
Kukorica	1 165 843	18,4	9 769	44,2	4 315	6 329	14,0
Búza	1 018 982	16,8	7 788	53,1	4 135	6 065	13,4
Árpa	276 484	17,2	2 158	58,0	1 252	1 837	4,1
Rozs	33 307	13,4	203	67,8	138	202	0,4
Zab	65 528	16,4	488	69,9	341	501	1,1
Triticálé	113 419	16,6	857	63,1	541	794	1,8
Napraforgó	566 825	16,5	4 260	54,8	2 335	3 424	7,6
Őszi káposztarepce	181 145	17,5	1 438	59,4	854	1 252	2,8
Silókukorica	77 784	17,1	605	62,1	376	552	1,2
Lucerna	147 853	18,9	1 267	56,3	713	1 046	2,3
Főbb szántóföldi főbb növények összesen	3 647 170	16,7	28 835	52,0	15 001	22 001	48,7
Egyéb szántóföldi növények	561 010	152,2	38 809	20,0	7 762	11 384	25,2
Szőlő	59 835	436,5	11 871	23,0	2 730	4 004	8,9
Gyümölcs	84 066	293,2	11 205	38,0	4 258	6 245	13,8
Növénytermelés összesen			90 720		29 751	43 635	96,5
Tejelő tehén	109 855	94,0	4 695	16,0	751	1 102	2,4
Anyajuh	1 078 618	7,9	3 895	3,0	117	171	0,4
Hízómarha	66 045	34,1	1 024	20,0	205	301	0,7
Állattenyésztés összesen			9 614		1 073	1 574	3,5
Mindösszesen			100 335		30 824	45 208	100,0

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Megjegyzés: * a támogatott terület, illetve állatállomány. ** fő = 1500 óra/év ledolgozott munkaidővel számolva. A táblázat a címének megfelelően csak a közvetlen élőkommunka igényt tartalmazza, így nem tartalmazza sem az irányítás-adminisztráció (általános költségként számba vett), sem pedig a segédüzemi szolgáltatásokon keresztül jelentkező munkaidőt.

Az egyes ágazatoknál a veszteséges ágazati méretek élömunka igénye (a táblázatban „veszélyeztetett munkaerőigény”) közel 31 ezer Éves Munkaerő Egység (ÉME)⁶⁵ lenne. Ha létszám-ban kalkulálunk, vagyis egy átlagos mezőgazdasági foglalkoztatott éves ledolgozott munkaidéjét 1500 munkaórával számoljuk⁶⁶, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy mintegy **45 ezer főfoglalkozású munkaerőnek megfelelő foglalkoztatási lehetősége szűnne meg.** Ennek a veszélyeztetett létszámnak mintegy 96%-a a növénytermelésből kerülne ki.

19. táblázat

A munkaerőigény üzemformák és gazdaságtípusok szerint

Megnevezés		Mértékegység	1	2	3	4	5	6	Összesen
		termelési irányú gazdaságokban							
Egyéni gazdaságok ahol	negatív az adózás előtti eredmény	ÉME	9 631	2 653	1 514	12 111	3 891	13 766	43 565
		gazdaság, db	14 650	2 369	1 323	9 173	2 256	15 705	45 476
	pozitív az adózás előtti eredmény	ÉME	20 338	3 562	2 230	5 764	7 379	10 995	50 268
		gazdaság, db	19 280	2 290	1 867	3 779	3 992	9 430	40 639
	Összesen	ÉME	29 969	6 215	3 744	17 874	11 270	24 761	93 833
		gazdaság, db	33 930	4 660	3 190	12 953	6 248	25 134	86 115
Társas vállalkozások ahol	negatív az adózás előtti eredmény	ÉME	2 935	1 101	3 690	2 742	479	2 322	13 268
		gazdaság, db	1 328	298	260	509	21	244	2 660
	pozitív az adózás előtti eredmény	ÉME	23 335	6 206	7 171	6 675	1 212	18 507	63 106
		gazdaság, db	1 426	141	386	538	181	403	3 074
	Összesen	ÉME	26 270	7 307	10 861	9 417	1 690	20 829	76 374
		gazdaság, db	2 754	439	646	1 047	202	647	5 735
Összes gazdaság ahol	negatív az adózás előtti eredmény	ÉME	12 565	3 754	5 204	14 852	4 370	16 087	56 833
		gazdaság, db	15 977	2 668	1 583	9 683	2 277	15 949	48 137
	pozitív az adózás előtti eredmény	ÉME	43 673	9 768	9 401	12 439	8 590	29 502	113 374
		gazdaság, db	20 707	2 431	2 253	4 317	4 173	9 832	43 713
	Összesen	ÉME	56 239	13 522	14 605	27 291	12 960	45 590	170 207
		gazdaság, db	36 684	5 099	3 836	14 000	6 450	25 781	91 850
A veszélyeztetett munkaerőigény megoszlása termelési irányok között, %	egyéni gazdaság	22,1	6,1	3,5	27,8	8,9	31,6	100,0	
	társas vállalkozás	22,1	8,3	27,8	20,7	3,6	17,5	100,0	
	összes gazdaság	22,1	6,6	9,2	26,1	7,7	28,3	100,0	
A veszélyeztetett munkaerőigény gazdaságtípusok között, %	egyéni gazdaság	76,6	70,7	29,1	81,5	89,0	85,6	76,7	
	társas vállalkozás	23,4	29,3	70,9	18,5	11,0	14,4	23,3	
	összes gazdaság	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Termelési irány: 1. Árúnövény-termelés; 2. Állattenyésztés I (tömegetakarmány-fogyasztó állatok); 3. Állattenyésztés II (abrafogyasztó állatok); 4. Ültetvényes termelés; 5. Zöldségtermesztés; 6. Vegyes mezőgazdasági termelés.

Megjegyezzük, hogy a gyepgazdálkodás csökkenő munkaerőigényét részletesebben nem vizsgáltuk, bár nyilvánvalóan a két leginkább érintett állattenyésztési ágazat (húsmarha, juhtartás)

⁶⁵ Éves Munkaerő Egység (ÉME): a magyarországi tesztüzemi rendszerben 2200 óra ledolgozott munkaidőnek felel meg (A KSH 1800 munkaórával számol, amely az Unióban az ÉME alsó, még alkalmazható határa.)

⁶⁶ A mezőgazdaságban egy főfoglalkozású munkaerő által jellemzően ledolgozott munkaidő.

romló gazdasági pozíciója is hátrányosan befolyásolja a gyephasználatot. A gazdaságok reakciója tekintetében azonban ennek ellenére bizonytalanok vagyunk, hiszen feltehetően a támogatások 50 százalékos csökkentése esetén is „megéri” a gyepet kultúrállapotban tartani, mivel a támogatás elnyerésének ez a nem túl szigorú feltétele, akár egyetlen gyomkaszállással is teljesíthető.

A munkaerőigény változásának **üzemi oldalról való megközelítése** a 19. táblázatban látható.

A táblázatban a mezőgazdaság 2006. évi élők munkafelhasználását mutatjuk be, gazdasági szinten, gazdálkodási formák és a gazdaságok termelési iránya szerint. Veszélyeztetettnek nevezük azt az élők munkafelhasználási igényét (ledolgozható munkaidőt), amely olyan gazdaságokban jelentkezne (gazdasági szinten, tehát nem csak a támogatással érintett ágazatok közvetlen élők munkafelhasználásával számolva), ahol az adózás előtti eredmény negatív előjelű, vagyis veszteséget mutat.

A hivatkozott táblázat szerint közel 57 ezer ÉME jut a negatív előjelű adózás előtti eredményt felmutató gazdaságokra, vagyis **a mezőgazdaság munkaerőigénye kerekén egyharmadával csökkenne**, ha a támogatások 50 százalékos csökkenése esetén a veszteséges gazdaságok megszűnének. Ha az előbbieket létszámban kalkuláljuk, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy **mintegy 83 ezer fő, főfoglalkozású mezőgazdasági munkaerővel** egyenértékű munkaerő elveszíténé a mostani munkalehetőségét.

A munkaigényes ágazatok gazdálkodási formák szerinti megoszlásának különbségei miatt (a szőlő-, a gyümölcs- és zöldségtermelés túlnyomórészt az egyéni gazdaságok ágazatai) **a munkaerőigény csökkenésének nagyobb hányada, 76,7%-a az egyéni gazdaságokra jutna!** Az egyéni gazdaságok foglalkoztatási veszélyeztetettsége a zöldségtermesztés (89%) és egyes mezőgazdasági termelés (85,6) főprofilú gazdaságokban kimagasló.

A munkaerőigény csökkenése **az üzemek termelési iránya szerint nézve** az egyéni és társas vállalkozások között lényeges eltérést mutat, elsősorban az említett munkaigényes ágazatok eltérő súlya miatt. Egyéni gazdaságoknál a munkaerőigény csökkenés zöme (81,5%) a egyes mezőgazdasági termelést folytatókra (31,6%), az ültetvényes gazdaságokra (27,8%) és az árunövény-termelőkre (22,1%) jut. Társas vállalkozások közül legjelentősebb munkaerő kibocsátók (az első három együtt 70,6%) az abrakfogyasztó állatokat tartó állattenyésztők (27,8%), az árunövény-termelők (22,1%) és ültetvényes gazdálkodást folytatók (20,7%) lennének.

Természetesen, mint ahogy korábban kifejtettük, a közölt számok a munkaidő alapján kalkulált létszám adatok. Valójában **az érintettek száma jóval magasabb lesz**, és mint kereseti lehetőség nem csak mezőgazdasági foglalkozásúakat és az aktív korúakat érinti hátrányosan. A mezőgazdaság-nak közismerten jelentős a szezonális munkaerőigénye, amit igen jelentős részben a más nemzetgazdasági ágakban foglalkoztatott aktív korúak és nyugdíjasok elégítenek ki személyes jövedelmük kiegészítésére.

A közvetlen támogatások csökkenése miatt jelentkező munkaerő kibocsátással kapcsolatos problémák kezelése összetett feladat, és társadalmi ügy, melynek lennének szervezési-adminisztrációs tennivalói és még inkább lenne költségvonzata is.

A mezőgazdasági termelés miatt kieső bevételek pótlása az egyes településeken, térségekben más gazdasági tevékenységgel részben, vagy esetleg egészben pótolható, ehhez képest jóval kisebb annak az esélye, hogy a mezőgazdálkodás szervezeti keretéből kikerült munkaerő – kor- és képzettségi sajátosságai miatt – munkalehetőséget talál.

A kieső munkaerő további sorsát illetően több változat kombinációja valószínűsíthető. Becslésünk szerint – a korábbi nagy leépülések arányszámaira, a vidéki népesség alacsony mobilitási képességére is tekintettel – az érintetteknek csak **mintegy 20%-a találna munkát olyan rövid időn belül**, hogy ellátásuknak komolyabb költségvonzata nem lenne. Ez a munkaerő állomány veszteséges gazdaságok munkaerő kibocsátásából (83 ezer fő) országosan 16,6 ezer főt jelentene.

A korstruktúra alapján feltételezhető, hogy az érintettek mintegy 30%-a (25 ezer fő) – esetleg kedvezményrel – **nyugdíjjogosult** lenne, amely a nyugellátás költségeit 3-5 éven keresztül évente 20 milliárd forinttal⁶⁷ növelné.

A munka nélkül maradók 30%-a (16,6 ezer fő) munkaalkalomra várna, amíg lehet, és **munkanélküli járadékot**⁶⁸ venne igénybe, ez 1-3 évig – avval is számolva, hogy egy részük időlegesen találna munkalehetőséget – közel 8 milliárd forinttal terhelné meg a költségvetést.

A kieső munkaerő egyötöde (25 ezer fő) – leginkább az alacsony szakképzettsége és a gazdaságilag fejletlen térségben lévő lakóhelye miatt – **elhelyezkedni sem tudna és nyugellátásra sem lenne jogosult**. Ez a réteg rendszeres szociális segélyezésre szorulna⁶⁹, amelynek költségvonzata 4-6 éven keresztül évi 5 milliárd forintra tehető.

Megnövekednének a **rendkívüli szociális segélyek és a közgyógyellátás** iránti igények is, ami a becslésünk szerint 5-7 éven keresztül további mintegy 2 milliárd forintba kerülne évente.

Összességében ezek **az ellátás közvetlen költségei éves szinten akár 34 milliárd forint, bár az évek múlásával csökkenő költséget jelentenének**, amelyhez esetenként még járulékos költségek, vagy kieső bevételek is társulhatnak (például: elmaradt SZJA, TB befizetés, gyermekjóléti, iskoláztatási támogatások). Így az első években az összes ellátási költség és elmaradt bevétel együttesen megközelítően 40 milliárd forint lenne, ami a „megtakarított agrártámogatásnak” csaknem a felét (44%) elvinné!

3.3. Regionális aspektusok, különös tekintettel a kritikus helyzetű kistérségekre

Tanulmányunk 2.2.3. fejezete viszonylag részletesen tárgyalja országunk fejlettségének, a foglalkoztatás, a szociális problémák és egyéb jellemzőinek területi-regionális vetületét, a lehetőségek keretei között kistérségi szinten is. Nem öncélúan, hanem azért, hogy ráirányítsuk a figyelmet azokra a térségekre (statisztikai régiókra, megyékre, kistérségekre), melyek fontos gazdasági-megélhetési mutatók vonatkozásában már ma is – és régóta – kritikus helyzetben vannak. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy ha jelentkezik bármilyen esemény, mely negatív társadalmi-gazdasági hatásokkal jár, az **a prosperáló településeket és régiókat kevésbé érinti**, mint azokat, melyek hasonló problémával (szegényes gazdasági potenciál, munkanélküliség, alacsony kereseti szint, szegénység, elvándorlás) már most is küzdenek.

Mint jeleztük, a **nagy számú stagnáló és lemaradó kistérség** egyik, talán legnagyobb gondja, egyben más bajok főforrása is, hogy nincs megfelelő gazdasági bázisuk. Ha ez a most sem elégséges gazdasági bázis bármilyen ok miatt erodálódik, **tovább romlik népességeltartó képességük**, és

⁶⁷ A mezőgazdaságból nyugdíjazottak átlagos nyugdíja 65 ezer Ft/fő/hó, éves szinten 780 ezer Ft. (Hazánkban az átlag-nyugdíj 78 ezer Ft/fő/hó)

⁶⁸ Az ÁFSZ információja szerint a munkanélküli járadék átlagos összege 40 ezer Ft/fő/hó, amely évente 480 ezer Ft.

⁶⁹ A rendszeres szociális segély összege 24 ezer Ft/fő/hó, évente 288 ezer Ft.

jelentkeznek annak járulékos negatív hatásai is, leginkább a növekvő munkanélküliség és a szociális feszültségek, a romló népesség-összetétel és korstruktúra, a falvak elnéptelenedése.

Országos szinten a mezőgazdasági közvetlen támogatások felére csökkentése mintegy 99,2 milliárd forint bevételkiesést jelentene. Ha megnézzük a bevételkiesés térségtípusok szerinti megoszlását, látható, hogy **ennek 35,3%-a, azaz 35 milliárd forint** a minden mutató tekintetében igen kedvezőtlen helyzetű **stagnáló és lemaradó kistérségeket érintené** (20. táblázat).

20. táblázat

Kieső támogatás a különböző gazdasági fejlettségű kistérségekben

Megnevezés (kistérségek)	Egyéni gazdaságok		Társas vállalkozások		Összes gazdaság	
	milliárd Ft	megoszlás %	milliárd Ft	megoszlás %	milliárd Ft	megoszlás %
Dinamikusan fejlődő	6,55	12,5	7,07	15,1	13,62	13,7
Fejlődő	7,61	14,6	7,43	15,8	15,04	15,2
Felzárkózó	17,45	33,4	18,10	38,6	35,55	35,8
Stagnáló	10,43	20,0	7,88	16,8	18,31	18,5
Lemaradó	10,18	19,5	6,47	13,8	16,65	16,8
Kistérségek összesen	52,22	100,0	46,96	100,0	99,18	100,0

Forrás: MVH adatok alapján

Ebben az esetben egyébként nem egyszerűen bevételkiesésről, vagy a gazdálkodók jövedelemvesztéséről beszélhetünk, mivel a gazdaságok felében épp ez a bevétel teremti meg annak a feltételét, hogy **szerény személyes jövedelmek mellett talpon maradhassanak**. Ha a veszteséges gazdaságok tevékenységüket felszámolják, különösen a stagnáló és lemaradó kistérségekben – tekintettel a 2.2.3 fejezetben részletesen tárgyalt kedvezőtlen feltételekre – **nem látunk arra reális esélyt, hogy ezt a gazdasági- és egyben foglalkoztatási kapacitást más gazdasági tevékenységek helyettesítsék**. A más gazdasági tevékenységek és a népesség számára nem vonzó feltételeket az előnytelen népesség összetétel (kor, képzettség, hátrányos helyzetű és segélyeken tengődők magas aránya, deviancia), az infrastruktúra, a lakhatási feltételek, egyszerűen a nem vállalkozásbarát környezet jelenti.

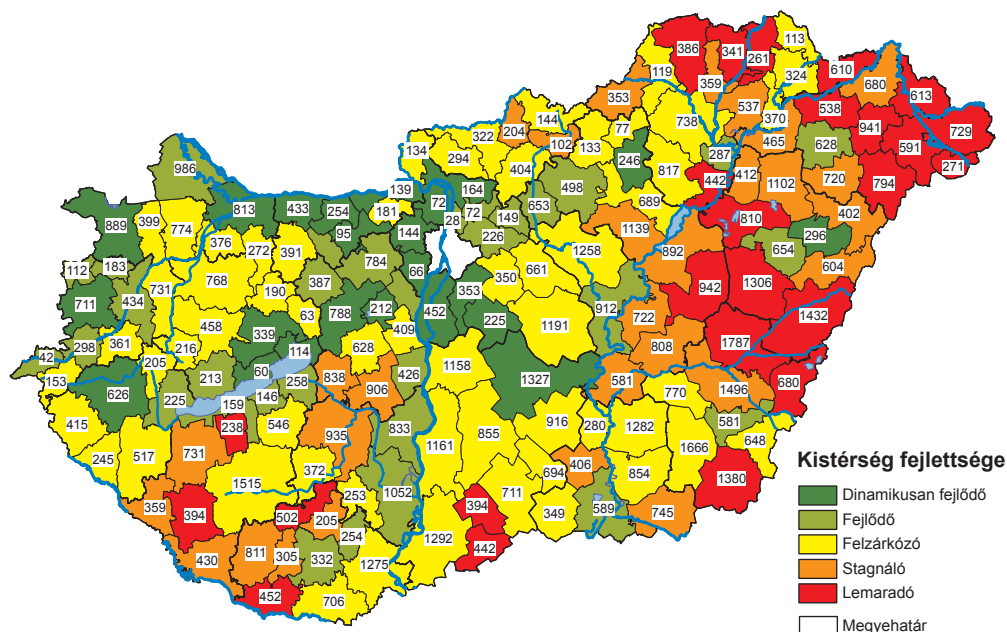
Ismét megemlítjük, hogy a stagnáló és a lemaradó kistérségekben a munkanélküliek aránya 11-14%, amely kétszerese az országos átlagnak, és közel ötszöröse a dinamikusan fejlődő kistérségek mutatójának. A fejletlenebb kistérség típusok rovására jelentős – 10%-pontnyi – különbség mutatkozik a tartós munkanélküliség terén, ahol a munkanélküliek több mint fele (53%-a) fél éven túl sem talál munkát. A lemaradó kistérségek népességéből az országos átlaghoz mérten 3,5-szer többen (10 000 lakosból 550-en) részesülnek rendszeres szociális segélyben. Az említett mutatók elmaradottsága rendre az Észak-Magyarországi, az Észak -, és a Dél-alföldi régiót, valamint a Dél-Dunántúl mostohább kistérségeit jellemzi (példaként: Abaúj-Hegyközi, Bodrogközi, Encsi, Csengeri, Fehérgyarmati, Vásárosnaményi, Mezőkovácsházai, Sarkadi, Sásdi, Sellyei, Szigetvári kistérségek).

Mivel a stagnáló és lemaradó kistérségek térben eléggé összefüggően helyezkednek el (25. ábra), arra számíthatunk, hogy **a fejlett és kevésbé fejlett térségek (kistérségek) közötti különbségek felerősödnek**.

Egyébként a kisebb kiterjedésű stagnáló és lezakaró kistérségek évente félmilliárd forint körüli, a nagyobbak 1-1,5 milliárd forint körüli bevételtől esnének el.

25. ábra

Kieső támogatás kistérségenként, a kistérségek fejlettsége szerint

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján

Megjegyzés: A kieső támogatás millió forintban

A foglalkoztatási feszültségek is tovább éleződnének, mivel a veszteséges ágazatok csökkenő közvetlen élómunka igényének 38,9%-a, **csaknem 18 ezer fő a lemaradó és a stagnáló kistérségekben jelentkezne** (21. táblázat, 26. ábra).

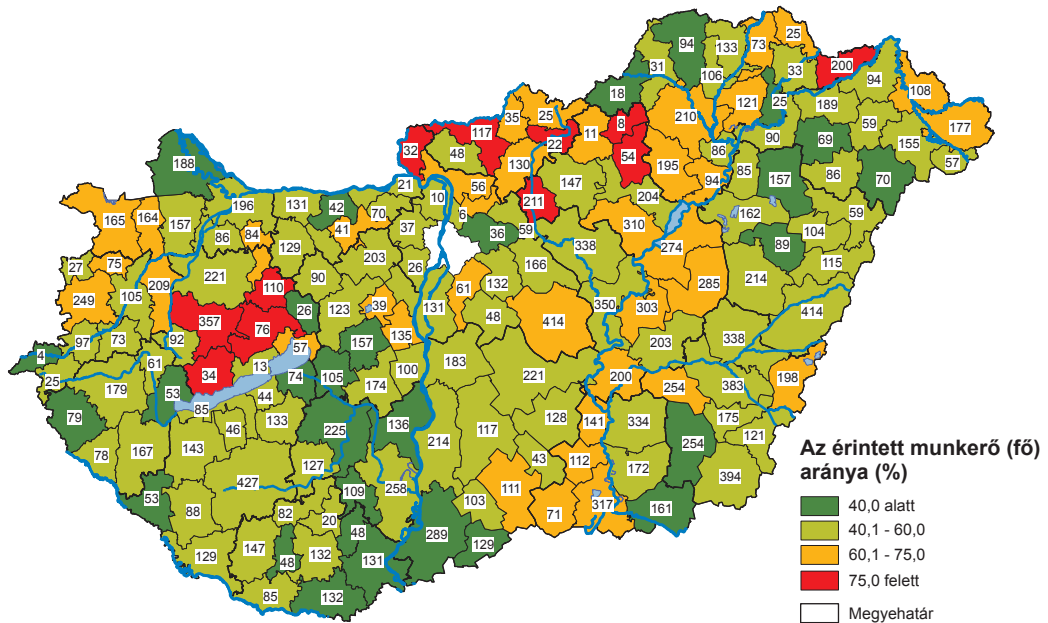
21. táblázat

A közvetlen élómunka igény változása az érintett ágazatokban a különböző gazdasági fejlettségű kistérségekben

Megnevezés (kistérségek)	Munkaerőigény összesen, ÉME	Ebből: a veszélyeztetett munkaerőigény		
		megoszlása, %	ÉME	fő
Dinamikusán fejlődő	11 537	11,3	3 468	5 086
Fejlődő	14 230	14,6	4 511	6 616
Felzárkózó	34 904	35,3	10 866	15 936
Stagnáló	19 365	18,8	5 783	8 481
Lemaradó	20 299	20,1	6 197	9 089
Kistérségek összesen	100 335	100,0	30 824	45 208

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Kieső munkaerőigény a támogatással közvetlenül érintett főbb ágazatokban kistérségenként

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján

Az ábrán az is látszik, hogy számos kistérségben a támogatásban részesülő ágazatok élőmunka igénye 60%-kal, vagy még nagyobb mértékben csökkenne.

Ha üzemi szinten, azaz nem csak a közvetlen élőmunka igénnyel számolunk (vagyis a 19. táblázat szerinti 83 ezer fővel kalkulálunk), akkor természetesen minden kistérségben még jelentősebben csökken a mezőgazdasági munkaerőigény, **a lemaradó és a stagnáló kistérségekben mintegy 32 ezer fős teljes munkaidős létszámnak megfelelő ledolgozható munkaidő kiesésével számolhatunk.**

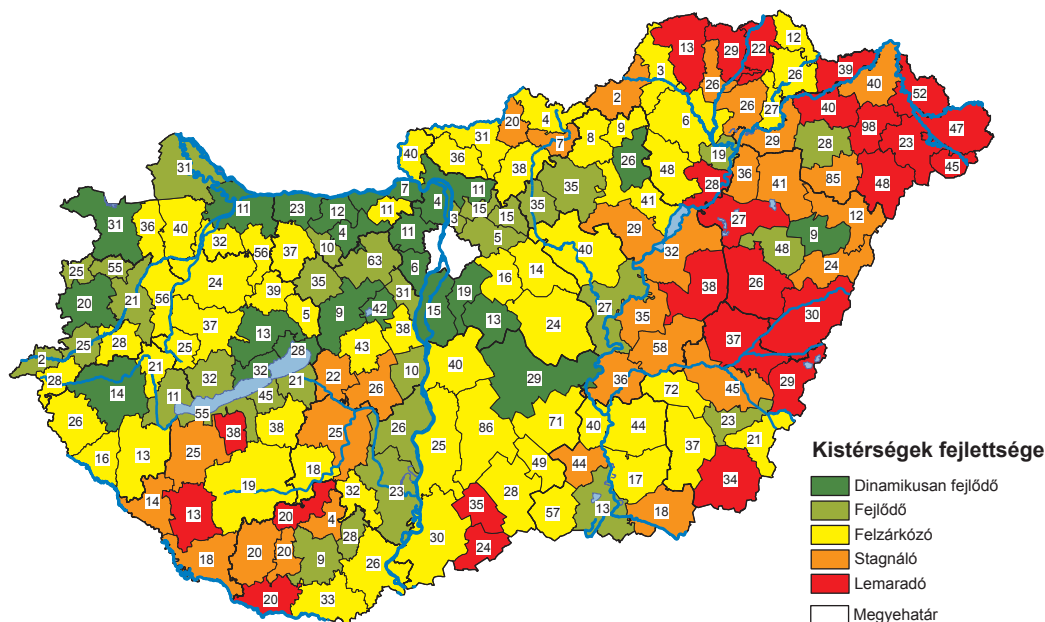
A gazdaságilag elmaradott, de jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkező kistérségekben hagyományosan magas a mezőgazdaság foglalkoztatási részesedése, tehát a mezőgazdálkodás visszaszorulása kritikus munkaerő-piaci helyzetet teremt. Különösen érinti ez a Dél-Alföld Bácsalmási és Jánoshalmi, Mezőkovácsházai kistérségeit, ahol a foglalkoztatottak egynegyede a mezőgazdasági munkaerő. Nem sokkal jobb a helyzet az Észak-Alföld lemaradó kistérségeiben sem (Balmazújvárosi, Berettyóújfalui, Püspökladányi, Csengeri, Mezőcsáti kistérségek), valamint a Dél-Dunántúl Sásdi, Sellyei, Enyingi, Szigetvári, Barcsi, Tamási kistérségeiben sem.

Biztosra vehető, hogy ezekben a lemaradó és stagnáló kistérségekben **sokkal rosszabbak lesznek a mezőgazdálkodásból kikerülő munkaerő elhelyezkedési esélyei** ahhoz képest, mint amit 2.2. fejezetben a várható országos helyzetről vázoltunk. Elsősorban azért, mert kevés a helyi munkalehetőség, a mobilitási képesség pedig minimális, sőt a hátrányos helyzetű néprétegek aránya is általában magasabb. Vagyis arra számíthatunk, hogy **elsősorban a szociális ellátásra szorulóknak egyébként is jelentős száma gyarapodik majd.**

A 27. ábrán egyébként jól kirajzolódnak azok a kistérségek (barna és vörös színezésűek), ahol a jelenlegi munkanélküliség magas és mezőgazdaság munkaerő kibocsátása az egyébként is magas munkanélküliség számottevő emelkedésének veszélyét sejteti.

27. ábra

A munkanélküliség relatív növekedésének veszélye a kistérségek fejlettsége szerint

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján

Megjegyzés: 100 fő munkanélkülire (2005. évi adat) jutó mezőgazdasági munkaerő kibocsátás

A regionális hatásokkal összefüggésben szólunk **az ültetvényes gazdálkodás csökkenő élőmunka igényéről** is, hiszen – mint ahogyan a 2.1.2. fejezetben kifejtettük (az 5. táblázatban és 5. ábrán is szemléltetve) – az ültetvényes gazdálkodás szorosan kötődik hagyományos termőhelyekhez, jórészt az Észak- és a Dél-Alföldön, továbbá Észak-Magyarországon. Azt is tisztáztuk, hogy az ültetvényes gazdálkodásnak kimagasló szerepe van a gazdasági-társadalmi szempontból kritikus helyzetű Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Heves megyékben, továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén, Somogy és Tolna megyék egyes kistérségeiben, illetve még a Balaton északi partján elterülő településeken is. A munkaerőigény csökkenése becslésünk szerint mintegy **10 ezer fő munkaidő teljesítményének megfelelő munkaidőt** jelent, melynek **nagyobb hányadát alkalmi munkavállalók szenvedik el**, akik számára alkalmi kereseti lehetőséget jelent az ültetvényes gazdálkodás a metszés, a zöldmunkák és betakarítás idején. A foglalkoztatási feszültség ennek következtében tovább erősödik a Nyírségben, a Duna-Tisza közti tanyavilágban, kisebb mértékben pedig az úgynevezett történelmi borvidékeinken.

A közvetlen élőmunka igény változása az érintett ágazatokban megyénként, régióként

Megnevezés	Munkaerőigény összesen, ÉME	Ebből: veszélyeztetett munkaerőigény		
		megoszlása, %	ÉME	fő
Budapest	314	0,2	57	84
Pest	5 406	5,9	1 824	2 675
Közép-Magyarország	5 720	6,1	1 881	2 759
Fejér	4 058	4,3	1 338	1 962
Komárom-Esztergom	1 631	1,7	521	764
Veszprém	2 935	3,5	1 074	1 575
Közép-Dunántúl	8 624	9,5	2 933	4 301
Győr-Moson-Sopron	3 452	3,8	1 163	1 706
Vas	2 582	3,0	921	1 351
Zala	1 770	2,1	650	953
Nyugat-Dunántúl	7 805	8,9	2 734	4 009
Baranya	4 339	3,8	1 179	1 729
Somogy	4 029	4,4	1 360	1 994
Tolna	3 312	3,1	959	1 407
Dél-Dunántúl	11 680	11,3	3 498	5 130
Borsod-Abaúj-Zemplén	5 986	6,5	2 007	2 944
Heves	5 132	5,2	1 606	2 356
Nógrád	1 813	1,8	561	823
Észak-Magyarország	12 931	13,5	4 174	6 122
Hajdú-Bihar	7 247	6,1	1 894	2 778
Jász-Nagykun-Szolnok	5 722	6,6	2 036	2 986
Szabolcs-Szatmár-Bereg	15 756	14,0	4 328	6 348
Észak-Alföld	28 725	26,8	8 258	12 112
Bács-Kiskun	13 610	11,5	3 546	5 200
Békés	6 466	7,1	2 182	3 200
Csongrád	4 773	5,3	1 619	2 375
Dél-Alföld	24 850	23,8	7 346	10 775
Összesen	100 334	100,0	30 824	45 208

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

3.4. A természeti környezettel összefüggő hatások

Tanulmányunk 2.1.1. fejezetében viszonylag részletesen foglalkoztunk a mezőgazdasági földhasználattal, megállapítva, hogy országunk területének kiugróan magas hányada mezőgazdasági hasznosítású, melyen jórészt olyan intenzitású termelés folyik, mely nem károsítja a biodiverzitást, a vidékfejlesztési források keretéből támogatott agrárkörnyezeti intézkedésekkel elősegíti az érzékeny természeti területek (ÉTT) és más területeken a természeti értékek megőrzését, mintegy 2 millió hektárral (ebből 700 ezer hektár erdő, félmillió hektár pedig gyepek) az európai Natura 2000 hálózat része. A gazdaságilag fejlettebb országokhoz képest viszonylag mérsékelt a mezőgazdasági

eredetű környezetterhelés, ugyanakkor dombvidéki területeinken számottevő a vízerózió, a homokfelszíni területeinken pedig a széléroziós kártétel, a műtrágyahasználat nagy területeken talajsavanyodást okoz. A viszonylagos „földbőség” miatt mezőgazdaságunk nem kényszerül a környezet kizsárolására, a támogatási rendszer különböző előírásai pedig kifejezetten megakadályozzák a környezet kizsárolását, és környezetkímélő gazdálkodásra ösztönöznek. Mindezekkel együtt **mezőgazdaságunk és természeti környezetének kapcsolatát a kiegyensúlyozottság jellemzi.**

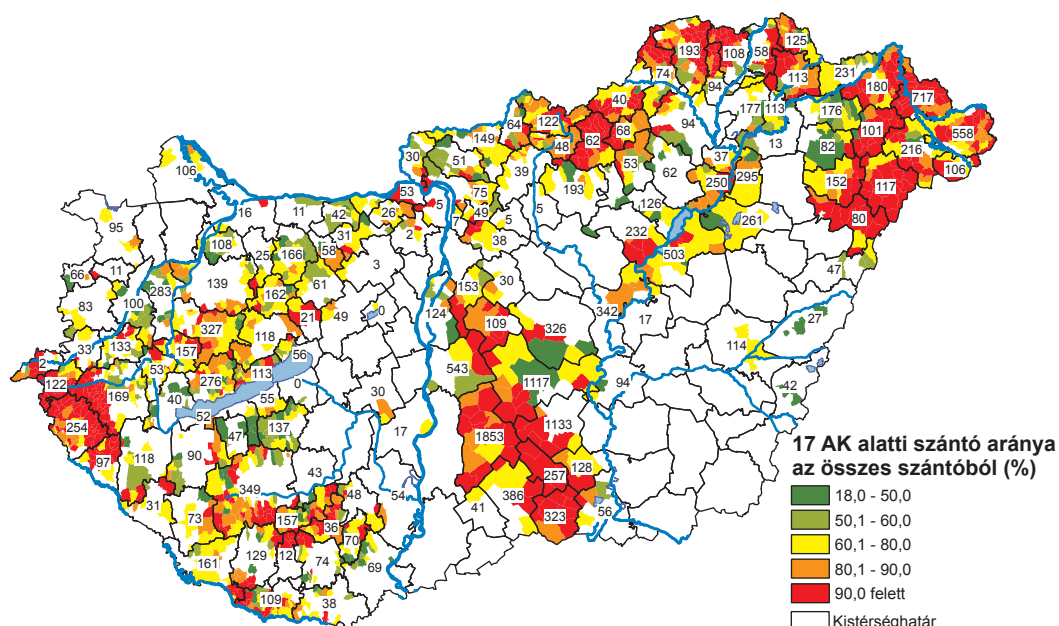
A talajminőség tekintetében jelentős különbségeket találunk az országban, térben is jól körülhatárolhatóak a **kedvezőtlenebb adottságú** területeink, ahol egyébként más nemzetgazdasági ágak növekedési esélyei is általában kedvezőtlenek. Vannak olyan **marginális területeink** is (erózió, ár- és belvízveszély, nagyon gyenge minőség, vagy egyéb okok miatt bizonytalan a ráfordítások megtérülése), ahol a termelés gazdasági nézőpontból igen kockázatos, ezért **magas a műveletlen területek aránya**, elsősorban gyeperős és szántó művelési ágban. Ezek a műveletlen területek elsősorban növény-egészségügyi fertőzési források, amelyeken egyébként gyorsan teret hódítanak invazív növényfajok.

A támogatások csökkentése egyértelműen megnöveli a marginális területek mennyiségét, elsősorban a gyengébb földminőségű (kedvezőtlen adottságú) területeken. Ehhez kapcsolódva azt is meg kell jegyezni, hogy ezeken a gyenge minőségű területeken általában nehezebb alternatívát találni a konkrét földhasználatra (a veszteséges tevékenység kiváltására), mint jobb földeken.

Becslésünk szerint a **kedvezőtlen adottságú területeken** a támogatásokkal érintett ágazatokban **közel 20 ezer fős közvetlen munkaerőigény csökkenés** számszerűsíthető (23. táblázat).

28. ábra

A szántó minősége alapján kedvezőtlen adottságú területeken a mezőgazdaság közvetlen munkaerőigényének csökkenése, kistérségek szerint (fő)

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Megjegyzés: Kedvezőtlen adottságúaknak tekintve azokat a településeket, ahol a szántó egy hektárra jutó aranykorona értéke 17-nél kevesebb.

A közvetlen munkaerőigény változása az érintett ágazatokban a szántó minősége alapján kedvezőtlen adottságúnak nevezhető területeken

Megnevezés	Munkaerőigény összesen, ÉME	Ebből: veszélyeztetett munkaerőigény		
		ÉME	fő	megoszlás, %
Budapest	-	-	-	-
Pest	2 355	650	954	4,8
Közép-Magyarország	2 355	650	954	4,8
Fejér	393	97	143	0,7
Komárom-Esztergom	967	228	335	1,7
Veszprém	1 874	934	1 369	7,0
Közép-Dunántúl	3 234	1 259	1 847	9,4
Győr-Moson-Sopron	270	274	402	2,0
Vas	642	568	833	4,2
Zala	909	498	730	3,7
Nyugat-Dunántúl	1 821	1 340	1 965	10,0
Baranya	1 394	473	694	3,5
Somogy	2 092	679	996	5,1
Tolna	244	111	163	0,8
Dél-Dunántúl	3 729	1 263	1 852	9,4
Borsod-Abaúj-Zemplén	4 322	1 207	1 770	9,0
Heves	1 893	504	739	3,8
Nógrád	1 052	323	474	2,4
Észak-Magyarország	7 267	2 034	2 983	15,2
Hajdú-Bihar	2 606	484	710	3,6
Jász-Nagykun-Szolnok	1 587	652	956	4,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	14 954	1 649	2 418	12,3
Észak-Alföld	19 146	2 785	4 085	20,8
Bács-Kiskun	10 070	3 633	5 329	27,1
Békés	824	107	156	0,8
Csongrád	1 493	345	507	2,6
Dél-Alföld	12 387	4 085	5 992	30,4
Összesen	49 938	13 416	19 677	100,0

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Megjegyzés: Kedvezőtlen adottságúaknak tekintve azokat a településeket, ahol a szántó egy hektárra jutó aranykorona értéke 17-nél kevesebb.

A kedvezőtlen adottságú területek elhelyezkedése miatt a munkaerőigény csökkenés – az összes csökkenés megoszlása alapján – különösen érzékenyen érinti a Dél-Alföld régióban Bács-Kiskun megyét (27,1%-a), az Észak-Alföld régióban pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét (12,3%).

A 28. ábrán kistérségenként ábrázoltunk az átlagosnál gyengébb minőségű szántók arányát, és kistérségenként a hozzájuk tartozó kedvezőtlen adottságú területeken a közvetlen élőmunka igény

csökkenést. Azok a megállapítások, melyeket a megyei adatok alapján tettünk, a hivatkozott ábra alapján térben finomodnak. Van néhány kistérség (a Duna-Tisza közén és a Nyírségben), ahol kiugróan magas – 80-90%, vagy azt meghaladó – az átlagnál gyengébb minőségű szántók aránya és sok a közvetlen élőlombosítás igény csökkenése is.

24. táblázat

**A közvetlen munkaerőigény változása az érintett ágazatokban
a kedvezőtlen adottságú területeken**

Megnevezés	Munkaerőigény összesen, ÉME	Ebből: veszélyeztetett munkaerőigény		
		ÉME	fő	megoszlás, %
Budapest	156	17	25	0,2
Pest	983	314	461	3,4
Közép-Magyarország	1 139	332	486	3,6
Fejér	799	258	379	2,8
Komárom-Esztergom	174	48	70	0,5
Veszprém	1 777	687	1 007	7,5
Közép-Dunántúl	2 750	992	1 455	10,9
Győr-Moson-Sopron	774	225	329	2,5
Vas	1 433	483	709	5,3
Zala	555	206	302	2,2
Nyugat-Dunántúl	2 762	914	1 340	10,0
Baranya	631	191	280	2,1
Somogy	348	105	154	1,1
Tolna	197	27	39	0,3
Dél-Dunántúl	1 175	322	473	3,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 605	461	676	5,0
Heves	1 256	477	700	5,2
Nógrád	289	90	131	1,0
Észak-Magyarország	3 150	1 028	1 507	11,2
Hajdú-Bihar	3 341	898	1 316	9,8
Jász-Nagykun-Szolnok	3 394	1 241	1 821	13,6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1 278	408	599	4,5
Észak-Alföld	8 014	2 547	3 736	27,9
Bács-Kiskun	6 429	1 590	2 332	17,4
Békés	2 863	963	1 412	10,5
Csongrád	1 216	458	671	5,0
Dél-Alföld	9 712	3 011	4 416	32,9
Összesen	28 702	9 145	13 413	100,0

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján.

Megjegyzés: Az ÚMVP szerint kedvezőtlen adottságú területeken.

Az ÚMVP szerint a kedvezőtlen adottságú területek lehatárolása több tényező (nem csak természeti adottság) mérlegelésével történt (sokak által vitatottan). Az ÚMVP szerint nézve az élő-

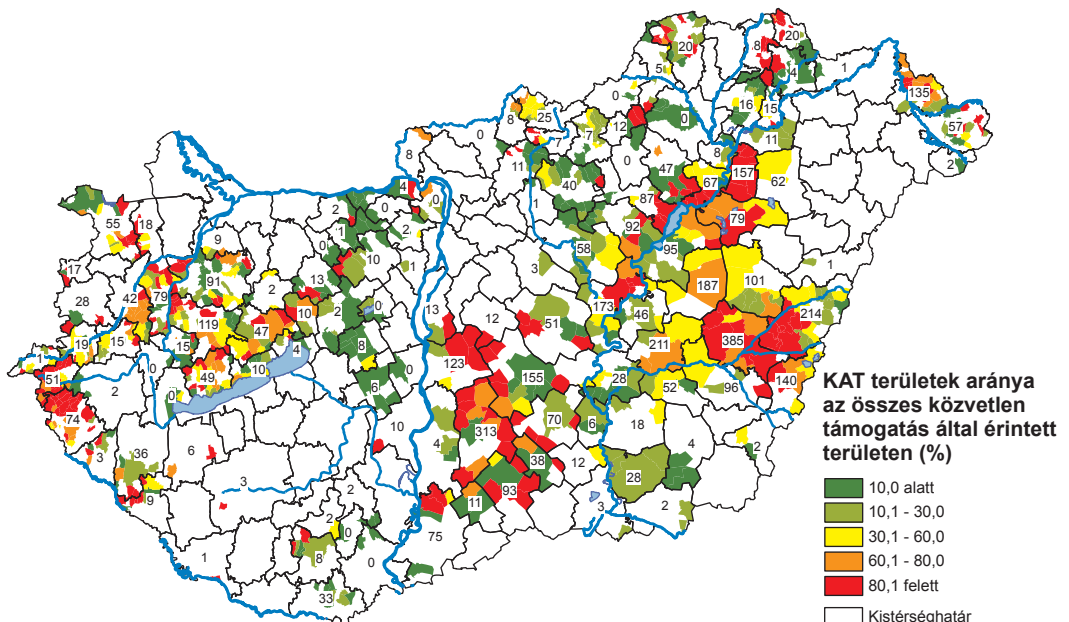

munka igény csökkenése „csak” mintegy 13 ezer fővel érinti a kedvezőtlen adottságú területeket. Régiók szintjén a megoszlás hasonló képet mutat, mint az átlagosnál gyengébb minőségű szántók szerinti lehatároláskor, megyék szerint azonban már jelentős az eltérés (24. táblázat).

A leginkább érintett Bács-Kiskun megye (17,4%), majd Jász-Nagykun-Szolnok (13,6%) és Békés megye (10,5) következik. A kistérségek szerinti feldolgozás (29. ábra) ebben az esetben is árnyalja a képet.

29. ábra

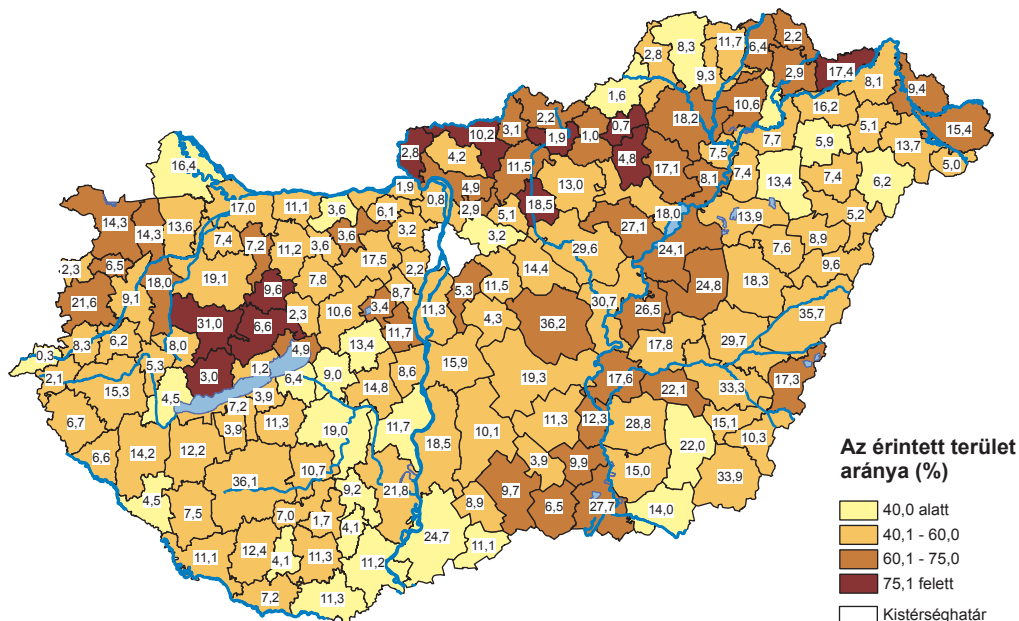
A közvetlen élőlomunka igény csökkenése a kedvezőtlen adottságú területeken

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján, az ÚMVP területi lehatárolása szerint

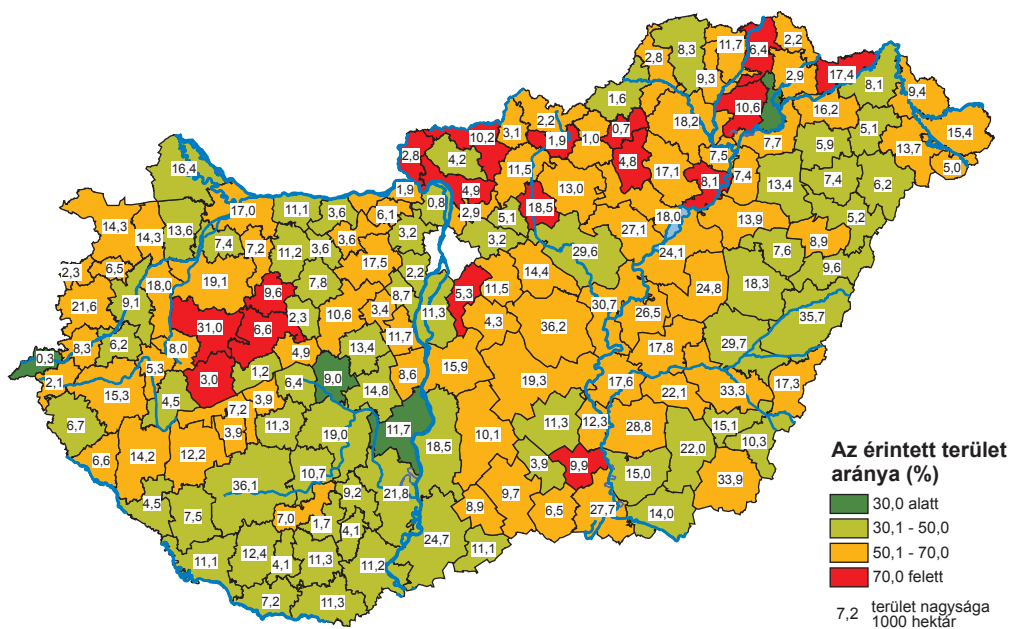
A tesztüzemi adatok alapján számított jövedelemmutatók (ágazati eredmény, fedezeti összeg) az egyes kistérségekben nagyon eltérő értékeket mutatnak. Mint a módszertani részben leírtuk, ezek a kistérségi szintre a tesztüzemi adatokból előállított jövedelemmutatókat inkább csak nagyságrendek érzékeltetésére használjuk. Arra biztosan jók, hogy ráirányítsák a figyelmet azokra a kistérségekre, ahol **komolyan kell venni**, hogy a közvetlen támogatások felére csökkentése esetén nagy területen megszűnhet a szántóföldi művelés, és nem mellesleg ezeknek a területeknek a hasznosítására a gyakorlatból nem találunk ésszerű megoldást.

A veszteségesen hasznított szántók aránya és területe kistérségenként csökkentett támogatás esetén

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján, a terület 1000 hektárban.

A szántóföldi növénytermelés fedezeti összegének alakulása csökkenő támogatás hatására, kistérségenként

Forrás: Tesztüzemi adatok alapján

3.5. A mezőgazdaság kibocsátása, a termékkínálatra gyakorolt hatás

Ha feltételezzük, hogy a felére csökkentett támogatás miatti veszteséges tevékenységüket a gazdaságok megszüntetik, akkor a 25. táblázat szerinti hozamkieséssel számolhatunk a 2006. évi mennyiségekhez képest.

25. táblázat

Hozamkiesés a főbb érintett ágazatokban

Megnevezés	Kieső hozam, tonna			2006. évi hozamhoz képest, %
	egyéni gazdaságoknál	társas vállalkozásoknál	összes gazdaságban	
Kukorica	2 043 815	1 468 207	3 512 021	42,4
Búza	1 129 640	1 072 392	2 202 032	50,3
Árpa	326 989	261 844	588 833	54,8
Rosz	39 932	17 409	57 342	58,1
Zab	88 541	28 247	116 788	77,4
Triticálé	184 329	59 131	243 460	55,3
Napraforgó	409 716	276 768	686 484	58,1
Őszi káposztarepce	113 082	142 942	256 024	75,7
Silókukorica	270 834	1 097 433	1 368 267	53,2
Lucerna	232 839	177 306	410 145	57,0
Szőlő	105 777	11 753	117 530	23,0
Alma	145 350	48 450	193 800	38,0
Meggy	10 296	5 544	15 840	33,0
Őszibarack	8 352	6 048	14 400	30,0
Szilva	3 080	5 720	8 800	22,0
Tehéntej (1000 liter)	56 037	113 772	169 808	9,4
Húsmarha (hízóbika)	5 429	116	5 545	16,7
Vágójuh	232	4	236	1,1

Forrás: Tesztüzemi adatok, Idősoros éves adatok, KSH és Vágóhidak vágási statisztikája (AKI) alapján, AKI.

Legkisebb kieséssel a tehéntej termelésben és a vágójuh termeléssel számolhatunk (1-9% körüli), az ültetvényeknél 22-38%, az olajnövényeknél 58-76% valószínűsíthető. A gazdasági súlyuknál fogva fő gabonaféléknek tekinthető búzából 50%, kukoricából 42% körüli termés kiesés lehet. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a feltüntetett ágazatokban a jelzett mértékben **csökkenne a magyar mezőgazdaság termékkínálata**. Ez konkrétan csökkenő kivitelt, növekvő mértékű behozatalt, vagy egyes ágazatoknál mindkét hatás megnyilvánulását is jelentheti, de az biztos, hogy **a magyar gazdák számára biztosan számottevő piacvesztést eredményezne**.

Igaz, hasonló hatások érnék a többi uniós tagország termelőit is, de ezzel együtt eddigi **versenyhátrányunk konzerválódna**, sőt élesedne a piacot leginkább befolyásoló régi tagországokkal szemben. Az is valószínűsíthető, hogy jelentős piaci részesedést kényszerűen **átengednénk unión kívüli versenytársainknak** is.

Összefoglalás, következtetések

A Közös Agrárpolitika (KAP) és eszközrendszere a bevezetése óta folyamatosan vita tárgya, a támogatás ellenzői és pártfogói egyaránt gyűjtik az érveket a „health check” kapcsán újra felerősödött vitában. A mérleg nyelve pillanatnyilag inkább az ellenzők javára billen. Mindenképp időszerűnek tartjuk, hogy foglalkozzunk ezzel a problémakörrel, részben a pártfogói érvek gyarapítása-rendszerezése, részben pedig a felkészülés megalapozására arra az esetre, ha jelentősebb támogatáscsökkentés valóban bekövetkezne.

Tanulmányunkat **egy többleléses munka első, alaplépésének** tekintjük, mert a hatások számszerűsítésénél abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a támogatások csökkentésén túl a mezőgazdálkodásra ható egyéb tényezők (gazdasági, természeti) nem változnak. Olyan kézenfekvő kérdéseket sem vizsgálunk, mint például milyen hatása lenne annak, ha közvetlen támogatások forrásait ugyan csökkentenék, de az így felszabadult pénzeszközöket a vidék érdekében más célra, mondjuk az úgynevezett vidékfejlesztési intézkedésekre – vagy esetleg egészen más területek, mint például az oktatás, vagy infrastruktúra fejlesztésére – használhatnánk fel.

Tanulmányunk négy főfejezetre tagolódik. Az első fejezet a közvetlen támogatások különböző szempontok szerinti feldolgozásának összegzése, amihez mintegy 160 részletező táblázat is tartozik, de közülük a tanulmányban csak a legfontosabb összegző adatokat tartalmazókat közöljük. A második fejezet a támogatások gazdasági-társadalmi hasznát, illetve indítékait veszi számba, kiemelve azokat a kapcsolódásokat (környezet, gazdasági teljesítmény, foglalkoztatottság, regionális sajátosságok), amelyeknél számszerűen is kimutatható hátrányos társadalmi következmény (kár) jelentkezne a támogatások csökkentésének hatásaként. A harmadik fejezet a hatások, a következmények számszerűse. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy az alkalmazott becslési eljárásokat – mivel nálunk még csak próbálkozások szintjén alkalmazottak – úgy kezeljük, mint nagyságrendi becslésekhez elfogadható módszereket.

Tekintettel arra, hogy **hazánk semmilyen szempontból nem homogén, vizsgálatunkban fontos szerepet kap a regionális megközelítés**, különösképp a hatások és a következmények regionális bemutatása.

Az értékeléshez használt 2006. évi támogatási adatokat a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivataltól (MVH) kaptuk, eredményszemléletű adatállományban.

I. Helyzetértékelés

1. A közvetlen támogatásokkal kapcsolatos főbb megállapítások:

- 1.1. A közvetlen támogatások összege 2006-ban az eredményszemléletű kimutatás szerint **198,4 milliárd forint** volt, amelyből 123,2 milliárd forint (62,1%) SAPS támogatás (EU forrás), fennmaradó hányada (75,2 milliárd forint; 37,9%) pedig kiegészítő nemzeti támogatás.
- 1.2. A támogatásban részesültek 96,8%-a (196 702 gazdaság) egyéni termelő, 3,2% (6435 gazdaság) társas vállalkozás. A támogatási összegnek 53%-a került egyéni termelőkhöz.
- 1.3. A támogatások 88,5 százalékát (174,3 milliárd forint) területalapú támogatásként, 12,2%-át (24 milliárd forint) pedig az állattartáshoz kapcsolódó jogcímenek (állatlétszám, tejkvóta szerint, és kiegészítő támogatásként) vették igénybe a termelők. Az ültetvényterület után kifizetett közel 3,7 milliárd forint közvetlen támogatás 72,2%-a egyéni gazdaságoké lett. Állatlétszám alapján mintegy 20 ezer állattartó részesült támogatásban, 95% százalékuk

egyéni gazdaság volt. A támogatott húshasznú tehénállomány 112 ezer darab, a hizóbika kvóta (94 620 darab) kihasználása 75,5% (71,4 ezer darab) volt.

- 1.4. Egy gazdaság átlagosan 976 ezer forint támogatáshoz jutott. A társas vállalkozások átlaga 14590 ezer forint, az egyéni gazdaságoké 531 ezer forint. **Az egyéni gazdaságok közül mintegy 114 ezer igénylő (az összes egyéni gazdaság 58,1%-a) kisösszegű (210 ezer forintnál kevesebb) támogatásban részesült.** Ezek a gazdaságok a közvetlen támogatások keretéből csupán 5,1 százalékot, megközelítően 10 milliárd forintot „vittek el”.
- 1.5. A támogatásban részesült egyéni gazdálkodók korstruktúrája kedvezőtlen, nagy többségük (62%, vagyis 121 ezer fő) az 50 év feletti korosztályba tartozik. Különösen magas (33,3%) a 60 évnél idősebbek aránya („lejelöregedettebb” Heves, Nógrád és Zala megye). A 30 év alattiak (11 ezer fő) csupán 5,5%-ot képviselnek.

A támogatások esetleges csökkentése nyilvánvalóan sokszínű következménnyel járhat a környezet, a gazdasági teljesítmény, a foglalkoztatási viszonyok és a mezőgazdasági termékínáttal összefüggésben. A következmények **regionális vetülete különösen súlyos** lehet.

2. A mezőgazdálkodás természeti-társadalmi környezete:

A mezőgazdálkodás egy rendkívül összetett feladatrendszert felvállaló, sokféle feladatot ellátó, úgynevezett multifunkciós nemzetgazdasági ág. Egyre inkább **felértékelődik társadalmi, azaz közjavakat (public goods) előállító (vagy megóvó, megvédő, szolgáltató) szerepe.** Magyarországon a földhasználat során jórészt olyan intenzitású mezőgazdasági termelés folyik, mely **elfogadható szinten megtartja a biodiverzitást,** a vidékfejlesztési források keretéből támogatott agrárkörnyezeti intézkedésekkel együtt elősegíti az érzékeny természeti területeken (ÉTT) és más területeken is a természeti értékek megőrzését, az ország termőterülete „előkelő” arányban az európai Natura 2000 hálózat része. A mezőgazdálkodás következtében ugyan jelentkezik mérsékelt környezeti károsodás, de – a támogatási rendszerek hatásaiként is – alapvetően környezetbarát, mezőgazdaságunk és természeti környezetének kapcsolatát a kiegyensúlyozottság jellemzi.

A mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe és a népesség mezőgazdasághoz való kötődése országunk kis mérete ellenére **jelentős térségi különbségeket** mutat:

- 2.1. A mezőgazdaság gazdasági súlya az egyes országrészekben különböző. Az Alföldön és a Dél-Dunántúlon még viszonylag magas (8-15%), Békés megyében a legmagasabb (14,6%), Közép-Magyarországon viszont már az egy százalékot (0,8%) sem éri el. A mezőgazdasághoz való szorosabb kötődés esetenként megélhetési kényszer (önellátás) miatt is jelentkeznek, például Észak-Magyarországon és általában a kistelepüléseken.
- 2.2. Az agrárfoglalkoztatás mértéke és a gazdasági fejlettség szintje között fordított arányosság figyelhető meg. A dinamikusan fejlődő kistérségekben 3%, a lemaradó kistérségekben 12,9% a mezőgazdaságban főhivatású foglalkoztatottak aránya. Hazánkban – különböző gazdasági céllal – a népesség egyötöde folytat mezőgazdasági termelést, a lemaradó térségekben arányuk azonban közel 40%, az Észak-Alföld gazdaságilag fejletlenebb területein 52-55%. A lemaradó kistérségekben a mezőgazdaság egyfajta menedék a végletes szegénység ellen a helyi népesség számára. Abban nem reménykedhetünk, hogy a mezőgazdaságból ezután kikerülő munkaerő állományt az egyéb vállalkozások lekötnék.
- 2.3. A mezőgazdaság szociális-foglalkoztatási funkciója jellemzően **a kistelepüléseken és a kevésbé képzett néprétegek vonatkozásában kiemelten fontos.** Kistelepüléseken többek

között munkalehetőség híján folyamatos a népességcsökkenés az elvándorlás, a kedvezőtlen korstruktúra és a természetes fogyás miatt. Egy jelentős részüknél viszont nem csökken a népesség, de megfigyelhető egy sajátos „átrétegződés”, nő azoknak a néprétegeknek az aránya, akiknél a magas természetes szaporodás miatt ugyan kedvező a korstruktúra, de ezeknek a rétegeknek alacsony a képzettségi szintjük és körükben rendkívül alacsony az aktivitási- és foglalkoztatási ráta is.

- 2.4. Jelentős népréteg **kényszerűségből is kötődik a mezőgazdasághoz**, mert az ingatlanárak nagy különbsége megnehezíti, a szegényebbek számára szinte lehetetlenné teszi a lakhelyváltotatást, minimálisra csökkenti a vidéki a népesség mobilitási esélyét. A vidéki lakóhely elhagyása egyre gyakrabban, főként tanyák és kistalvák esetében kereslet híján a lakóingatlan és környezete pusztulásával jár. A pusztulás ma már jelentős területi kiterjedésben (például: alföldi tanyavilág, nyírségi-, csereháti-, vagy nógrádi aprófalvas térségek) öngerjesztő folyamat, előrevetíti a társadalom részéről teljes ellátást váró, önmagáról gondoskodni csekély mértékben sem képes helyi népesség kialakulását.
- 2.5. A kistelepülésen élők számára, ha kikerülnek a mezőgazdasági foglalkoztatásból, az ingázással elérhető munkahely inkább csak elvi lehetőség, mert elérését nehezíti többek között a közlekedési infrastruktúra, a kistelepülések szociális ellátottsága (gyermek- és oktatási intézményekkel való ellátottság és korlátai) és az alacsony képzettségi szintjük.
- 2.6. Magyarországon nemzetközi összehasonlításban alacsony a gazdasági aktivitás, különösen alacsony a keleti országrészen. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Békés megyében az aktívák aránya még az 55%-ot sem éri el. Ezzel jellemzően „fordítottan arányos” az eltartottság mértéke: Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 230 főt is meghaladó inaktív népesség jut 100 foglalkoztatottra!
- 2.7. A segélynek, mint megélhetési forrásnak közismertek a gazdasági és a morális terhei egyaránt! A magyar családoknak azonban egy jelentős részénél azonban a különböző címen folyósított szociális ellátás, ezen belül a szociális segély az egyetlen rendszeres bevétel. A segélyezett népességben belüli aránya kimagasló Észak-Magyarországon, különösen Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, ahol közel annyian részesülnek (33 785 fő) rendszeres szociális segélyben, mint az egész Dunántúlon (35 804 fő)! Az aktív korú népességből kimagasló a segélyezett aránya Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (12%) is.
- 2.8. A mezőgazdaságnak a roma népesség foglalkoztatásában talán nem túl jelentős a szerepe, de **számottevő alkalmi munkalehetőséget találnak** az ültetvényes gazdaságokban, illetve általában a kézimunka igényes ágazatokban a betakarítási időszakban. A roma lakosság körében egyébként a kilencvenes években 75% volt a foglalkoztatási arány, ma alig 30%, Nógrád megyében mindössze 12%.

II. Valószínű következmények

1. Pénzügyi- és jövedelmi következmények

Ki kell emelni, hogy **2006 kedvező év volt a mezőgazdálkodás szempontjából a korábbi évekhez képest**, a közvetlen támogatással érintett ágazatok között nem volt veszteséges ágazat. A jó gazdasági eredmény a magasabb termékáraknak és a növekvő közvetlen támogatásoknak volt köszönhető. A közvetlen támogatások 50 százalékos csökkentése miatt ennek ellenére drasztikusan visszaesne a gazdálkodás pénzügyi eredménye, jelentősen növekedne a veszteséges gazdaságok száma és a veszteség mértéke is, az egyéni gazdaság és a társas vállalkozások körében egyaránt.

- 1.1. Ha az EU olyan döntést hozna, mely a közvetlen agrártámogatásokat 50%-kal megkurtítaná, **a magyar mezőgazdaság 99,2 milliárd forint bevételtől eserne, országunk pedig 61,6 milliárd forint „külső bevételt” elveszítené** a 2006. évi állapothoz képest. Ez a kieső bevétel nagyságrendileg annyit jelent, mint amit a gazdálkodók a két legfontosabb gabonaféle (búza+kukorica) 27,5%-kal magasabb átlagárával, vagy ilyen mértékű átlaghozam emelkedésével lennének képesek ellensúlyozni. Persze ez csak játék a számokkal, hiszen a magyarországi árakat nem elsősorban a magyar termelők alakítják, a hozamokat is csak a ráfordítások jelentős növelésével emelhetnék.
- 1.2. A gazdálkodókat érintő 99,2 milliárd Ft bevételcsökkenésből 52,2 milliárd Ft (52,6%) az egyéni gazdálkodókat, 47 milliárd Ft (47,4%) a társas vállalkozásokat sújtaná. Az egyéni termelők 58,1 százalékánál (több mint 100 ezer család!) a szociális szempontból rendkívül fontos bevétel megfelelődné!
- 1.3. **A nagy vesztes** a három legkevesbé fejlett régió lenne, a veszteség mértéke szerinti sorrendben Észak-Alföld (23,8%), Dél-Alföld (22,8%) és Észak-Magyarország (10,0%).
- 1.4. A közvetlen támogatások 50%-kal való csökkentése az adózás előtti eredményt a 2 EUME feletti gazdaságcsoportban 58%-kal (91,9 milliárd forintra) csökkentené úgy, hogy már **majd minden második gazdaság** (45 ezer egyéni gazdaság és közel 3 ezer társas vállalkozás) **nem tudna pozitív eredményt felmutatni!** Az eredménycsökkenés 53%-a a társas vállalkozásokra, 47%-a az egyéni gazdaságokat sújtaná.
- 1.5. Az eredményromlás természetesen a gazdaságok termelési iránya szerint különböző lenne, leginkább érzékenyen érintettek az árunövény-termelők és a vegyes mezőgazdasági termelés főprofilúak. A tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartók helyzete viszonylag mérsékelten romlana, az ültetvényes gazdaságok nagyobb hányada már nem lenne nyereséges. Az abrakfogyasztó állattenyésztési főprofilú gazdaságok egyébként is kritikus helyzete tovább súlyosbodna.
- 1.6. A költségarányos jövedelmezőség minden érintett ágazatban jelentősen csökkenne, azon túl:
  - fontos szántóföldi ágazatok, így a búza és a napraforgó, továbbá a szőlő- és a szilvatermelés, valamint a húsmarhatartás jövedelmezősége a kritikus szint közelébe kerülne (6-8% körül alakulna, vagyis a forgóeszköz-finanszírozás kamatszintje alatt lenne),
  - kisebb jelentőségű kalászos gabonaféléken (őszi és tavaszi árpa, triticálé) gyakorlatilag nem képződne jövedelem,
  - a rozs- és zabtermelés, valamint a juhtartás (báránynvelés) veszteségessé válna.

2. A munkaerőigény változása és szociális következmények

Az valószínűsíthető, hogy a tulajdonosok veszteséges gazdaságot, illetve ágazatokat megszüntetnek. Ebben az esetben:

- 2.1. A veszteséges ágazatok megszüntetése miatt mintegy **45 ezer fő teljes munkaidős létszámnak megfelelő foglalkoztatási lehetőség szűnne meg**, döntő része (mintegy 96%) a növénytermelésben.
- 2.2. Ha **a veszteséges gazdaságok megszűnnének** közel 83 ezer fős teljes munkaidős létszámnak megfelelő munkaerő elveszítené a munkalehetőségét. A ténylegesen érintettek száma jóval magasabb lenne, hiszen a mezőgazdaságnak közismerten jelentős a szezonális mun-

kaerőigénye, amit igen jelentős részben a más nemzetgazdasági ágakban foglalkoztatott aktív korúak és nyugdíjasok elégítenek ki.

- 2.3. Egyéni gazdaságoknál a munkaerőigény csökkenés zöme (81,5%) a vegyes mezőgazdasági termelést folytatókra (31,6%), az ültetvényes gazdaságokra (27,8%) és az árunövénytermelőkre (22,1%) jut. A társas vállalkozások közül a legtöbb embert az abrakfogyasztó állatokat tartók lennének kénytelenek az utcára tenni.
- 2.4. A mezőgazdaság élőmunka szükségletének csökkenése miatt **vidéken erősödik a munkaerő túlkínálat**, ami fékezőleg hat a nemzetgazdasági ágak közötti kereseti különbségek mérséklésére.
- 2.5. Kicsi annak az esélye, hogy a mezőgazdálkodás szervezeti keretéből kikerült munkaerő teljes állománya – kor- és képzettségi sajátosságai miatt – a mezőgazdaságon kívül munkalehetőséget talál. Becslésünk szerint az így keletkező ellátási kötelezettség közvetlen költségei éves szinten akár 34 milliárd forint – bár az évek múlásával csökkenő költséget – jelentenének, amelyhez esetenként még járulékos költségek, vagy kieső bevételek (társadalombiztosítási befizetések elmaradása) is társulhatnak. Így az első években az összes ellátási költség és elmaradt bevétel együttesen megközelítően 40 milliárd forint lenne, ami **a „megtakarított agrártámogatásnak” csaknem a felét (44%) elvinné!**

3. Kritikus regionális hatások

- 3.1. A támogatások felére csökkentése miatti bevételekiesés **35,3%-a, azaz 35 milliárd forint a minden mutató tekintetében igen kedvezőtlen helyzetű stagnáló és lemaradó kistérségeket érintené.** Ha a veszteséges gazdaságok tevékenységüket a stagnáló és a lemaradó kistérségekben felszámolják, nem látunk arra reális esélyt, hogy ezt a gazdasági- és egyben foglalkoztatási kapacitást más gazdasági tevékenységek helyettesítik.
- 3.2. A nagyszámú stagnáló és lemaradó kistérségek (54 kistérség) egyik gondja a megfelelő gazdasági bázis hiánya, ami a mezőgazdasági termelés visszaesése miatt tovább erodálódik. Emiatt aztán csökken népességeltartó képességük, és jelentkeznek annak járulékos negatív hatásai is, leginkább a növekvő munkanélküliség és a szociális feszültségek, a romló népesség-összetétel és korstruktúra, a falvak elnéptelenedése. Reálisan számíthatunk arra, hogy a fejlett és kevésbé fejlett térségek (kistérségek) közötti relatív különbségek a gazdasági teljesítmény tekintetében felerősödnek.
- 3.3. A regionális foglalkoztatási feszültségek tovább éleződnének, mivel a veszteséges ágazatok csökkenő közvetlen élőmunka igényének közel 40 százaléka a lemaradó és a stagnáló kistérségekben jelentkezik.
- 3.4. Biztosra vehető, hogy ezekben a lemaradó és stagnáló kistérségekben sokkal rosszabbak lesznek a mezőgazdálkodásból kikerülő munkaerő **elhelyezkedési esélyei** ahhoz képest, mint amit a várható országos helyzetről vázoltunk. Elsősorban azért, mert kevés a helyi munkalehetőség, a mobilitási képesség pedig minimális, sőt a hátrányos helyzetű néprétegek aránya is általában magasabb.
- 3.5. Az ültetvényes gazdálkodás – melynek más ágazatokhoz képest magas a fajlagos élőmunka igénye – szorosan kötődik hagyományos termőhelyekhez, jórészt az Észak- és a Dél-Alföldön, továbbá Észak-Magyarországon. Az ültetvényes gazdálkodás munkaerőigényének csökkenése mintegy 10 ezer főnyi teljesítményének megfelelő munkaidőt jelent,

melynek nagyobb hányadát alkalmi munkavállalók szenvednék el. Így a foglalkoztatási feszültség tovább erősödne a Nyírségben, a Duna-Tisza közti tanyavilágban, kisebb mértékben pedig az úgynevezett történelmi borvidékeinken.

4. A természeti környezettel összefüggő hatások

- 4.1. A támogatások csökkentése **elsősorban a gyengébb földminőségű területeket érintené**, országrészek szerint különösen a Duna-Tisza közét és a Nyírséget. A tesztüzemi adatok alapján számított jövedelemmutatók alapján **nagy területen (akár 700 ezer-900 ezer hektáron) megszűnhet a szántóföldi művelés**, és nem melleleg ezeknek a területeknek a hasznosítására a gyakorlatból nem találunk ésszerű megoldást.
- 4.2. A spontán területelhagyásnak a természeti környezetre gyakorolt hatásai előre pontosan nem láthatók. Igaz, hogy a „természet visszahódítja azt, ami az övé”, de ahhoz évszázadokra van szükség, hogy olyan növénytakaságok alakuljanak ki az elhagyott területeken, mint amilyenek a mezőgazdasági hasznosítás előtt voltak. Ezek az elhagyott területek sokáig „elvadult” területek, növény-egészségügyi szempontból fertőzési források lehetnek, melynek környezetéből a népesség menekülni igyekszik. Az elvadulás elleni kultúrállapotban való tartásuk viszont szervezési feladatok mellett költséget is jelent.

5. A mezőgazdaság kibocsátása, a kivitelre gyakorolt hatás

A támogatások radikális leépítése a termelői árakon közel sem gyakorolna arányos hatást, hiszen Európa a legtöbb termék esetében nem ármeghatározó piaci erő, ami egyébként fokozottabban érvényes Magyarországra. Eddigi, Uniós versenytársainkhoz képest meglévő versenyhátrányunk konzerválnódna, jelentős piaci részesedést kényszerűen átengednénk Unión kívüli versenytársainknak.

Mezőgazdaságunk termékínálata a támogatások csökkenése miatt a támogatásokkal érintett ágazatok közül legkisebb mértékben a vágójuh és a tehéntej termelésben csökkenne (1-10%), az ültetvényeknél 22-38%, az olajnövényeknél 58-76% csökkenés valószínűsíthető. A gazdasági súlyuknál fogva fő gabonaféléknek tekinthető búzából 50%, kukoricából 42% körüli termésnövekedés lehet.

A termékínálattal csökkenése konkrétan csökkenő kivitelt, növekvő mértékű behozatalt, vagy egyes ágazatoknál mindkét hatás megnyilvánulását is jelentheti, de az biztos, hogy a magyar gazdák számára biztosan **számottevő piacvesztést** eredményezne.

A végső következtetés csak az lehet, hogy **a közvetlen agrártámogatások fenntartása a magyar mezőgazdaság alapvető érdeke**, és már a felére csökkentése sem csupán a termelők jövedelmi pozícióját rontaná, hanem kedvezőtlen járulékos következményei is lennének például a környezetre nézve, és a mezőgazdasági termelés élőmunka igénye is jelentősen csökkenne. Minden szempontból hátrányosan érintené általában a vidéket, különösen a lemaradó és stagnáló kistérségeket és a kedvezőtlen adottságú területeket, általánosan az országnak azon részeit, ahol most is jelentősek a társadalmi-gazdasági feszültségek.

Summary & Conclusions

The social, economic and environmental impacts of the hypothetical reduction of direct payments (first approach)

The Common Agricultural Policy (CAP) and its set of instruments have been the subject of controversy since the implementation of CAP. Both the opponents and supporters of the subsidies have been enlisting the arguments in the debate re-vitalised by the ‘health check’ issue. The scales currently seem to be tipping in favour the opponents. It certainly appears as an opportunity to address these problems in order to add to and organize the supporters’ arguments and to begin preparation for the time a decision on the reduction of subsidies is actually adopted.

We look at this study as **the first, basic step in a multi-phase project**, since in order to quantify the effects we have set out on the premise that other (economic and natural) factors will not change apart from the reduction of subsidies. Nor have we examined some obvious issues such as the potential effect of a situation where the funds of direct payments are reduced, yet the resources so released become available either for other rural purposes, including rural development or for completely different ends, e.g. education or infrastructure development.

The paper is divided into four main sections. The first chapter is a summary of the analysis, from various points of view, of direct payments. This chapter is based on about 160 detailed tables, of which only the most important summary tables are included in this paper. The second chapter calculates the economic/social benefits and motives of the subsidies, highlighting the links (environment, economic performance, employment rate, regional characteristics), where the reduction of subsidies would result in quantifiable negative social consequences (damages). The impacts and consequences are quantified in chapter three. It should be emphasized that, since the assessment methods employed here have only been applied in Hungary for first time as preliminary tools, they are treated as suitable methods for the appraisal of orders of magnitude.

With regard to the fact that **Hungary is not a homogeneous country from any relevant point of view**, we have laid emphasis on **employing a regional approach**, particularly as the regional presentation of effects and consequences is concerned.

The 2006 data on subsidies we drew on for the evaluation were made available by the Agriculture and Rural Development Agency (ARDA) in data files based on due basis accounting.

I. Situation assessment

1. Main conclusions concerning direct payments:

- 1.1. According to the due basis accounting, direct payments amounted to **HUF 198.4 billion** in 2006, of which SAPS payments (EU funds) represented HUF 123.2 billion (62.1%), whereas additional national payments accounted for the balance (HUF 75.2 billion; 37.9%).
- 1.2. Of the beneficiaries, 96.8 percent (196,702 holdings) and 3.2% (6,435 holdings) were respectively individual farmers and corporate farms. 53 percent of all subsidies were received by individual farmers.
- 1.3. Producers received 88 of the total subsidies (HUF 174.3 billion) in the form of area payments, whereas the remaining 12 percent (HUF 24 billion) was received under titles

related to livestock rearing (suckler cow premium, special premium, dairy quota, ewe premium and supplementary premiums). Individual holdings received 72.2 percent of the HUF 3.7 billion of direct aid in respect of the vineyard and orchard areas. About 20,000 farmers received direct payments based on holding livestock, of which 95 percent was individual farmers. Subsidies were paid in respect of 112 thousand beef cows, while the quota of bulls for fattening (94,620 animals) was utilized in 75.5 percent (71.4 thousand).

- 1.4. The average amount of subsidies paid to each holding was HUF 976,000. On average, corporate and individual holdings drew HUF 14,590 thousand and HUF 531 thousand respectively. **Among individual holdings, app. 114 thousand applicants (58.1 percent of all individual holdings) received “small amount” (less than HUF 210 thousand) of payment.** Such holdings accounted for a mere 5.1 percent of the total amount of direct aid (app. HUF 10 billion).
- 1.5. The age structure of individual farmers having benefited from the support is unfavourable, their overwhelming majority (62 percent, i.e. 121 thousand persons) falling into the 50+ generations. The share of 60+ persons is particularly high (33.3 percent) (Heves, Nógrád and Zala counties have the most aged population). According to the database, only 11 thousand individual farmers are under 30 years, represent a mere 5.5 percent of all individual farmers.

The potential reduction of direct payments may obviously result in a wide range of consequences in terms of the environment, economic performance, employment conditions and the range of agricultural product supply. In fact, such consequences may have a **particularly burdensome regional dimension.**

2. The natural/social environment of agriculture:

Agriculture is a ‘multifunctional’ sector of the national economy, performing an extremely complex set of functions. **Its role in generating (protecting or supplying) public goods and positive externalities is becoming increasingly important.** As far as the utilization of land is concerned, the intensity of agricultural production in Hungary is mostly **suitable to maintain biodiversity at a reasonable level** and, together with agri-environmental measures financed out of the rural development funds, to promote the protection of the natural heritage at Environmentally Sensitive Areas (ESA) and other areas, with such results that a remarkable proportion of the country’s crop lands is part of the Natura 2000 network. While agricultural activities do result in a moderate level of environmental damage, they are (partly as a result of the subsidy regimes) essentially environment-friendly, i.e. there are balanced relations between Hungarian agriculture and the natural environment.

Despite the small size of the country, there are **substantial regional differences** in terms of the role of agriculture in the national economy and the attachment of the population to agriculture:

- 2.1. The economic weight of agriculture differs by region. While it is still relatively high (8-15 percent) in the Great Plains and Southern Transdanubian Region (the highest, 14.6 percent in Békés County), it is below one (0.8 percent) in Central Hungary. Stronger attachment to agriculture often occurs due to livelihood constraints (self-subsistence), for example in North Hungary and in small villages in general.
- 2.2. Inverse proportionality exists between the rate of agricultural employment and the level of economic development. In the dynamically developing micro-regions (formally NUTS4,

currently LAU1), the rate of full-time agricultural employees is 3 percent, as opposed to 12.9 percent in micro-regions whose development is lagging behind. While one-fifth of the Hungarian population are engaged in agricultural production for a range of economic purposes, their ratio is nearly 40 percent in the regions whose development has lagging behind and even 52 to 55 percent in the economically least developed areas of the Northern Great Plain Region. In micro-regions whose development lagging behind, agriculture represents a kind of last resource against extreme poverty for the local population. It cannot be hoped that the workforce dropping out of agriculture gets absorbed by other sectors.

- 2.3. The social/employment function of agriculture is typically **of particular importance at small villages and with regard to the less educated groups of the population**. In smaller villages without employment opportunities, there is a steady population decline due to migration, the adverse age structure and natural loss. While the population of a substantial number of small villages has not dwindled, a kind of 'restratification' has taken place, i.e. there is a growing ratio of social groups with a favourable age structure due to the high rate of natural increase of the population yet of a low level of education and an extremely low activity and employment rate.
- 2.4. Substantial groups are **attached to agriculture out of necessity**, since the great differences between property prices make relocation more difficult, even almost impossible for poorer people, minimizing the chances of mobility for the rural population. With increasing frequency, in particular as far as farm-steads and small villages are concerned, abandoning rural abodes entails the destruction of the property and its environment. This type of decay has become a self-inducing process across wide geographical areas (e.g. scattered farms on the Great Plains and small villages in the Nyírség, Cseréhát and Nógrád regions), envisaging a local population completely unable to look after its own needs and demanding the full provision of such needs by the society.
- 2.5. Once inhabitants of small villages drop out of agricultural employment, a commuting job will mostly remain a theoretical possibility, as accessing the working place is hindered by the transport infrastructure, the availability of social services at small villages (the supply of childcare and educational institutions and its limitations) as well as their own low level of education.
- 2.6. In Hungary, the level of economic activity is low in international comparison, particularly in the eastern part of the country. In Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén and Békés counties, the ratio of the active population is below 55 percent. The dependency indicator is typically in inverse relationship: In Szabolcs-Szatmár-Bereg and Borsod-Abaúj-Zemplén counties, there are over 230 inactive people for each 100 persons holding down a job!
- 2.7. Aid as the source of subsistence has a well-known economic and moral burden. However, a substantial part of Hungarian families resort to social allowances, in particular welfare payments as a single regular source of income. The rate of beneficiaries of welfare payments is particularly high in North Hungary, especially in Borsod-Abaúj-Zemplén County, where almost as many people (33,785 persons) receive regular income support as in the whole of West Hungary (35,804). The rate of welfare beneficiaries compared to the active-age population is also very high in Szabolcs-Szatmár-Bereg County (12%).
- 2.8. While agriculture may not play a significant role in the employment of the Roma (gipsy)

population, the Roma **find considerable opportunities for occasional labour** during the harvest season at plantation farms and in labour-intensive sectors in general. For that matter, the employment rate among the Roma population was 75 percent in the nineties, in contrast with today's overall 30 percent (12 percent in Nógrád County).

II. Expected consequences

1. Financial and income consequences

It must be noted that **2006 was a good year for agriculture in comparison with the previous years**, and there were no loss-making sectors among the sectors affected by direct payments. The good financial results were due to higher product prices and increasing direct payments. However, the result of a 50-percent drop in direct payments would include a drastic fallback of financial results, considerable increase of loss-generating holdings and the size of such losses for both individual holdings and corporate farms.

- 1.1. In the event the EU adopted a decision to curtail direct payments by 50 percent, **Hungarian agriculture would be forced to forego revenues at the extent of HUF 99.2 billion, while the country would lose an 'external income' of HUF 61.6 billion** compared to the situation in 2006. That loss of income is of a magnitude that could be compensated for by increasing the average price of the two most important grain crops (wheat and maize) by 27.5 percent or through an equivalent increase of the average yield of these crops. This is, obviously, just a hypothetical game with figures, as Hungarian producers have little leverage on crop prices, while the yields could only be increased through a considerable increase of inputs.
- 1.2. Of the loss of farmers' income of the magnitude of HUF 99.2 billion, individual farmers and corporate farms would suffer respectively HUF 52.2 (52.6%) and HUF 47 billion (47.4%). The measure would halve the income, extremely important for social reasons, of 58.1 percent of individual holdings (more than 100,000 families).
- 1.3. The **greatest loss** would be inflicted on the three least developed regions, (in the order of their potential loss) the Northern Great Plain Region (23.8%), Southern Great Plain Region (22.8%) and Northern Hungarian Region (10,0%).
- 1.4. Cutting back direct payments by 50 percent would reduce the profit before taxation of holdings over 2 ESU by 58 percent (to HUF 91.9 billion) to the extent **nearly one out of two holdings** (45 thousand individual holdings and almost 3 thousand partnerships) **would fall into the negative income range**. The loss of income would affect corporate farms and individual holdings in the ratio of 53 to 47 percent.
- 1.5. The deterioration of profit would obviously differ by farm type, i.e. specialist field crops and mixed cropping/crops-livestock would be hit most severely. The specialist grazing livestock would deteriorate at a moderate rate, while the greater part of specialist horticulture would cease to be profitable. The already critical situation of specialist granivores would take another turn for the worse.
- 1.6. While cost-related profitability of each affected sector would decrease considerably,
  - the profitability rate of important arable land sectors, including wheat and sunflower, as well as grape and plum growing and beef cattle raising would approach a critical level

(would decrease to the level of 6 to 8 percent, i.e. lower than the interest rates of the financing of current assets),

- virtually no income would be generated on spiciferous cereals of secondary importance (autumn and spring barley and triticale),
- rye and oat production and sheep breeding (lamb raising) would become loss-making sectors.

2. Change in employment and its social consequences

The owners will probably discontinue loss-making holdings and sectors. Under that scenario:

- 2.1. The discontinuance of loss-making sectors **would terminate jobs of a full-time equivalent (FTE) of app. 45 thousand** with an overwhelming majority (about 96 percent) in crop farming.
- 2.2. With the **extinction of loss-making holdings**, a nearly 83,000 FTE labour force would lose their employment opportunities. Obviously, a lot more people would actually be involved, since the need for manpower is notoriously seasonal in agriculture, satisfied to a large extent by workers employed in other sectors of the national economy and retirees.
- 2.3. As far as individual holdings are concerned, the greater part (81.5%) of the decline in the need for labour would affect holdings specializing in mixed agricultural production (31.6%), specialist horticulture holdings (27.8%) and specialist field crop producers (22.1%). From among corporate farms, specialist granivores farms would be forced to lay off the highest number of workers.
- 2.4. The reduction in the labour needs of agriculture would **increase labour surplus in rural areas**, which would in turn slow down the convergence of income differences between national economy sectors.
- 2.5. Due to their age and qualification, it seems unlikely that all workers dropping out of agriculture can find job opportunities outside agriculture. According to our calculations, the direct costs of the arising benefits could amount to HUF 34 billion a year (obviously decreasing over time), sometimes accompanied by supplementary costs or loss of revenues (unpaid social security taxes). During the first few years, the sum of the aggregated benefit costs and loss of income would thus approach HUF 40 billion, i.e. **equivalent to almost half (44 percent) of the agricultural subsidies ‘saved’**.

3. Critical regional impacts

- 3.1. **35.3 percent (HUF 35 billion)** of the income loss caused by halving the amount of payments **would affect less-favoured micro-regions whose economy is stagnating or lagging-behind in respect of all indicators**. Once loss-making holdings discontinue their activity in stagnating and falling-behind micro-regions, there are no realistic chances of other economic activities substituting these economic and employment capacities.
- 3.2. One of the problems of the high number (54) of micro-regions with stagnating and falling-behind economies is the lack of a suitable economic basis, which will further erode due to the decline of production. This in turn causes their capacity to provide subsistence

to decline, with all the incidental negative effects, including in particular the growth of unemployment and social tensions, deteriorating population composition and age structure and the depopulation of villages. We can realistically expect relative differences between regions (micro-regions) with developed and less developed economies to increase in terms of economic performance. Regional employment tensions would continue to increase as nearly 40 percent of the decline of the direct labour needs of loss-making sectors would affect falling-behind and stagnating micro-regions. In these micro-regions, the **chances of job-seekers** (persons having been laid off from agricultural jobs) will certainly be considerably below the national average, due primarily to the scarcity of local job opportunities, the minimal mobility of the population and the higher proportion of disadvantaged social groups. Specialist horticulture farming, having a relatively high specific labour requirement, is closely linked to the traditional cultivating regions, particularly in the Northern and Southern Great Plain Regions and in Northern Hungary. The decline of the labour needs of plantation farming would account for the FTE of app. 10 thousand workers, the major part of which would affect occasional workers. This would further increase employment tensions in the Nyírség, the world of isolated farms in the region between the Danube and the Tisza and, to a lesser extent, at the historical wine districts.

4. Impacts related to the natural environment

- 4.1 The reduction of subsidies would **primarily affect regions with a poorer quality of land**, i.e. the region between the Danube and the Tisza and the Nyírség. According to the income indicators calculated on the basis of FADN data, **agriculture production on arable land could be discontinued over large areas (on as much as 700 thousand or 900 thousand hectares)**. Importantly, no rational alternative has been found for the utilisation of these areas.
- 4.2 The consequences on the natural environment of such spontaneous abandonment of cultivation cannot exactly be foreseen. It is almost always true that at the end nature ‘will have what is its name’; still, hundreds of years are needed in order to create the plant communities similar to the ones preceding the agricultural use of the abandoned lands. For a long time, they may remain as “wild” areas, potential sources of phytosanitary contamination, causing the population to flee from their neighbourhood. On the other hand, keeping them in a cultivated state requires organisation and expenses.

5. Agricultural output and effects on export

The radical cutback of subsidies would have a rather disproportionate effect on producer prices, given that the market share (and therefore influence on prices) of Europe is not significant for most products, which is even more so in the case of Hungary. Apart from preserving the country’s competitive disadvantage compared to the existing EU competitors, a substantial piece of market share would be relinquished to the competition outside Europe.

As far as Hungarian agricultural sectors affected by the subsidies are concerned, the product supply of the sheep for slaughter and cow’s milk sectors would be least hit (1-10%), whereas a decline of 22-38% and 58-76% is envisaged respectively for horticulture and oil crops. A decline of app. 50 percent and 42 percent may occur respectively in wheat and maize, Hungary’s main cereal crops in terms of their economic weight.

The drop of supply may result in the decrease of export, growing import, even both at the same time for certain sectors. A certain consequence for Hungarian farmers, however, it would bring about is the **loss of considerable market share**.

Therefore, as the most important final conclusion, **the maintenance of direct payments in agriculture is a fundamental interest of Hungarian agriculture**. Even reducing them by half would not only worsen producers' income position but would also have unfavourable collateral consequences for the environment, to name one, apart from substantially reducing the employment in agricultural production. It would detrimentally affect rural areas in general from every respect, in particular the micro-regions whose economy is stagnating and falling behind and less-favoured areas, in general, the parts of the country with considerable social and economic tensions.

Kivonat

Az EU költségvetés, és ezen belül a Közös Agrárpolitika (KAP) küszöbön álló, vélhetően az agrártámogatások csökkenésével járó felülvizsgálata aktuálissá tette annak elemzését, hogy a közvetlen támogatások részleges megvonása, milyen hatást gyakorolna a magyar mezőgazdaságra, a vidéken élő népesség megélhetésére, társadalmi, szociális helyzetére, a területi differenciáltság alakulására. A tanulmány regionális, kistérségi vetületben áttekintette a közvetlen támogatások területi, ágazatok közötti, illetve kedvezményezettek szerinti megoszlását. Részletesen elemezte a különböző gazdasági fejlettségű kistérségek foglalkoztatási, szociális helyzetéről. Az elemzés egyértelműen bizonyította, hogy a gazdasági fejlettség alacsonyabb szintje, és a gazdaságban a mezőgazdaság erőteljesebb szerepe szorosan összekapcsolódik. A magyar mezőgazdaság alapvető érdeke tehát a közvetlen agrártámogatások fenntartása. A támogatások csökkentése sem csupán a termelők jövedelmi pozícióját rontaná, hanem kedvezőtlen járulékos következményei is lennének a környezetre, és a mezőgazdasági termelés élőlétszám igénye is jelentősen csökkenne. Minden szempontból hátrányosan érintené általában a vidéket, különösen a lemaradó és stagnáló kistérségeket és a kedvezőtlen adottságú területeket, általánosan az országnak azon részeit, ahol most is jelentősek a társadalmi-gazdasági feszültségek.

Abstract

The approaching review of the EU budget and more particularly of the Common Agricultural Policy (CAP), which will probably involve the cutback of agricultural subsidies have necessitated the analysis of the potential effects of the partial withdrawal of direct payments on the Hungarian agriculture, the subsistence and the social situation of the rural population and on regional differences. The paper surveys the distribution of direct payments by regions, sectors and the types of beneficiaries in a region/micro-region dimension. It includes a detailed analysis of the employment and social situation of micro-regions at different stages of economic development. The analysis has clearly demonstrated that there are strong links between the lower level of economic development and the greater economic weight of agriculture. Therefore, the preservation of direct payments is a fundamental interest of Hungarian agriculture. Apart from worsening producers' income position, the reduction of subsidies would also have unfavourable collateral consequences on the environment and would greatly decrease the employment in agricultural production. It would detrimentally affect rural areas in general from every respect, in particular the micro-regions whose economy is stagnating and falling behind and less-favoured areas, in general, the parts of the country with considerable social and economic tensions.

Irodalomjegyzék

1. Ángyán József - Fésüs István - Németh Tamás - Podmaniczky László - Tar Ferenc (1999): Magyarország földhasználati zónarendszerének kidolgozása a EU-csatlakozási tárgyalások megalapozásához, Készült az FM Agrárkörnyezeti, Erdészeti, Biogazdálkodási és Vadgazdálkodási EU Harmonizációs Munkacsoport megbízása alapján, Gödöllő.
2. Béládi Katalin – Kertész Róbert (2007): A tesztüzemek főbb ágazatainak költség- és jövedelemhelyzete 2006-ban. Agrárgazdasági Információk 2007/7. szám. Budapest Agrárgazdasági Kutató Intézet.
3. Bihari Zsuzsanna – Kovács Katalin (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. Tér és Társadalom, 20. évfolyam 4. szám.
4. Bíró Péter – Molnár László (2004): a kistérségek fejlettségi szintjének és infrastruktúrájának összefüggései. Közgazdasági Szemle. November.
5. Central European Management Intelligence (CEMI) (2006): Makro Egyensúly és Gazdasági Növekedés. http://www.cemi.hu/data/uploadfile/en_1606/phpLC3q8o.Makro_egyensuly_es_gazdasagi_novekedes.pdf
6. Dol Wietse (1991): Small area estimation, a synthesis between sampling theory and econometrics, doktori értekezés, Groningen.
7. Dorgai László (szerk.) – Biró Szabolcs – Varga Péter (2006): Táj- és földhasználat váltás a Tisza hullámterében. A VTT első ütemében tervezett beavatkozások. Agrárgazdasági Információk. 2006/5. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
8. Enyedi György (1998): Regionális folyamatok Magyarországon. Ember, település, régió. Budapest.
9. Erdész Ferencné (2007): A magyar gyümölcs- és zöldségpiac helyzete és kilátásai. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2007/1. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
10. Faluvégi Albert (2000): A magyar kistérségek fejlettségbeli különbségei. Területi Statisztika. 4. szám.
11. Faluvégi Albert (2003): A leghátrányosabb helyzetű kistérségek. KSH, Budapest.
12. Faluvégi Albert (2004): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén. Területi Statisztika. 5. szám.
13. Farkas Éva – Tóth Gyöngyvér (2003): Egy aprófalvas dél-dunántúli kistérség lehetőségei és zsákutcai. In: Gyorsjelentés a szegényedésről 2000-2003. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest.

14. Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (2007): Jelentés az agrárgazdaság 2006. évi helyzetéről.
15. Habcsek László et al. (2005): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest.
16. Halmai Péter (szerk.) (2007): Átalakulóban az EU Közös Agrárpolitikája – hazai kihívások és válaszok. SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Európai Tudományok Intézete, Gödöllő.
17. Hamza Eszter – Tóth Erzsébet (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2006/2. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
18. Hans Vrolijk (2004): STARS: statistics for regional studies. Proceedings of Pacioli 11: New roads for farm accounting and FADN. Report 8.04.01., LEI, The Hague.
19. Ijjas István (2002): Területi vízgazdálkodás In: „A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései (szerk. Somlyódy László)”. Magyar Tudományos Akadémia.
20. Illés Iván (2003): Az Európai Unió regionális és vidékfejlesztési politikája 2006 után. A falu. 3.szám
21. Illés Iván (2006): Regionális folyamatok az elmúlt évtizedben. Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek. 1. szám
22. Johan Béla Országos Epidemiológiai Központ (2003): Országos Lakossági Egészségfelmérés 2003. Gyorsjelentés. http://www.oszmk.hu/dokumentum/OLEF_2003/KIADVANY_Gyorsjelent%C3%A9s_OLEF2003.pdf
23. Jukka Kola – Tapani Yrjöla (2004): Society’s demand for multifunctional agriculture. 90th EAAE Seminar – Multifunctional agriculture, policies and markets: understanding the critical linkage, Rennes.
24. Kapronczai István (szerk.) et al. (2007): A mezőgazdasági jövedeleminformációs rendszerek összefüggései. Agrárgazdasági Információk 2007/1. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
25. Kartali János (szerk.) et al. (2008): A magyar élelmiszer-gazdasági export célpiacai és logisztikai helyzete. Agrárgazdasági Tanulmányok 2008/1. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
26. Kása Katalin (2006): A gazdasági versenyképesség területi különbségei Magyarországon. Területi Statisztika. 4. szám.
27. Kelemen Judit (szerk.) (1997): Irányelvek a füves területek természetvédelmi szempontú kezeléséhez. (A KTM Természetvédelmi Hivatalának Tanulmánykötetei 4.) TermészetBÚVÁR Alapítvány Kiadó, Budapest.

28. Kemény István – Janky Béla (2003): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján <http://www.szochalo.hu/szochalo/upload/esely2003.6.2324.rtf>
29. Keszthelyi Szilárd (2006): A teszttüzemi információs rendszer 2006. évi eredményei. Agrárgazdasági Információk 2007/5. szám. Budapest Agrárgazdasági Kutató Intézet.
30. Kovács Gábor (2008): A KAP reform várható hatásai a mezőgazdasági üzemek termelésére és a földhasználati viszonyokra. Agrárgazdasági Tanulmányok (megjelenés alatt). Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
31. Kozma Judit (2003): Új cselédek Kelet-Magyarországon? In: Gyorsjelentés a szegényedéstről 2000-2003. Szociális Szakmai Szövetség, Budapest.
32. KSH (2006): Az egyéni agrárgazdaságokban élők társadalmi rétegződése. ÁMÖ 2000.
33. KSH (2007): Társadalmi ellátó rendszerek 2006. pp. 74
34. KvVM (2005): Jelentés a Duna vízgyűjtőkerület magyarországi területének jellemzőiről, az emberi tevékenységek környezeti hatásairól és a vízhasználatok gazdasági elemzéséről, Budapest.
35. Lévai Péter – Szijjártó András (1998): Mezőgazdasági programok a cigányság körében (Vélemények, módszerek, tapasztalatok). Agrárgazdasági tanulmányok 1998/6. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
36. Magyarország Élőhely-Térképezésének adatbázisa: <http://www.novenyzetiterkep.hu/meta>
37. Mark Brady – Konrad Kellerman – Christoph Sahrbacher – Ladislak Jelinek – Antonello Lobianco (2007): Environmental Impacts of Decoupled Agricultural Support: a Regional Assessment. IDEMA Deliverable 24. SLI-Working paper 2007/1.
38. OECD (2001a): Multifunctionality: Towards an Analytical Framework. Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development.
39. OECD (2001b): Decoupling: A conceptual overview. Paris, Organisation for Economic Cooperation and Development.
40. Popp József (2004): Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi gyakorlata. Európai Agrárpolitikai Kft., Budapest.
41. Rév Szilvia (szerk) (2006): A vidék jövője Magyarországon, Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, <http://www.terport.hu/download.php?ctag=download&docID=4934>
42. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet: Droghasználat és alkoholabúzus http://www.kozegeszsegtan.sote.hu/magyar/oktatas/anyagok/fok_4_Drog-alkohol-dohanyzas.pdf

43. Somogyi Tamás – Urfi Péter (2003): Üzemi tápanyagmérlegek a mezőgazdaságban, Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), Debrecen. 2003. április 1-2.
44. Stephen Hynes – Karyn Morrissey – Cathal O'Donoghue (2006): Building a Static Farm Level Microsimulation Model: Statistically Matching the Irish National Farm Survey to the Irish Census of Agriculture. 46th Congress of the European Regional Science Association, <http://www.ersa.org/ersaconfs/ersa06/papers/431.pdf>
45. Szabó Attila – Laczka Sándorné – Botos Ernő Péter – Pintér László (2003): Szőlőültetvényeink állapota. In: Bor és piac: borpiaci szakmai magazin. 3. évf. 2. szám.
46. Szociális és Munkaügyi Minisztérium (2005): Jelentés a foglalkoztatás helyzetéről és a foglalkoztatás bővítését szolgáló lépésekről, <http://www.szmm.gov.hu>.
47. Szociális Szakmai Szövetség (2003): Gyorsjelentés a szegényedésről 2000-2003. A Szociális Szakmai Szövetség jelentése szociális munkások beszámolóí alapján, Budapest. http://www.3sz.hu/jm/szakmai-anyagok/Gyorsjelentés_egyben.pdf
48. Tóth Erzsébet (szerk.) – Dorgai László – Hamza Eszter – Miskó Krisztina – Székely Erika (2000): A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok 2000/13. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
49. Udovecz Gábor – Popp József – Potori Norbert (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság. Agrárgazdasági Tanulmányok 2007/7. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
50. Z. Kiss László (2003): A gyümölcsstermesztés, - tárolás, - értékesítés szervezése és ökonómiaja. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
51. Zsugyel János (2007): A magyarországi kistérségek jövedelemtermelő és finanszírozó képességének alakulása 1996 és 2003 között. Területi Statisztika 2. szám.

Ábrák jegyzéke

1. ábra	Az agrár- és vidékfejlesztési támogatások rendszere és felhasználása 2006-ban.....	9
2. ábra	A támogatott gazdaságok száma és a támogatás összege a támogatott terület méretkategóriái szerint, 2006	14
3. ábra	A potenciálisan támogatható terület támogatott művelési ágak szerint, régióként.....	15
4. ábra	A megyék részesedése a támogatható és a támogatott mezőgazdasági területből, valamint a támogatások összegéből, 2006	15
5. ábra	A támogatott ültetvények részesedése a támogatott mezőgazdasági területből.....	18
6. ábra	Települések, ahol a szántó átlagos minősége tizenhét aranykoronánál gyengébb.....	26
7. ábra	Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) elhelyezkedése	27
8. ábra	Az agrár kistájakban veszélyeztetett természetközeli fátlan élőhelyek aránya	29
9. ábra	A termesztett növények számának változása 2004-2006 között, településenként.....	30
10. ábra	Az Érzékeny Természeti Területek elhelyezkedése	31
11. ábra	A Natura 2000 hálózathoz területei	32
12. ábra	Erózió által érintett területek.....	34
13. ábra	Magyarország ár- és belvíz-veszélyeztetettsége	35
14. ábra	Az egy főre jutó bruttó hazai termék az országos átlag százalékában, 1995-2005.....	39
15. ábra	Az egy főre jutó bruttó hazai termék és a mezőgazdaság bruttó hozzáadott értékéből való részesedése, 2005	40
16. ábra	Az eltartottság mértéke és a tartós munkanélküliség, 2005	43
17. ábra	A foglalkoztatási ráta és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, 2005	44
18. ábra	Az alkalmazottak létszámának változása nemzetgazdasági ágak és régiók szerint 1990-2005 (ezer fő).....	45
19. ábra	A kistérségek fejlettségi típusok szerint	50
20. ábra	A kistérség-típusok területe és népessége országrészenként	52
21. ábra	A foglalkoztatás főbb jellemzői a gazdasági fejlettség térségtípusai szerint	55
22. ábra	Az agrár-külkereskedelem változása	58
23. ábra	Az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye és a veszteséges gazdaságok száma termelési irány szerint.....	64
24. ábra	A társas vállalkozások adózás előtti eredménye és a veszteséges gazdaságok száma termelési irány szerint.....	64
25. ábra	Kieső támogatás kistérségenként, a kistérségek fejlettsége szerint	74
26. ábra	Kieső munkaerőigény a támogatással közvetlenül érintett főbb ágazatokban kistérségenként.....	75
27. ábra	A munkanélküliség relatív növekedésének veszélye a kistérségek fejlettsége szerint ...	76

---

28. ábra	A szántó minősége alapján kedvezőtlen adottságú területeken a mezőgazdaság közvetlen munkaerőigényének csökkenése, kistérségek szerint (fő).....	78
29. ábra	A közvetlen élőlomka igény csökkenése a kedvezőtlen adottságú területeken.	81
30. ábra	A veszteségesen hasznosított szántók aránya és területe kistérségenként csökkentett támogatás esetén	82
31. ábra	A szántóföldi növénytermelés fedezeti összegének alakulása csökkenő támogatás hatására, kistérségenként.....	82
32. ábra	A megfeleltetés sematikus ábrája.....	119

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat	A 2006. évi közvetlen támogatások néhány összegző adata	11
2. táblázat	A kisösszegű támogatást igénylők főbb adatai.....	12
3. táblázat	A kisösszegű támogatásban részesült egyéni gazdaságok megoszlása a támogatási összeg szerint	13
4. táblázat	A támogatott terület, művelési ágak és gazdálkodási formák szerint (2006).....	16
5. táblázat	A támogatott ültetvényes gazdaságok főbb jellemzői.....	18
6. táblázat	A támogatott állattartás fontosabb adatai ágazatok és gazdálkodási formák szerint (2006).....	20
7. táblázat	Parlagterületek aránya a MÉTA programban felmért területeken.....	24
8. táblázat	Mezőgazdaság részesedése a legfontosabb légszennyező források közül, 2003-ban.....	25
9. táblázat	A Natura 2000 területek művelési ágak szerint	33
10. táblázat	A szőlőtermelés legfontosabb területi adatai.....	37
11. táblázat	Az előregedett és a fiatal gyümölcsösök aránya Magyarországon.....	38
12. táblázat	A fontosabb gyümölcsfajok ágazati eredménye.....	39
13. táblázat	A kistérségek száma és megoszlása fejlettségi típusok, régiók szerint.....	51
14. táblázat	Az agrár-külkereskedelem részesedése az összes forgalomból.....	59
15. táblázat	Kieső támogatás megyék és régiók szerint	62
16. táblázat	Az adózás előtti eredmény változása gazdálkodási forma és termelési irány szerint, felére csökkentett támogatás esetén.....	65
17. táblázat	Az ágazati eredmény változása a főbb érintett ágazatoknál.....	68
18. táblázat	A közvetlen élőmunka igény ágazatok szerint	69
19. táblázat	A munkaerőigény üzemformák és gazdaságtípusok szerint.....	70
20. táblázat	Kieső támogatás a különböző gazdasági fejlettségű kistérségekben	73
21. táblázat	A közvetlen élőmunka igény változása az érintett ágazatokban a különböző gazdasági fejlettségű kistérségekben	74
22. táblázat	A közvetlen élőmunka igény változása az érintett ágazatokban megyénként, régióként	77
23. táblázat	A közvetlen munkaerőigény változása az érintett ágazatokban a szántó minősége alapján kedvezőtlen adottságúnak nevezhető területeken	79
24. táblázat	A közvetlen munkaerőigény változása az érintett ágazatokban a kedvezőtlen adottságú területeken	80
25. táblázat	Hozamkiesés a főbb érintett ágazatokban	83

Mellékletek

1. melléklet	A bruttó hazai termék (GDP) területi jellemzői 1995-2005	110
2. melléklet	Bruttó hozzáadott érték megoszlása a nemzetgazdasági ágak főbb csoportjai között 1995, 2005 (%)	111
3. melléklet	A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitásának változása megyénként és régióként.....	112
4. melléklet	A munkaerőpiac keresleti és kínálati oldala 2000, 2005	113
5. melléklet	Foglalkoztatottak megoszlása nemzetgazdasági ág szerint megyénként, régióként	114
6. melléklet	A művelési ágak támogatott területe, megoszlása és aránya területi egységenként	115
7. melléklet	A területalapú támogatás termelési típus és gazdálkodási forma szerint.....	116
8. melléklet	Az ültetvényes gazdaságok támogatásának főbb területi jellemzői	117
9. melléklet	Állatlétszám szerinti támogatások összege és területi egységek szerinti megoszlása.....	118

A bruttó hazai termék (GDP) területi jellemzői 1995-2005

Megyék, régió, ország	Egy főre jutó bruttó hazai termék				
	országos átlag = 100%		összege (PPS)*	Területi rangsora (összeg PPS-ben)	EU-27 átlaga =100% (összeg PPS-ben)
	1995	2005			
Budapest	183,6	213,4	31 332	1.	138,9
Pest megye	72,6	89,2	13 098	6.	58,1
Közép-Magyarország	145,7	163,2	23 966	I.	106,3
Fejér megye	99,7	95,6	14 042	4.	62,3
Komárom-Esztergom megye	86,6	114,2	16 775	2.	74,4
Veszprém megye	84,6	74,7	10 964	9.	48,6
Közép-Dunántúl	90,9	94,0	13 803	III.	61,2
Győr-Moson-Sopron megye	108,5	111,1	16 311	3.	72,3
Vas megye	106,8	94,6	13 890	5.	61,6
Zala megye	91,3	85,5	12 559	7.	55,7
Nyugat-Dunántúl	102,8	99,2	14 565	II.	64,6
Baranya megye	79,7	72,5	10 650	11.	47,2
Somogy megye	75,9	65,7	9 650	16.	42,8
Tolna megye	91,5	69,1	10 151	13.	45,0
Dél-Dunántúl	81,4	69,4	10 186	IV.	45,2
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	75,4	68,7	10 088	14.	44,7
Heves megye	74,5	69,9	10 258	12.	45,5
Nógrád megye	59,2	50,5	7 415	20.	32,9
Észak-Magyarország	72,4	65,9	9 676	VI.	42,9
Hajdú-Bihar megye	77,5	74,2	10 892	10.	48,3
Jász-Nagykun-Szolnok megye	77,0	62,1	9 118	17.	40,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	60,2	54,7	8 027	19.	35,6
Észak-Alföld	70,9	63,6	9 339	VII.	41,4
Bács-Kiskun megye	78,3	67,0	9 840	15.	43,6
Békés megye	77,7	59,5	8 741	18.	38,8
Csongrád megye	92,6	76,3	11 211	8.	49,7
Dél-Alföld	82,6	67,8	9 955	V.	44,1
Összesen	100,0	100,0	14 685		65,1

Megjegyzés: * PPS (Purchasing Power Standard = vásárlóerő-paritás): A PPS egy mesterségesen megalkotott elszámolási egység, amelyre az Európai Unió átlagát tekintve fennáll a következő egyenlőség: 1 PPS = 1 euró. (A táblázat a jelenleg rendelkezésre álló Unió adatok alapján készült)

Forrás: Magyarország nemzeti számlái 2004-2005 KSH 2007

**Bruttó hozzáadott érték megoszlása a nemzetgazdasági
ágak főbb csoportjai között 1995, 2005 (%)**

Megye, főváros, régió	Mezőgazdaság, vad- és erdő- gazdálkodás, halgazdálkodás	Ipar, építőipar	Szolgáltatás	Mezőgazdaság, vad- és erdő- gazdálkodás, halgazdálkodás	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
	1995			2005		
Budapest	0,5	22,4	77,1	0,2	20,3	79,5
Pest megye	6,6	37,8	55,5	2,7	34,8	62,5
Közép-Magyarország	1,6	25,0	73,4	0,8	23,5	75,7
Fejér megye	8,8	44,1	47,2	5,7	45,2	49,1
Komárom-Esztergom megye	7,5	40,0	52,5	3,6	59,2	37,2
Veszprém megye	7,3	37,2	55,5	5,1	34,5	60,4
Közép-Dunántúl	8,0	40,8	51,2	4,8	47,2	48,0
Győr-Moson-Sopron megye	8,7	37,8	53,5	5,0	45,2	49,8
Vas megye	7,6	46,5	45,9	6,0	42,3	51,7
Zala megye	8,2	38,0	53,8	5,8	37,1	57,1
Nyugat-Dunántúl	8,3	40,3	51,5	5,5	42,4	52,1
Baranya megye	9,5	26,8	63,7	8,1	24,2	67,7
Somogy megye	13,1	25,9	61,0	10,4	20,8	68,7
Tolna megye	14,0	38,6	47,4	11,3	33,5	55,3
Dél-Dunántúl	11,9	29,9	58,2	9,6	25,4	64,9
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	6,4	41,9	51,7	4,4	41,8	53,8
Heves megye	8,7	34,0	57,4	6,3	37,6	56,1
Nógrád megye	8,3	32,8	58,9	4,7	30,2	65,2
Észak-Magyarország	7,3	38,6	54,1	4,9	39,2	55,9
Hajdú-Bihar megye	12,3	27,8	60,0	9,0	29,9	61,1
Jász-Nagykun-Szolnok megye	12,0	35,1	52,9	6,2	34,0	59,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	12,3	27,7	60,1	9,6	27,3	63,1
Észak-Alföld	12,2	29,9	57,9	8,5	30,1	61,4
Bács-Kiskun megye	15,6	29,5	55,0	11,3	28,3	60,4
Békés megye	15,1	32,4	52,5	14,6	24,1	61,3
Csongrád megye	11,5	30,2	58,3	10,1	27,4	62,5
Dél-Alföld	14,0	30,5	55,5	11,7	26,9	61,3
Összesen	6,7	30,9	62,3	4,3	30,2	65,5

Forrás: 1995-ös adat: A bruttó hazai termék megoszlása 1995-ben KSH, Budapest, 1997; 2005-ös adat: Magyarország nemzeti számlái 2004-2005, 180-181. oldal

A 15-64 éves népesség gazdasági aktivitásának változása megyénként és régióként

Megye, főváros, régió	Foglalkoztatottak	Munkanélküliek	Gazdaságilag nem aktívak	Aktivitási arány, %		Munkanélküliségi ráta, %	
	2000=100%			2000	2005	2000	2005
Budapest	102,3	90,5	83,9	64,3	68,6	5,3	4,7
Pest megye	111,5	128,6	103,4	62,0	64,0	5,2	5,9
Közép-Magyarország	105,7	104,2	91,5	63,5	66,7	5,2	5,2
Fejér megye	103,3	124,7	96,5	61,5	63,4	5,3	6,3
Komárom-Esztergom megye	107,2	152,1	90,8	61,4	65,7	5,4	7,5
Veszprém megye	98,8	133,3	94,4	62,6	64,0	4,0	5,3
Közép-Dunántúl	102,9	135,7	94,2	61,8	64,3	4,9	6,3
Győr-Moson-Sopron megye	100,9	103,7	106,5	65,0	63,8	4,2	4,3
Vas megye	93,8	167,2	101,9	68,4	67,4	4,6	8,0
Zala megye	100,2	170,6	92,1	65,6	68,0	3,9	6,4
Nyugat-Dunántúl	98,7	141,1	101,0	66,1	66,0	4,2	5,9
Baranya megye	99,7	122,0	94,6	56,6	58,3	7,0	8,4
Somogy megye	95,9	107,3	100,6	58,0	57,0	8,4	9,3
Tolna megye	100,4	108,4	96,0	59,7	60,9	8,3	8,9
Dél-Dunántúl	98,6	112,9	97,0	57,8	58,5	7,8	8,8
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	99,4	103,9	93,8	52,8	54,4	11,6	12,1
Heves megye	95,4	106,2	100,8	58,6	57,5	7,6	8,3
Nógrád megye	95,2	97,4	103,6	57,9	55,9	9,2	9,4
Észak-Magyarország	97,5	103,3	97,0	55,1	55,4	10,1	10,6
Hajdú-Bihar megye	101,2	121,4	97,5	55,2	56,5	7,2	8,5
Jász-Nagykun-Szolnok megye	96,7	83,7	100,6	58,3	57,0	9,4	8,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	106,6	97,7	93,6	49,7	52,7	11,2	10,4
Észak-Alföld	101,7	100,2	96,7	53,9	55,2	9,2	9,1
Bács-Kiskun megye	96,6	149,2	98,6	60,0	60,3	5,7	8,5
Békés megye	96,0	144,6	97,2	54,3	54,7	5,8	8,5
Csongrád megye	95,4	184,3	103,2	61,0	60,0	4,1	7,5
Dél-Alföld	96,1	156,7	99,5	58,7	56,6	5,2	8,2
Összesen	101,2	115,2	95,9	59,9	61,4	6,4	7,2

Forrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2005 (Adattár), KSH Budapest, 2006; A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2005 KSH 2006

A munkaerőpiac keresleti és kínálati oldala 2000, 2005

Megye, főváros, régió	Egy betöltetlen álláshelyre jutó munkanélküli (fő)	Regisztrált munkanélküliek		Bejelentett betöltetlen álláshely (db)	Egy betöltetlen álláshelyre jutó munkanélküli (fő)	Munkanélküliségi ráta (%)	Egy betöltetlen álláshelyre jutó munkanélküliek számának változása (%)
		száma (fő)	Ebből: az egy éven túl munkanélkül lévők aránya (%)				
	2000	2005-ben				2000=100%	
Budapest	3	21 123	16,0	7 604	3	4,7	88,4
Pest megye	4	19 947	14,5	5 729	3	5,9	97,4
Közép-Magyarország	3	41 070	15,3	13 333	3	5,2	92,3
Fejér megye	5	14 244	22,2	1 711	8	6,3	171,7
Komárom-Esztergom megye	4	9 409	13,2	936	10	7,5	246,0
Veszprém megye	15	12 826	18,2	440	29	5,3	194,7
Közép-Dunántúl	6	36 479	18,5	3 087	12	6,3	199,7
Győr-Moson-Sopron megye	3	9 922	12,2	1 554	6	4,3	243,3
Vas megye	15	8 537	17,4	1 005	8	8,0	55,5
Zala megye	6	13 538	18,9	955	14	6,4	243,5
Nyugat-Dunántúl	5	31 997	16,4	3 514	9	5,9	193,8
Baranya megye	25	22 109	28,2	735	30	8,4	118,0
Somogy megye	48	21 004	29,5	513	41	9,2	85,0
Tolna megye	13	12 947	23,3	910	14	8,8	105,8
Dél-Dunántúl	24	56 060	27,5	2 158	26	8,8	108,6
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	20	56 700	36,7	2 289	25	12,0	123,4
Heves megye	17	15 508	23,7	585	27	8,3	160,1
Nógrád megye	10	15 207	31,2	725	21	9,5	211,3
Észak-Magyarország	17	87 415	33,4	3 599	24	10,6	144,5
Hajdú-Bihar megye	44	31 891	29,0	767	42	8,4	93,9
Jász-Nagykun-Szolnok megye	11	20 395	24,6	1 002	20	8,3	186,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	34	42 818	27,7	553	77	10,3	229,0
Észak-Alföld	24	95 104	27,5	2 322	41	9,1	169,4
Bács-Kiskun megye	18	23 578	24,3	1 353	17	8,5	98,5
Békés megye	13	21 357	20,4	1 080	20	8,4	151,7
Csongrád megye	5	17 589	22,6	2 715	6	7,5	128,5
Dél-Alföld	10	245 043	22,5	5 148	48	8,2	486,6
Ország összesen	10	410 649	25,1	33 161	12	7,2	130,3

Forrás: 2000-es adatok: Megyei Statisztikai Évkönyvek 2004, KSH, Budapest, 2005; 2005-ös adatok: A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2005-ben, Debrecen 2006. július

Foglalkoztatottak megoszlása nemzetgazdasági ág szerint megyénként, régióként

(Nemzetgazdasági ágak együtt = 100%)

Megye, főváros, régió	Mezőgazdaság, vad- és erdő- gazdálkodás, halászat	Ipar, építőipar	Szolgáltatás	Mezőgazdaság, vad- és erdő- gazdálkodás, halászat	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
	1990			2005		
Budapest	3,2	34,3	62,6	0,4	18,9	80,6
Pest megye	14,6	38,9	46,6	3,1	30,3	66,6
Közép-Magyarország	6,8	35,7	57,5	1,4	23,3	75,3
Fejér megye	14,9	46,0	39,1	5,0	41,9	53,1
Komárom-Esztergom megye	14,3	46,6	39,1	2,7	45,8	51,5
Veszprém megye	14,6	41,6	43,8	4,3	41,3	54,4
Közép-Dunántúl	14,6	44,7	40,7	4,1	42,9	53,1
Győr-Moson-Sopron megye	15,2	40,4	44,4	4,5	38,2	57,3
Vas megye	18,6	36,4	45,0	5,5	40,1	54,5
Zala megye	16,7	39,3	44,0	5,0	39,3	55,8
Nyugat-Dunántúl	16,6	38,9	44,4	4,9	39,0	56,1
Baranya megye	15,6	39,5	44,9	5,2	33,9	60,9
Somogy megye	22,8	29,3	47,9	6,4	28,3	65,4
Tolna megye	22,5	38,6	38,8	9,0	36,6	54,4
Dél-Dunántúl	19,8	35,9	44,3	6,6	32,8	60,7
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	13,0	45,7	41,3	3,3	33,7	63,1
Heves megye	14,6	41,7	43,7	4,8	36,6	58,6
Nógrád megye	14,0	47,5	38,5	3,4	40,5	56,1
Észak-Magyarország	13,6	45,0	41,4	3,7	35,7	60,5
Hajdú-Bihar megye	21,5	34,6	43,9	7,7	30,8	61,5
Jász-Nagykun-Szolnok megye	21,8	37,4	40,8	7,2	32,9	60,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	22,1	34,5	43,4	5,0	30,5	64,5
Észak-Alföld	21,8	35,4	42,8	6,6	31,3	62,1
Bács-Kiskun megye	31,6	31,4	37,0	13,6	29,7	56,7
Békés megye	27,2	34,5	38,3	9,7	32,0	58,3
Csongrád megye	19,6	35,3	45,1	12,0	28,1	60,0
Dél-Alföld	26,5	33,5	39,9	12,0	29,8	58,2
Ország összesen	15,5	37,9	46,7	4,9	31,4	63,8

Forrás: Mikrocenzus 2005, KSH 2006

A művelési ágak támogatott területe, megoszlása és aránya területi egységeként

Területi egységek	Támogatott											
	Támogatható		Ültetvény terület, ezer ha		Mezőgazdasági terület		Ültetvény megoszlása*, %		Gyep		Mezőgazdasági terület terület aránya**, %	
	Szántó	Ültetvény	Szántó	Gyep	Szántó	Gyep	Szántó	Ültetvény	Szántó	Gyep	Szántó	Ültetvény
Budapest	14,0	48,7	73,0	19,6	66,7	6,4	26,9	113,0	129,1	91,2	107,0	
Pest megye	415,8	247,6	309,5	50,0	80,0	3,8	16,2	89,9	85,1	126,5	94,1	
Közép-Magyarország	429,8	296,2	382,4	69,7	77,5	4,3	18,2	93,0	94,1	114,0	96,3	
Fejér megye	345,4	246,1	279,8	29,3	88,0	1,6	10,5	95,3	74,8	89,2	94,2	
Komárom-Esztergom megye	138,7	100,7	112,7	10,7	89,4	1,2	9,5	94,5	54,3	52,2	87,1	
Veszprém megye	246,3	131,1	171,3	36,3	76,5	2,3	21,2	88,7	52,4	62,1	80,2	
Közép-Dunántúl	730,3	477,9	563,8	76,2	84,8	1,7	13,5	93,2	61,0	68,3	88,1	
Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye	294,7	223,3	245,8	19,4	90,9	1,3	7,9	94,5	66,3	80,9	92,8	
Vás megye	210,8	141,2	152,9	9,8	92,3	1,2	6,4	91,7	57,5	45,2	85,4	
Zala megye	212,5	119,7	144,2	21,4	83,0	2,2	14,8	93,0	47,7	64,3	85,6	
Nyugat-Dunántúl	717,9	484,2	542,9	50,6	89,2	1,5	9,3	93,3	55,9	64,1	88,6	
Baranya megye	292,1	208,1	229,3	17,6	90,7	1,6	7,7	90,5	67,0	64,8	87,4	
Somogy megye	355,2	232,4	261,1	23,5	89,0	2,0	9,0	89,4	71,1	46,1	82,1	
Tolna megye	271,3	199,7	215,9	12,1	92,5	1,9	5,6	91,9	60,0	42,0	85,4	
Dél-Dunántúl	918,6	640,3	706,3	53,3	90,6	1,8	7,5	90,6	66,1	49,8	84,8	
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	460,9	231,0	298,2	56,9	77,5	3,5	19,1	85,4	67,2	46,9	73,2	
Heves megye	241,9	132,2	170,4	24,6	77,6	8,0	14,4	82,8	80,3	61,9	78,8	
Nógrád megye	135,7	63,2	81,2	16,9	77,8	1,5	20,7	74,8	33,4	51,2	67,2	
Észak-Magyarország	838,5	426,4	549,8	98,3	77,5	4,6	17,9	82,9	69,9	50,7	73,9	
Hajdú-Bihar megye	513,3	316,8	431,8	111,9	73,4	0,7	25,9	94,1	57,3	97,0	94,4	
Jász-Nagykun-Szolnok megye	481,1	344,1	393,6	47,1	87,4	0,6	12,0	95,5	75,4	90,3	94,7	
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	446,1	249,9	329,7	32,8	75,8	9,9	14,2	86,6	90,3	70,2	84,1	
Észak-Alföld	1 440,5	910,9	1 155,1	206,0	78,9	3,3	17,8	92,4	85,3	87,8	91,3	
Bács-Kiskun megye	638,7	339,7	474,1	102,7	71,6	6,7	21,7	87,8	84,8	77,9	85,3	
Békés megye	501,0	397,5	436,4	37,8	91,1	0,2	8,7	99,7	91,3	84,6	98,2	
Csongrád megye	357,7	231,1	274,4	37,9	84,2	2,0	13,8	88,0	74,6	74,5	85,6	
Dél-Alföld	1 497,3	968,2	1 184,9	178,5	81,7	3,2	15,1	92,4	83,4	78,4	89,7	
Ország összesen	6 573,0	4 204,2	5 085,4	732,5	82,7	2,9	14,4	91,3	76,7	72,2	87,5	

* Az adott területi egység támogatott mezőgazdasági területe = 100%; ** Az adott művelési ág (KSH szerinti) összes területe = 100% (A 100%-ot néhány megyében meghaladó arányok a kedvezményezett lakóhelyének, illetve a termesztés helyének különbözőségeiből adódnak, a pontosításra nem volt lehetőség.)

A területalapú támogatás termelési típus és gazdálkodási forma szerint

Megyék, régiók	Területalapú támogatás											
	összege, millió Ft			megoszlása ^{*, %}			aránya ^{**, %}			átlaga, ezer Ft/gazdaság		
	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes
Budapest	1 188	1 042	2 231	53,3	46,7	1,3	1,2	1,3	1,3	750	5 318	1 232
Pest megye	5 455	4 499	9 954	54,8	45,2	5,8	5,6	5,8	5,7	571	9 823	995
Közép-Magyarország	6 643	5 541	12 184	54,5	45,5	7,2	6,8	7,2	7,0	597	8 473	1 034
Fejér megye	4 663	4 995	9 658	48,3	51,7	6,5	4,8	6,5	5,5	760	19 510	1 512
Komárom-Esztergom megye	1 687	2 168	3 855	43,8	56,2	2,8	1,7	2,8	2,2	684	15 827	1 480
Veszprém megye	2 532	3 030	5 562	45,5	54,5	3,9	2,6	3,9	3,2	566	12 121	1 177
Közép-Dunántúl	8 882	10 193	19 075	46,6	53,4	13,2	9,2	13,2	10,9	679	15 853	1 390
Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye	3 918	4 455	8 374	46,8	53,2	4,0	4,0	5,8	4,8	565	13 967	1 155
Vas megye	2 382	2 944	5 326	44,7	55,3	3,8	2,5	3,8	3,1	680	12 582	1 425
Zala megye	2 608	2 278	4 886	53,4	46,6	2,9	2,7	2,9	2,8	686	9 694	1 210
Nyugat-Dunántúl	8 908	9 678	18 586	47,9	52,1	12,5	9,2	12,5	10,7	626	12 281	1 237
Baranya megye	2 984	5 016	8 000	37,3	62,7	6,5	3,1	6,5	4,6	666	14 841	1 661
Somogy megye	3 976	5 075	9 051	43,9	56,1	6,6	4,1	6,6	5,2	565	14 753	1 227
Tolna megye	4 232	3 362	7 593	55,7	44,3	4,3	4,4	4,3	4,4	688	13 892	1 187
Dél-Dunántúl	11 191	13 453	24 644	45,4	54,6	17,4	11,5	17,4	14,1	633	14 560	1 326
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	5 021	4 720	9 741	51,5	48,5	6,1	5,2	6,1	5,6	495	10 952	920
Heves megye	3 404	2 075	5 479	62,1	37,9	2,7	3,5	2,7	3,1	395	7 518	616
Nógrád megye	1 438	1 071	2 509	57,3	42,7	1,4	1,5	1,4	1,4	542	7 995	900
Észak-Magyarország	9 864	7 867	17 730	55,6	44,4	10,2	10,2	10,2	10,2	460	9 354	796
Hajdú-Bihar megye	8 834	5 054	13 888	63,6	36,4	9,1	9,1	6,5	8,0	430	11 461	662
Jász-Nagykun-Szolnok megye	7 088	6 323	13 411	52,9	47,1	8,2	7,3	8,2	7,7	658	16 171	1 201
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	10 883	3 308	14 192	76,7	23,3	4,3	11,2	4,3	8,1	381	7 024	488
Észak-Alföld	26 805	14 686	41 490	64,6	35,4	19,0	27,6	19,0	23,8	448	11 271	678
Bács-Kiskun megye	10 222	5 188	15 409	66,3	33,7	6,7	10,5	6,7	8,8	407	9 863	600
Békés megye	9 216	5 894	15 110	61,0	39,0	9,5	9,5	7,6	8,7	546	15 229	875
Csongrád megye	5 256	4 812	10 068	52,2	47,8	6,2	5,4	6,2	5,8	396	19 884	745
Dél-Alföld	24 694	15 893	40 588	60,8	39,2	20,6	25,5	20,6	23,3	447	13 760	719
Ország összesen	96 987	77 311	174 298	55,6	44,4	100,0	100,0	100,0	100,0	503	12 256	876

Megjegyzés: az ültetvények és gyepek támogatott területével együtt; *az adott területi egység megfelelő adatának összege = 100%; **az ország összesen = 100%

Forrás: Az MVH 2006. évi adatai alapján

Az illetvényes gazdaságok támogatásának főbb területi jellemzői

Megyék, régiók	Az illetvényes gazdaságok támogatásának											
	összege, ezer Ft			megoszlása*, %			aránya**, %			átlagos támogatás, Ft/gazdaság		
	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes
Budapest	49 525	62 095	111 620	44,4	55,6	1,9	6,1	3,0	119 050	806 433	226 410	
Pest megye	141 668	148 191	289 859	48,9	51,1	5,3	14,5	7,9	101 919	1 224 719	191 832	
Közép-Magyarország	191 193	210 286	401 479	47,6	52,4	7,2	20,5	10,9	105 865	1 062 053	200 339	
Fejér megye	58 106	49 411	107 517	54,0	46,0	2,2	4,8	2,9	88 983	882 342	151 646	
Komárom-Esztergom megye	15 860	17 175	33 035	48,0	52,0	0,6	1,7	0,9	80 099	954 179	152 939	
Veszprém megye	65 612	32 989	98 601	66,5	33,5	2,5	3,2	2,7	46 567	559 131	67 167	
Közép-Dunántúl	139 578	99 575	239 153	58,4	41,6	5,3	9,7	6,5	61 760	748 685	99 939	
Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye	45 339	31 957	77 295	58,7	41,3	1,7	3,1	2,1	61 770	591 788	98 091	
Vás megye	31 724	16 467	48 192	65,8	34,2	1,2	1,6	1,3	103 336	588 119	143 855	
Zala megye	33 306	41 980	75 287	44,2	55,8	1,3	4,1	2,0	67 834	1 076 419	142 050	
Nyugat-Dunántúl	110 369	90 404	200 774	55,0	45,0	4,2	8,8	5,5	72 043	747 142	121 460	
Baranya megye	41 875	46 841	88 716	47,2	52,8	1,6	4,6	2,4	67 323	503 662	124 078	
Somogy megye	73 149	62 077	135 226	54,1	45,9	2,8	6,1	3,7	41 165	747 914	72 702	
Tolna megye	74 070	25 763	99 834	74,2	25,8	2,8	2,5	2,7	71 773	486 101	92 012	
Dél-Dunántúl	189 095	134 681	323 776	58,4	41,6	7,1	13,2	8,8	55 114	588 126	88 463	
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	157 834	100 354	258 189	61,1	38,9	5,9	9,8	7,0	40 742	682 681	64 210	
Héves megye	265 110	63 973	329 083	80,6	19,4	10,0	6,2	8,9	52 769	576 331	64 086	
Nógrád megye	19 140	11 367	30 507	62,7	37,3	0,7	1,1	0,8	76 256	598 252	112 989	
Észak-Magyarország	442 085	175 694	617 779	71,6	28,4	16,7	17,2	16,8	48 321	634 273	65 540	
Hajdú-Bihar megye	44 889	31 929	76 818	58,4	41,6	1,7	3,1	2,1	65 627	665 181	104 942	
Jász-Nagykun-Szolnok megye	46 080	13 070	59 150	77,9	22,1	1,7	1,3	1,6	54 212	373 427	66 836	
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	696 401	130 906	827 307	84,2	15,8	26,2	12,8	22,5	60 107	635 467	70 158	
Észak-Alföld	787 371	175 905	963 276	81,7	18,3	29,7	17,2	26,2	60 013	608 667	71 838	
Bács-Kiskun megye	648 593	120 462	769 055	84,3	15,7	24,4	11,8	20,9	71 110	700 358	82 756	
Békés megye	23 768	4 923	28 691	82,8	17,2	0,9	0,5	0,8	105 635	307 688	119 049	
Csongrád megye	121 386	11 962	133 348	91,0	9,0	4,6	1,2	3,6	63 720	351 811	68 771	
Dél-Alföld	793 747	137 346	931 093	85,2	14,8	29,9	13,4	25,3	70 549	618 676	81 155	
Ország összesen	2 653 437	1 023 891	3 677 328	72,2	27,8	100,0	100,0	100,0	62 362	696 999	83 541	

*az adott területi egység megfelelő adatainak összege = 100%., **az ország összesen=100%

Állatlétszám szerinti támogatások összege és területi egységek szerinti megoszlása

Megyék, régiók	Az állattartó gazdaságok támogatásának											
	összege, millió Ft		megoszlása*, %		aránya** %			átlagos támogatás, ezer Ft/gazdaság				
	egyéni	társas	egyéni	társas	egyéni	társas	összes	egyéni	társas	összes	összes	
Budapest	44	253	14,7	85,3	0,6	1,5	1,2	1 089	10 138	11 227	4 570	
Pest megye	457	1 796	20,3	79,7	6,1	10,8	9,4	472	26 023	26 495	2 174	
Közép-Magyarország	500	2 049	19,6	80,4	6,7	12,3	10,6	497	21 798	22 295	2 315	
Fejér megye	286	1 227	18,9	81,1	3,8	7,4	6,3	602	24 536	25 138	2 877	
Komárom-Esztergom megye	80	338	19,2	80,8	1,1	2,0	1,7	433	9 929	10 362	1 900	
Veszprém megye	321	876	1 198	26,8	73,2	4,3	5,3	683	18 257	18 940	2 312	
Közép-Dunántúl	688	2 441	3 129	78,0	9,2	14,7	13,0	608	18 491	19 099	2 475	
Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye	383	1 305	1 688	22,7	77,3	5,1	7,9	377	20 386	20 763	1 561	
Vás megye	228	579	807	28,3	71,7	3,1	3,5	424	14 467	14 891	1 398	
Zala megye	145	510	655	22,2	77,8	2,0	3,1	405	13 415	13 820	1 650	
Nyugat-Dunántúl	757	2 393	3 150	76,0	10,2	14,4	13,1	395	16 853	17 248	1 533	
Baranya megye	148	936	1 085	13,7	86,3	2,0	5,6	333	17 336	17 669	2 169	
Somogy megye	185	812	997	18,6	81,4	2,5	4,9	519	17 271	17 790	2 468	
Tolna megye	226	619	845	26,8	73,2	3,0	3,7	389	14 742	15 131	1 355	
Dél-Dunántúl	560	2 367	2 927	80,9	7,5	14,3	12,2	404	16 553	17 057	1 916	
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	340	960	1 301	26,2	73,8	4,6	5,8	465	18 464	18 929	1 659	
Heves megye	146	219	365	39,9	60,1	2,0	1,3	459	7 559	8 018	1 054	
Nógrád megye	201	199	400	50,2	49,8	2,7	1,2	852	6 870	7 722	1 511	
Észak-Magyarország	687	1 379	2 066	33,3	66,7	9,2	8,3	535	12 532	13 067	1 481	
Hajdú-Bihar megye	1 223	1 598	2 821	43,4	56,6	16,4	9,6	379	12 887	13 266	841	
Jász-Nagykun-Szolnok megye	448	1 060	1 508	29,7	70,3	6,0	6,4	308	14 330	14 638	986	
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	639	704	1 343	47,6	52,4	8,6	4,2	435	11 928	12 363	879	
Észak-Alföld	2 311	3 362	5 673	40,7	59,3	31,0	20,2	375	13 082	13 457	885	
Bács-Kiskun megye	1 086	775	1 861	58,4	41,6	14,6	4,7	440	10 620	11 060	733	
Békés megye	505	1 102	1 607	31,4	68,6	6,8	6,6	321	14 694	15 015	976	
Csongrád megye	351	739	1 091	32,2	67,8	4,7	4,5	277	18 961	19 238	836	
Dél-Alföld	1 942	2 617	4 559	42,6	57,4	26,1	15,8	366	13 994	14 360	830	
Ország összesen	7 445	16 607	24 052	31,0	69,0	100,0	100,0	409	15 594	16 003	1 250	

* Állattartó gazdaságnak tekintjük a csak állatlétszám alapján támogatott, illetve az állatot is tartó, de növénytermeléssel is foglalkozó gazdaságokat

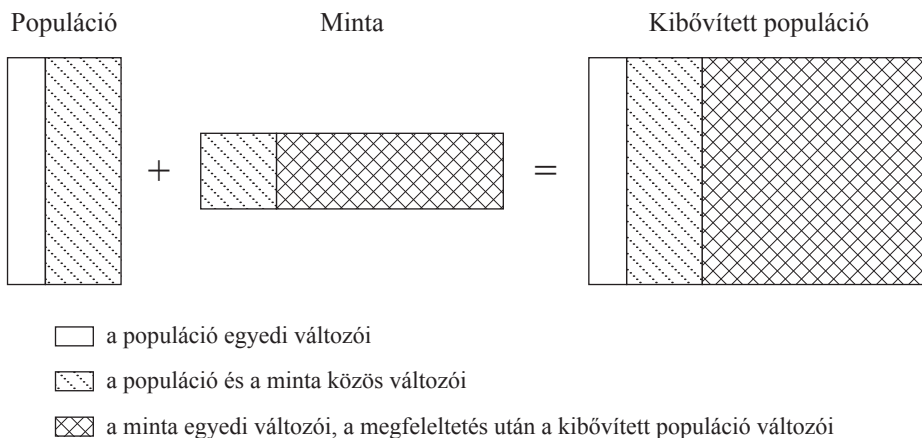
Függelékek

Az alkalmazott statisztikai megfeleltetési eljárás lényege

A közvetlen támogatásban részesült gazdaságokról és azok ágazatairól költség-, jövedelem, illetve élőmunka-felhasználásra vonatkozó adatok nem álltak rendelkezésünkre. Tényadatok hiányában nem tehattünk mást, mint a rendelkezésre álló, kisebb elemszámú, de több változót (jellemzőt) tartalmazó adatbázisokra (minta) támaszkodva, statisztikai eljárással, becsléssel előállítjuk a regisztrált gazdaságok (populáció) hiányzó adatait (kibocsátás, jövedelem, munkaerő-felhasználás). Erre az úgynevezett **statisztikai megfeleltetési eljárást alkalmaztuk**, melyet szematikusan a 32. ábra szemléltet. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy egy adott populáció és egy adott minta bizonyos ismérvek szerinti hasonlósága alapján, a populáció minden egyedéhez hozzárendeljük a minta hozzá leginkább hasonló elemét. Így azok a változók, amelyek az eljárás (megfeleltetés) előtt csak a mintában szerepeltek, ettől kezdve a populáció minden elemére rendelkezésre állnak a becslés eredményeként.

32. ábra

A megfeleltetés szematikus ábrája

A statisztikai megfeleltetéshez használt közös változók kiválasztásánál három matematikai szempontot kell figyelembe venni:

1. A hasonlóság alapját jelentő közös változókat úgy kell kiválasztani, hogy azok szoros összefüggést (korrelációt) mutassanak a populációban ismerni kívánt, jelenleg csak a mintában meglévő megfelelő egyedi változókkal. Például, ha a megfeleltetéshez az üzemi méretet (konkrétan: a földterület nagyságát) használjuk és a kimutatni kívánt változó az adózás előtti eredmény nagysága (mennyisége), akkor a kettő között szoros összefüggésnek, korrelációnak kell lennie.
2. A közös változók eloszlásának hasonlóknak kell lenni a populációban és a mintában, egyébként a megfeleltetés jelentős bizonytalansággal jár. Tehát teljesülnie kell annak a feltételnek, hogy a megfeleltetéshez használt változók esetében a populáció minden értékéhez legalább egy hasonló, illetve közeli érték megtalálható legyen a mintában.

3. A módszer jellegéből adódóan nem érdemes ötnél több változót használni a megfeleltetéshez (egy eljárásban).

A megfeleltetés során végső soron a populáció adott eleméhez a mintának azt az elemét rendeljük, melynél a közös változók együttes távolsága a legkisebb. A módszert korábban már többen sikerrel alkalmazták területi jellegű agrár-közgazdasági kutatásokban (Dol, 1991; Vrolijk, 2004; Hynes, Morrissey, O'Donoghue, 2006). Az említett szerzők a módszertan területén a távolságszámítási eljárásban térnek el, mi Vrolijk (2004) alapján az úgynevezett euklideszi távolságszámítást alkalmaztuk.

A megfelelő adatbázisok kiválasztásához először a célt, illetve annak eléréséhez legalkalmasabbnak tekinthető mutatókat szükséges megfogalmazni. A mutatók meghatározásakor abból indultunk ki, meg akarjuk becsülni – többek között –, hogy ha a közvetlen támogatások 2006. évi összeghez képest 50%-kal kisebbek lennének és minden mást változatlanak tekintünk⁷⁰, akkor:

- mennyivel lenne kisebb az üzemi eredmény (jövedelem), a jövedelmezőség, hány nyereséges üzem válna veszteségesé?
- a főbb növénytermelési ágazatokban miként változna az ágazati eredmény?
- hogyan változnának a legfontosabb ágazatok kibocsátásai?
- a fent említett változások milyen térbeli eloszlást (illetve különbségeket) mutatnak gazdálkodási forma, méret és tevékenységi típus szerint?
- mennyivel és hol változna a mezőgazdasági foglalkoztatás (a mezőgazdálkodás munkaerőigénye) és az milyen problémákat okozna, illetve fokozna a vidéki foglalkoztatásban?
- bizonyos természeti erőforrásokra, illetve a mezőgazdaság közvetlen élőköznyezetére nézve milyen hatásokkal számolhatunk (pl. abból eredően, hogy bizonyos területeken felhagynak a mezőgazdasági művelésével, illetve bizonyos tevékenységekkel), a valószínűsíthető hatások hol, milyen mértékben jelentkeznének?

Ahhoz, hogy az előbbi kérdések megválaszoljuk, tudnunk kell a támogatásban részesült gazdaságokról:

- a támogatott (művelt) terület nagyságát, művelési ágak, illetve főbb ágazatok szerint,
- az adózás előtti eredményt,
- főbb ágazatok eredményét (jövedelemét, jövedelmezőségét),
- a ledolgozott munkaidőt (különösen fontos a növénytermelésben).

A megfeleltetés során a hiányzó adatok becsléséhez három adatállományt, adatbázist használtunk, ezek:

- a regisztrált gazdaságok adatai (adatbázisa),
- a GSZÖ 2005⁷¹,
- a tesztüzemi adatok (adatbázis).

A **regisztrált gazdaságok adatbázisa** az MVH által az Intézet rendelkezésére bocsátott, 2006-ban regisztrált gazdaságoknak a Hivatalnál rögzített adatain alapul, amely 205 309⁷² gazdaságra (gazdálkodóra) a következő adatokat tartalmazza:

⁷⁰ Tehát a mezőgazdálkodás egyéb feltételei – árak, kereslet, export lehetőségek, egyéb támogatások – nem változnak, illetve nem számolunk semmilyen közvetett, hosszú távú hatással sem. A támogatási rendszer változásaira adott reakciókat részletesen az OECD (2001) tárgyalja.

⁷¹ Gazdaság szerkezeti Összeírás 2005. KSH

⁷² Ezek zöme - mintegy 200000 gazdálkodó - kizárólag területalapú támogatásban részesült.

- *Terület alapú támogatás esetén:* regisztrációs szám, gazdálkodó kora (csak egyéni gazdálkodók esetén), gazdálkodási forma (egyéni vagy társas⁷³), regisztrált lakhelye, adott növényi kultúra nagysága (ha);
- *Állatlétszám alapú támogatások esetén:* regisztrációs szám, gazdálkodó kora (csak egyéni gazdálkodók esetén), gazdálkodási forma (egyéni vagy társas), regisztrált lakhelye, adott támogatási igényhez tartozó állatlétszám⁷⁴, adott támogatási igényhez tartozó támogatási összeg;
- *Tehéntej (tejkvóta alapú) esetén:* regisztrációs szám, gazdálkodó kora (csak egyéni gazdálkodók esetén), gazdálkodási forma (egyéni vagy társas), regisztrált lakhelye, kvótaév, adott támogatási igényhez tartozó kvóta nagysága (tonna), adott támogatási igényhez tartozó támogatási összeg.

Ezt az adatbázist a megfeleltetésben az egyik populációként használtuk fel, amelyhez a tesztüzemi adatbázis ágazati költség-jövedelem adatait – tehát a mintát –rendeljük hozzá.

A **GSZŐ 2005** adatbázis populáció típusú adatbázis, amely 714 792 üzem adatait tartalmazza, közülük 91 860 üzem mérete meghaladja a 2 EUME⁷⁵-t. Az adatbázisban megtalálható az egyes üzemek ágazatainak mérete, a termelési szerkezete, a munkaerő felhasználása és az üzem elhelyezkedése is. Az adatbázisból megfeleltetésben használt fontosabb üzemi adatok:

- a termesztett növények területe (vetésterület, gyepterület, ültetvények területe);
- az állatállomány mérete állatfajonként (éves átlagléttség);
- az üzemben felhasznált élőmunka mennyisége (munkaóra);
- a település neve, ahol az üzem telephelye található.

A GSZŐ adatok a KSH szerint reprezentatívnak tekinthetők a tervezési statisztikai régiók szintjén. Biztosan nem reprezentatívak települési szinten, már csak azért sem, mert nagy számban vannak települések, ahol nem található összeírt üzem, jellemzően azokon a tájakon, amelyekre az aprófalvas településforma jellemző. Ezek jobbára a hegy- és dombvidékeink, ahol egyébként alacsony a mezőgazdasági terület aránya (sok az erdő). A mezőgazdasági termelés szempontjából nagyobb jelentőségű országrészekben (kistérségekben) alig fordul elő „kimaradt” település. Egyébként egy kistérségre átlagosan 553 felmért gazdaság jut, a legkisebb üzemszám 14 (Szobi kistérségben), a legnagyobb 23 089 (Ceglédi kistérségben) volt. Mindezekre tekintettel úgy ítéltük meg, hogy a megfeleltetéshez a GSZŐ 2005 adatai használhatók, ha az előállított adatokat **a nagyságrendek becslésére** használjuk!

A **tesztüzemi adatbázis** az Európai Unió vonatkozó előírásaival és a hazai igényekkel összhangban került kialakításra, amelyet Intézetünk működtet. Az adatbázis üzemsoros gazdálkodási adatokat és ágazati adatokat tartalmaz. Az **üzemi adatbázisban** 2006-ban 1951, két Európai Méretegységet (EUME) meghaladó méretű üzem (tesztüzem) termelési szerkezete, munkaerő-felhasználása és jövedelmi adatai is megtalálhatók. A tesztüzemek megfelelően reprezentálják azt a megközelítően 92 ezer mezőgazdasági vállalkozást (egyéni gazdaságokat és társas vállalkozásokat egyaránt), amelyek az említett „küszöb” fölötti méretűek, és jelentősebb árutermelést folytatnak.

⁷³ A tanulmányban a „társas vállalkozások” és „gazdasági szervezetek” elnevezéseket szinonim fogalmakként használjuk.

⁷⁴ Hizottbika-tartás, anyajuh-tartás, anyatehén-tartás

⁷⁵ Az EU tesztüzemi (FADN) rendszerében az üzemek ökonómiai méretét tartják nyilván, amely lényegében a jövedelemtermelő kapacitásukat fejezi ki. Egy Európai Méretegység (EUME) annak az üzemnek a mérete, amely potenciálisan 1200 € standard fedezeti hozzájárulást (SFH) képes előállítani. Magyarországon a tesztüzemek részére előírt alsó méretküszöb a 2 EUME. Az ennek megfelelő 2 400 €, vagyis mintegy 600 ezer Ft SFH-t hazánkban például 10 hektáron folytatott búzatermeléssel, vagy 3,5 ha cukorrépa termelésével, vagy 40 db sertés hizlalásával, vagy 3 db tejelő tehén tartásával lehet előállítani. Egy gazdaság jellemzően többféle tevékenységet folytat, üzemi szinten az ágazatok SFH értékei összegződnek, így az említetteknel kisebb ágazati méretek is elegendőek lehetnek a méretfeltétel teljesüléséhez.

Ezek a gazdaságok a mezőgazdasági hozzáadott érték 87%-át állítják elő, a mezőgazdasági terület 91%-át használják. Az adatbázisban a két gazdálkodási forma eltérő szinten reprezentált, a társas vállalkozások reprezentativitása nagyobb mint az egyéni gazdálkodóké. A teszüzemi **ágazati adatbázis** a teszüzemek 80 százalékára terjed ki, és a teszüzemek egyes ágazataira vonatkozó költség és jövedelem (eredmény) adatokat tartalmazza.

Az elvégzett megfeleltetések természetesen a kutatási célokhoz igazodtak, adatbázisok felől nézve a következők szerint:

- a) Regisztrációs adatbázis – ágazati teszüzemi adatbázis

Ezzel a megfeleltetéssel a regisztrált gazdaságok főbb ágazatainak eredményét (és az üzemi eredményt), a kibocsátások alakulását és az élmunka-igényt (szükségletét) számszerűsítettük (becsültük). Az ágazati vizsgálatok értelemszerűen a támogatott ágazatokra irányultak, így jellemzően a növénytermelési ágazatokra, illetve az állattenyésztésben a tejtermelésre, a juhtartásra és a hizómarha-tartásra. Kiemelt figyelmet természetesen a növénytermelés kapott (a legfontosabb ágazatok, illetve ágazat-csoportok szerint: kalászosok, kukorica, takarmány növények, olajos növények és gyep), mivel a támogatások közvetlen (elsődleges) hatása döntő mértékben a növénytermelésnél jelentkezik, mivel a közvetlen támogatások lényegesen kisebb hányadát (12,2%-át) fizették ki állatlétszám alapján.

A megfeleltetési eljárás ebben az esetben konkrétan azt jelentette, hogy megkerestük a regisztrált gazdálkodók támogatásban részesülő ágazatainak megfelelő (a hozzájuk hasonló termelési szerkezetű, üzemméretű és területi elhelyezkedésű) gazdaságok ágazati jövedelmi adatait. A regisztrált (támogatott) gazdaságok száma mintegy 200 ezer, a teszüzemek által reprezentált 2 EUME feletti gazdaságoké mintegy 90 ezer. Tudjuk, hogy a regisztrált gazdaságok egy része nem önálló (csak önálló üzemméretűként feltüntetett) üzeme, de az is nyilvánvaló, hogy a regisztrált gazdaságoknak legalább a fele nem éri el a 2 EUME gazdaságméretet. Emiatt a megfeleltetés csak akkor fogadható el, ha feltételezzük, hogy nincs döntő különbség a 2 EUME alatti és a 2-4 EUME közötti üzemek ágazati eredményeiben (pontosabban a különbség megbízhatóan nem számszerűsíthető).

A teszüzemek között nincs elégséges számú ültetvényes gazdálkodást folytató üzeme ahhoz, hogy adataik kisebb területi egységeken szintjén (kistérségeken) reprezentatívak legyenek, ezért az ültetvényekre (szőlő és gyümölcs ágazatok) nézve nem kerestünk a megfeleltetés módszerével a teszüzemek közül a regisztrált gazdaságoknak megfelelő üzemeket.

- b) GSZÖ 2005 – üzemi szintű teszüzemi adatok (adatbázis)

Elméletileg lehetséges, hogy ezzel a megfeleltetéssel üzemi szintű adatokat számszerűsítsunk (üzem típusonként) azzal a céllal, hogy a gazdaságszerkezeti összeírásban szereplő gazdaságok üzemi eredményét, a főbb termékek kibocsátását és a foglalkoztatottak számát megbecsüljük. Ha ugyanis meghatározzuk ezeknek a gazdaságoknak az üzemi eredményét és ismerjük az általuk igénybe vett támogatást (közvetlen kifizetések), akkor következtethetünk arra is, hogy a támogatások csökkentése hogyan hatna az üzemi jövedelmekre. Így azt is meghatározhatjuk, mely üzemek válnak „veszélyeztetetté” (mely nyereséges üzemek válnak veszteségesé, illetve a veszteség mely üzemeknél növekszik), hol helyezkednek el ezek az üzemek, milyen formában gazdálkodnak, mekkora a termékkibocsátásuk? Az üzemi adatokból (és a támogatott ágazatok adataiból) a foglalkoztatási igény változására (csökkenésére) is következtethetünk.

Ebben a megfeleltetésben tehát a GSZÖ 2005 üzemsoros adatbázisában – a magyar tipológia szerinti termelési irányokra bontva – szereplő üzemekhez leginkább hasonló teszüzemeket keres-

sük. A megfeleltetés során a közös változókat az állatlétszám, a vetésterület és az üzemi munkaerő felhasználás alkotják, üzemtípusonként más-más kombinációban. A GSZÖ 2005 adatbázisban több közös változó áll rendelkezésre, mint a regisztrált gazdaságok adatbázisában, így az eredmények nagyobb biztonsággal lennének elfogadhatóak.

A gyakorlat azonban a GSZÖ kialakításának módszertana⁷⁶ miatt nem teszi lehetővé ezt a megfeleltetést, pontosabban az eredmények területi elemzésekben való hasznosítását. Ugyanis a GSZÖ-ben szereplő szántóterület és az MVH regisztrációs adatbázisában szereplő szántóterület kistérségi szinten összegezve rendkívül nagy, esetenként több tízszeres eltéréseket mutatott. Tehát a GSZÖ adatbázis kistérségi szinten nem tekinthető reprezentatívnak, azonban a későbbi kutatás során – az adatgyűjtés javítását, bővítését feltételezve – várhatóan lehetőség nyílik majd a következő ÁMÖ adatainak ilyen módon történő hasznosítására is.

A közvetlen termelői támogatások jogi háttere és magyarországi formái

Az uniós agrárpolitika átfogó reformjára vonatkozó „luxemburgi határozat” döntéseit a közvetlen támogatási rendszer szabályairól szóló 1782/2003/EK tanácsi rendelet rögzíti. A több ágazatot érintő horizontális szabályozás fő elemei vázlatosan az alábbiak:

- **Termeléstől való leválasztás (decoupling)**, amely a tényleges termeléstől való elkülönítést, meghatározott referencia időszaknak (2000-2001-2002) és termelési méretnek (terület, állatlétszám, tejkvóta) megfelelő átalányösszegű, alanyi jogon járó támogatást jelent. Néhány ágazatban (GOFR⁷⁷-növények, húsmarha, kecske, juh) a gyökeres változások kedvezőtlen hatásainak tompítása miatt, kompromisszumos megoldásként részlegesen fennmaradtak a termeléshez kapcsolt támogatások is.
- **A kölcsönös megfeleltetés (cross compliance)** a támogatás folyósításának szigorú feltételrendszere, amely magába foglalja a környezetvédelmi, az állatjóléti és az élelmiszerbiztonsági követelmények teljesítését.
- **A moduláció (szabályozott támogatáscsökkentés)** a közvetlen támogatások meghatározott (5000 euró feletti) részének átcsoportosítása⁷⁸, „megtakarítása” a vidékfejlesztési intézkedések (KAP 2. pillér) térnyerését, forrásainak növelését szolgálja. A központosított összeg 80%-át az adott tagország használhatja fel, 20%-a pedig, újrafelosztásra kerül.

A régi tagországok, három év türelmi idővel és meghatározott feltételekkel dönthettek a támogatás-leválasztás részleges bevezetése mellett is. Számukra az egységes gazdaságtámogatási rendszer (SPS) alkalmazása 2007. január 1.-én vált kötelezővé.

A Csatlakozási Szerződés és az 1782/2003/EK tanácsi rendelet ide vonatkozó cikke (143b) a régi tagországoknak választási lehetőséget kínált az SPS 2005 évi bevezetése, illetve az egységes (egyszerűsített) területalapú támogatási rendszer (Single Area Payment Scheme, SAPS) átmeneti alkalmazása között, az SPS-re való áttérés 2007. január 1.-i kötelezettségével. Az új tagállamoknak 2005-ben szintén lehetőségük volt az SPS bevezetésére, de három évig (indokolt esetben még 1+1

⁷⁶ Az üzemszerkezeti felmérésre az úgynevezett mikro-körzetekben kerül sor, ahol minden gazdaságot felmérnek, és amelyek az ország területének csak egy részét fedik le. A mikro-körzetek eredményeiből a súlyszámok segítségével képzik a regionális (NUTS 2 szint) és az országos adatokat.

⁷⁷ Gabonafélék, olajos magvak, fehérje- és rostnövények

⁷⁸ Az új tagországokat nem érinti. Az átcsoportosítást modulációnak, a közvetlen támogatások csökkentését degresszióknak nevezik, mértéke 2005-ben 3%, 2006-ban 4%, 2007-2013 között évi 5% az előző tervidőszakhoz képest.

évig) az egyszerűsített területalapú kifizetési rendszerben is maradhattak Magyarország ez utóbbi mellett döntött, amelyet a szükséges intézményrendszer (Integrált Irányítási és Ellenőrzési Rendszer, IIER) kialakításának időigényén túl, a nagyobb támogatható terület és az elkerülhető területpihenetetés is motivált. Hazánk az SPS bevezetésének legkésőbbi időpontja (2011. január 1.) előtt, 2009 január 1-jétől tervezi az új rendszer bevezetését. Egyébként a KAP felülvizsgálata során felvetődött az SPS-re való áttérés kötelező időpontjának 2013-ra történő halasztása is.

Miközben az Unió a piaci intézkedések terén (hatósági árak, intervenció, exporttámogatás) nem tett különbséget a régi és az új tagországok között, addig a közvetlen kifizetések fokozatos bevezetése előnytelen versenyhelyzetet teremtett az új belépők számára. A direkt támogatások összege évenként meghatározott mértékben nő: 2004-ben az uniós támogatási szint 25%-áról indult, majd évi 5%-os növekedéssel 2007-ben érte el a 40%-ot. A támogatási összeg 2008-tól évi 10%-kal lesz magasabb, így a támogatási szint kiegyenlítődése (a 100% elérése) 2013-ban következik be. Az új tagállamok a Bizottság engedélyével, nemzeti költségvetésük terhére legfeljebb 30%-ponttal kiegészíthetik a közvetlen támogatásokat (top-up). Ezzel a társfinanszírozással a 2013-as támogatás-kiegyenlítődéskor időszaka lerövidül, a közvetlen támogatások uniós szintje (100%) hazánkban 2010-ben elérhető. (Udovecz – Popp – Potori, 2007).

Az egységes területalapú támogatási rendszer (SAPS+top-up) hazai alkalmazásának a lényege szakirodalmi publikációk (Popp, 2004, Halmai, 2007) alapján a következőkben foglalható össze.

A támogatások egyik csoportja a mezőgazdasági területhez és meghatározott növényi kultúrákhoz köthető, másik csoportja pedig, bizonyos állatfajokhoz, hasznosítási irányhoz, állati termékhez kapcsolódik. A támogatások jogcímeit, kifizetéseit a 2006. év rendelkezései és adatai alapján vizsgáljuk.

A növénytermelés területalapú támogatása

A SAPS keretében folyósított uniós támogatás egységnyi területre jutó átalányösszegét az adott évre meghatározott uniós forrás és az úgynevezett referencia terület (2003. június 30.-án helyes mezőgazdasági és környezeti állapotban tartott mezőgazdasági terület) hányadosaként állapítják meg. Ez az összeg meghatározott kultúrák esetében nemzeti borítékból (támogatásból) növényenként eltérő, területegységre vetített összeggel kiegészíthető. A támogatás jogcímei a 25/2006. (III. 31.) FVM rendelet szerint az alábbiak:

- szántóföldi növénytermelés (a rendeletben szabályozott kultúráknál)
- Burley dohánytermelés.
- Virginia dohánytermelés
- héjas gyümölcsűek termelése,
- rizstermelés.
- energetikai célból termelt lágy és fás szárú növények.

A legkisebb, még támogatható terület a 0,3 hektáros parcella, abban az esetben, ha egy kérelem által lefedett terület legalább 1 hektár. A szőlő- és gyümölcsültetvényeknél a minimumként 0,3 hektár szerepel, és ennek alapján más művelési ágba tartozó parcellákkal együtt már egy hektár alatti terület is támogatható.

A Csatlakozási Szerződésben foglaltak szerint hazánkban a mezőgazdasági hasznosítású területéből 4,355 millió hektár az úgynevezett referencia terület, erre kalkulálták a folyósítható EU támogatási összeget, 445,499 millió eurót, ami területegységre vetítve 102,29 euró. Az Unió által

megállapított (273,0 Ft/euró) átváltási árfolyamon számolva ez 2006-ban hektáronként 27 925,17 forint uniós forrásból finanszírozott támogatást jelentett, amely a túligénylés miatti visszaosztással hektáronként 24 420 forintra módosult. Ez az összeg a fenti kultúrák esetében nemzeti forrásból kiegészült (top up), a 25/2006. (III. 31.) FVM rendelet szerint legfeljebb 30% ponttal. A nemzeti kiegészítéssel a régi tagországok és a hazánk mezőgazdasági termelőinek támogatási szintje – mint már előbb is jeleztük – 2010-ben – a várakozások szerint – kiegyenlítődik.

Állatlétszámhoz, illetve tejkvótához kötött támogatás

Az állattartás – meghatározott állatfajai – a nemzeti kiegészítő támogatások forrásaiból (top up) kap közvetlen támogatást. Ennek jogcímeiről, az Unió által meghatározott mérték (kvóta) és feltételrendszer betartása mellett az adott tagország dönthet. Magyarország a termelési szerkezet sajátosságai, stratégiai és agrárpolitikai célok alapján a következő hat jogcímet vezette be:

- Húshasznú tehenek támogatása,
- tehéntej (tej-kvóta alapú) támogatás,
- hízott hímivarú szarvasmarhák támogatása,
- extenzifikációs szarvasmarhatartás támogatása,
- anyajuhtartás támogatása,
- anyajuhtartás kiegészítő támogatása kedvezőtlen adottságú területeken.

A fenti jogcímek közül az extenzív szarvasmarhatartás és az anyajuh kiegészítő támogatásának feltételrendszere (nem támogatott takarmánytermő terület állatsűrűsége, kedvezőtlen adottságú terület aránya révén) közvetlenül kapcsolódik a területalapú támogatásokhoz.

Az állattartás közvetlen támogatása létszám, illetve mennyiségi (tej, tonna) kvótákhoz kötött, amelyeket a csatlakozási tárgyalások lezárásaként, egyéb Unióval egyeztetett feltételek mellett, a Koppenhágai Megállapodás (2002. december 13.) rögzített. Ennek értelmében az állattartás kvótái és más előírásai röviden, az alábbiakban összegezhetők:

- **Anyatehén támogatás húshasznú fajták esetében** adható, legfeljebb 117 ezer db létszámhatárig. Minimálisan három, ENAR⁷⁹ azonosítóval ellátott egyed után igényelhető támogatás, amelyeket a kérelem benyújtásától számítva legalább 6 hónapig birtokon tartott a kérelmező. Feltételként szerepel az állategészségügyi, állattartási állattjóléti előírások betartása. (Ez utóbbi követelmény minden következő jogcímre is érvényes, tehát később nem említjük.)
- **Tehéntej (tej-kvóta alapú) támogatás** a (bérbevetel együtt) rendelkezésre álló kvóta alapján igényelhető. A támogatható tejkvóta felső határa 1 947 280 tonna. A támogatás mértéke 2006-ban 8100 forint/tonna volt (53/2006.FVM rendelet). A kifizetés feltétele az egyéni kvóta meglétéén túl, a tej regisztrált feldolgozónak történő értékesítése. A támogatás bevezetése a földterülettel nem rendelkező állattartók hátrányának mérséklését szolgálta.
- **Hízómarha támogatás** másik tagállamba, vagy harmadik országba értékesített **hímivarú állomány után** vehető igénybe. A megállapodásban rögzített speciális hízó-bika létszám 94 620 egyed. Az egyszeri és egy állatra is adható támogatás feltétele, 9 hónapnál idősebb, ENAR azonosítással rendelkező, a levágás, vagy az export előtt két hónapig a kérelmező tulajdonában lévő egyed, állomány. Az állományból való kikerülést vágóhídi, vagy exportbizonylattal kell igazolni.

⁷⁹ ENAR – Egységes Nyilvántartási és Azonosítási Rendszer, a támogatási célokon túl a tenyésztési, az állategészségügyi és az agrárrendtartási igények kielégítését is szolgáló adatbázis, amely egyedi azonosítóval látja el az állatokat.

- **Extenzifikációs szarvasmarhatartásra** kiegészítő támogatást kérhetnek azok a termelők, akiknél a nem támogatott tömegtakarmány-termő terület állatsűrűsége 1,4 NE⁸⁰/ha alatti, és a szóban forgó terület fele gyep. Az úgynevezett extenzifikációs prémium maximum 211 620 db hímivarú vágómarha és húshasznú tehén után vehető igénybe.
- **Anyajuh támogatást** a koppenhágai megállapodás szerint legfeljebb 1 146 000 egyed után lehet igényelni. Minimálisan 10 db, ENAR azonosítóval ellátott, legalább egyszer ellett, 12 hónapnál idősebb anyajuh támogatható. A kérelem benyújtásától a legalább 100 napos tartási kötelezettséget is vállalni kell.

Anyajuhtartás kiegészítő támogatására azok az előbbi támogatásban is részesülő termelők jogosultak, akiknek földterülete legalább 50%-ban kedvezőtlen adottságú régióban helyezkedik el. Ezen a jogcímen legfeljebb 300 000 anyajuh támogatható.

A közvetlen támogatásokat a tanulmány első fejezetében főágazati kapcsolódásuk szerint, a növénytermelés és az állattartás sorrendjében tárgyaljuk. Az előbbi jogcímekeket területalapú, az utóbbiakat pedig, állatlétszám, illetve tejkvóta szerinti támogatásoknak nevezzük.

Az elemzés csoportosítási szempontjait, a továbbiakban használt fogalmakat az egységes és könnyebb értelmezés miatt az alábbiakban vesszük sorra:

- A növénytermelési jogcímekeket, a teljes részletezettségű adatbázis felhasználásával, összevontan, szántóföldi növények, ültetvények, gyep, csoportosításban vizsgáljuk.
- Az állattartás támogatásait állatfaj, hasznosítási irány, termék szerint elemezzük (húshasznú tehén, tej, hízóbika, juh). A kiegészítő támogatásokat (extenzifikáció, kedvezőtlen adottság) a „fő jogcímmel” együtt kezeljük.
- A kifizetéseket gazdálkodási formánként is nyomon követjük. Egyéni gazdaságokat és társas vállalkozásokat (szinonimaként, gazdasági szervezeteket) különítünk el. Ez utóbbi az egyéni termelőkön kívül, minden más gazdasági formát (szövetkezet, részvénytársaság, korlátolt felelősségű társaság, egyesület, betéti-, közkereseti társaság, vadásztársaság, önkormányzat, egyéb szervezeti forma) magába foglal.
- A hagyományos termelési profil alapján történő csoportosítást nem alkalmazhatjuk, hiszen a gazdaság egészéről, a termelés valós szerkezetéről nem rendelkezünk adatokkal. Ezért az igénybe vett támogatási jogcím szerint a következő gazdaságcsoportokat különítjük el:
  - csak területalapú támogatásban részesülők,
  - csak állatlétszám és/vagy tejkvóta alapján támogatottak,
  - mindkét jogcím szerint támogatottak.

A „két jogcímű” gazdaságok⁸¹ vizsgált jellemzőit (gazdaságszám, támogatási összeg) a felhasználás jellege szerint elkülönítjük, majd az adott jogcím adataival összevontan kezeljük.

- A támogatottság mértékének, a támogatás szintjének (lefedettségének) meghatározásához a KSH adatközléseiből a potenciálisan támogatható (összes) mezőgazdasági területet és művelési ágainak méretét használjuk. A Koppenhágai Megállapodásban rögzített referencia (bázis) területeket, kvótákat a tanulmányban csak tájékoztatásul közöljük.

⁸⁰ Nagyállat Egység: Egy darab 500 kilogrammos, vagy több, együttesen 500 kilogrammot kitevő állat.

⁸¹ A „két jogcímű” gazdaságok elnevezést az egyszerűbb nyelvezet érdekében használjuk, mint már a módszertani résznél is érintettük, olyan gazdaságokat takar, melyek a földterület és állatállomány alapján is igényeltek támogatást.

A sorozatban eddig megjelent tanulmányok

1997

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

1998

1998. 1. Wagner Hartmut:
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése
(Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc,
Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:
A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András:
Mezőgazdasági programok a cigánység körében
1998. 7. Vissyné Takács Mara:
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:
Területfejlesztés – vidékfejlesztés
1998. 10. Szőke Gyula:
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában

1998. 11. Csillag István:
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyesei
1998. 17. Kukovics Sándor:
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években

1999

1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban
1999. 6. Orbánné Nagy Mária:
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig

1999. 7. Vissyné Takács Mara:
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejjgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):
Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:
Az ökogazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:
A földhasználat korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:
Élelmiszeriparunk rövid távú piaci kilátásai
2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra

2000. 7. Kartali János:
A magyar agrárküpiacokra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radócné Kocsis Teréz:
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai
2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re
2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra

2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spitálszky Márta, Varga Tibor:
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők

2001. 8. Nyárs Levente:
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében

2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre

2002. 3. Mészáros Sándor:
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival

2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.):
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra

2002. 5. Radócné Kocsis Teréz:
Az Európai Unió új közös borpiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására

2002. 6. Dorgai László, Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária, Stauder Márta, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei

2002. 7. Nyárs Levente, Papp Gergely:
Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete

2002. 8. Popp József:
Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig

2002. 9. Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), Wagner Hartmut:
A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után

2003

2003. 1. Varga Tibor:
A támogatások költség-haszon szemléletű elemzésének lehetőségei

2003. 2. Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina:
Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából

2003. 3. Alvincz József, Guba Mária:
Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása

2003. 4. Hamza Eszter:
Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása
2003. 5. Orbánné Nagy Mária:
Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között
2003. 6. Stauder Márta:
Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban
2003. 7. Mizik Tamás:
Magyarország és az Európai Unió adórendszere – különös tekintettel a mezőgazdaságra
2003. 8. Popp József:
Az agrárpolitikák mozgástere a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében

2004

2004. 1. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (I. kötet: Növényi termékek)
2004. 2. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (II. kötet: Állati termékek)
2004. 3. Antal Katalin, Guba Mária, Kovács Henrietta:
Mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban
2004. 4. Nyárs Levente, Papp Gergely, Vőneki Éva:
A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban
2004. 5. Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor:
A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon
2004. 6. Dorgai László (szerk.):
A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása
2004. 7. Potori Norbert, Udovecz Gábor (szerk.):
Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig
2004. 8. Potori Norbert (szerk.):
A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei

2005

2005. 1. Antal Katalin, Guba Mária, Hodina Péter, Lámfalusi Ibolya, Rontóné Nagy Zsuzsanna:
A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban
2005. 2. Kartali János, Kürti Andrea, Orbánné Nagy Mária, Wagner Hartmut:
A globális gazdasági és demográfiai változások hatása az agrár-külkereskedelemre

2005. 3. Juhász Anikó (szerk.):
Piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között
2005. 4. Dorgai László (szerk.):
Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban
2005. 5. Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.), Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmánytermelés és -felhasználás elemzése, különös tekintettel az abraktakarmány-keverékek gyártására
2005. 6. Kapronczai István (szerk.), Korondiné Dobolyi Emese, Kovács Henrietta, Kürti Andrea, Varga Edina, Vágó Szabolcs:
A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre)

2006

2006. 1. Bánáti Diána (szerk.), Popp József (szerk.):
Élelmiszer-biztonság a nemzetközi kereskedelem tükrében
2006. 2. Hamza Eszter, Tóth Erzsébet:
Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe
2006. 3. Orbánné Nagy Mária (szerk.):
Az élelmiszeripar strukturális átalakulása (1997-2005)
2006. 4. Kovács Gábor:
A KAP-reform várható hatásai a mezőgazdasági üzemek termelésére és a földhasználati viszonyokra
2006. 5. Guba Mária, Harza Lajos, Mizik Tamás:
A mezőgazdasági üzemek konszolidációs programjai (2000-2004)
2006. 6. Radócné Kocsis Teréz, Györe Dániel:
A borpiac helyzete és kilátásai
2006. 7. Nagy-Huszejn Tibor:
A tagi tulajdonlás a mezőgazdasági szövetkezetekben
2006. 8. Hingyi Hajnalka, Kürthy Gyöngyi, Radócné Kocsis Teréz:
A mezőgazdasági eredetű folyékony bioüzemanyagok termelésének piaci kilátásai

2007

2007. 1. Erdész Ferencné:
A magyar gyümölcs- és zöldségpiac helyzete és kilátásai
2007. 2. Varga Tibor (szerk.), Tunyoginé Nechay Veronika (szerk.), Mizik Tamás (szerk.):
A mezőgazdasági árképzés elméleti alapjai és hazai gyakorlata
2007. 3. Bánáti Diána, Popp József, Potori Norbert:
A GM növények egyes szabályozási és közgazdasági kérdései

2007. 4. Kürti Andrea, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Kürthy Gyöngyi:
A magyar élelmiszergazdasági import dinamikus növekedésének okai
2007. 5. Fogarasi József, Nyárs Levente, Papp Gergely, Varga Edina, Vőneki Éva:
A főbb állattenyésztési ágazatok és a takarmánytermelés helyzete Romániában
2007. 6. Popp József:
A bioüzemanyag-gyártás nemzetközi összefüggései
2007. 7. Udovecz Gábor (szerk.), Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.):
Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság – Folytatódó lemaradás vagy felzárkózás?

2008

2008. 1. Györe Dániel, Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), König Gábor, Kürti Andrea, Nyárs Levente, Radóczné Kocsis Terézia, Stauder Márta, Varga Edina, Vőneki Éva, Wagner Hartmut:
A magyar élelmiszergazdasági export célpiacai és logisztikai helyzete
2008. 2. Kovács Gábor (szerk.), Czárli Adrienn, Kürthy Gyöngyi, Varga Tibor:
Az agrártámogatások hasznosulása
2008. 3. Radóczné Kocsis Teréz, Kürthy Gyöngyi, Pesti Csaba, Bukai Andrej:
A dohánypiac helyzete és a dohánytermelés lehetséges jövője Magyarországon és az Európai Unióban a kap reform tükrében
2008. 4. Erdész Ferencné, Kozák Anita:
A gyógynövényágazat helyzete
2008. 5. Hamza Eszter:
A mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésének lehetőségei
2008. 6. Dorgai László (szerk.):
A közvetlen támogatások feltételezett csökkentésének társadalmi- gazdasági- és környezeti hatásai hatásai (első megközelítés)

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a következő telefonszámon: Mihók Zsolt: 06-1-476-3064